

SHIKSHAN PRASARAK MANDAL MUL'S
KARMAVIR MAHAVIDYALAYA, MUL

DIST. CHANDRAPUR, STATE MAHARASHTRA - 441224

Affiliated to Gondwana University, Gadchiroli

(NAAC Accredited "B" CGPA: 2.12)

Email : kmvmahavidyalayamul@gmail.com

Website: webapp.kmvmul.ac.in

Phone no: 07174 220238

Address: Near Railway Crossing,
Chandrapur Road, Mul

SELF STUDY REPORT
2017-18 to 2021-22

Criterion III

Research, Innovations and Extension

METRIC-3.3.2

Metric Name: Number of books and chapters in edited volumes/books published and papers published in national/international conference proceedings per teacher during last five years

CRITERIA 3

3.3.2

Number of books and chapters in edited volumes/books published and papers published in national/ international conference proceedings per teacher during last five years

ADDITIONAL INFORMATION

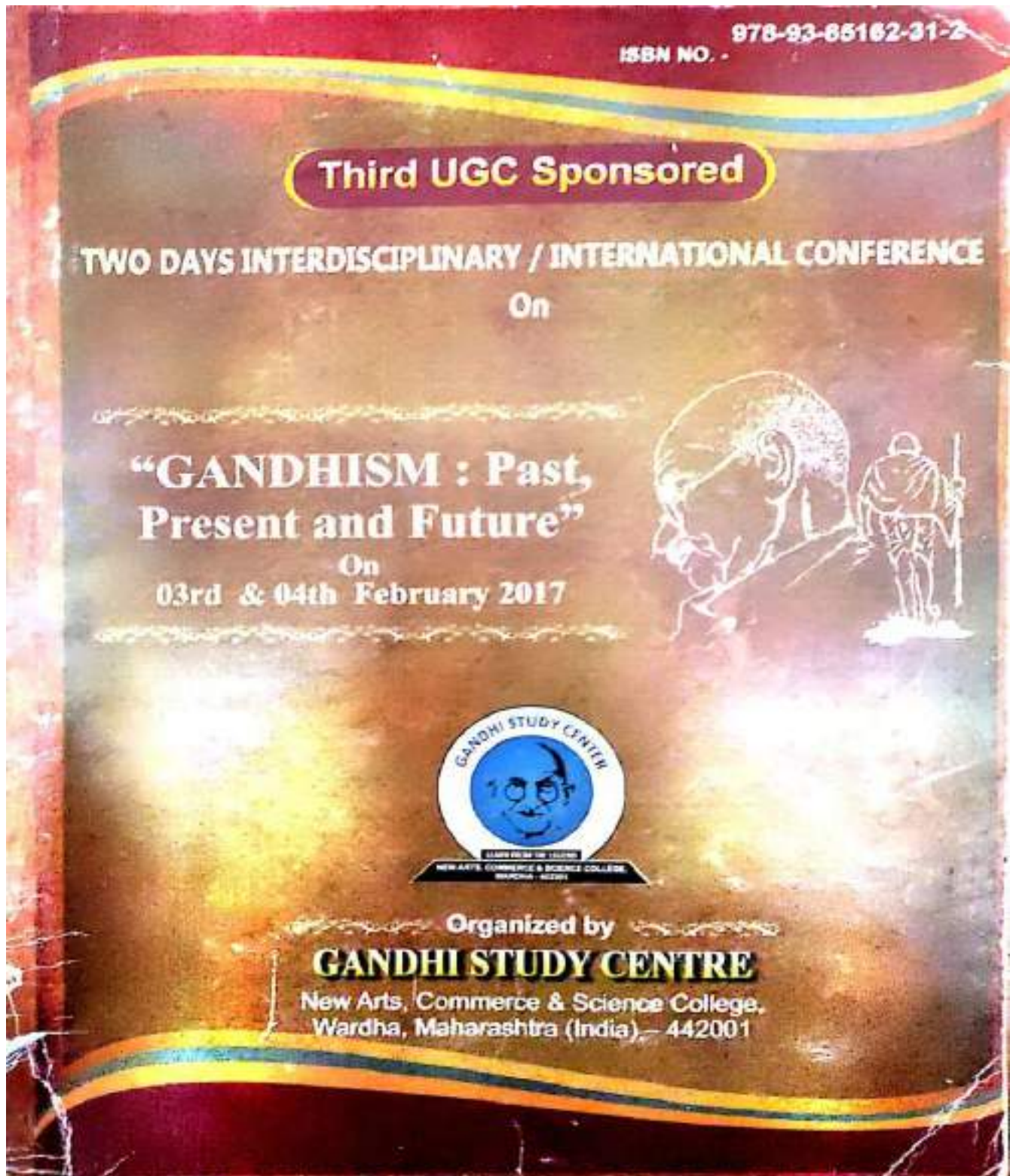
INDEX

Sr.No	Title of the Conference/Books/editing Volumes	Title of the papers/Author	Page No.
1	Two days interdisciplinary/ International conference GANDHISM: Past, Present and Future - Feb 2017	Gandhi's Steps for Women Empowerment - Dr. G. S. Aglave	5 - 10
2	UGC Sponsored National Seminar on Role of Indian Writing in English in Nation Building - Feb-2017	Depiction of national identity in Vijay Tendulkar's Kanyadan - Dr. G. S. Aglave	11 - 14
3	One day interdisciplinary/ International conference on Beyond Boundaries: Gandhian Vision in the Age of Globalization March- 2018	Mahatma Gandhi and Swami Vivekananda on Nation Building: Analytical Study - Dr. G. S. Aglave	15 - 18
4	Two Days Awareness Workshop On Revised Accreditation Frame Work - March-2018	Role of Audio Visual Aids in teaching and learning with new Accreditation Process - Dr. G. S. Aglave, Dr. S.S. Mandawgade	19 - 22
5	Role of NAAC and IQAC in maintaining quality of higher education institutions in India	NAAC plays a vital role in the development of higher education in India : Analysis - Dr. G. S. Aglave	23 - 27
6	Recent trends in creative writing - June 2021	Creativity in Missing Person by Patrick Modiano - Dr. G. S. Aglave	28 - 32
7	English Language Teaching and Learning Present context : Issues Practices and challenges	Importance and Essence of English Language - Dr. G. S. Aglave, Dr. G. J. Gaikwad	33 - 37
8	One day interdisciplinary/ International conference on Beyond Boundaries: Gandhian Vision in the Age of Globalization March- 2018	Gandhi on Rural Development - Prof. P.A. Upare	38 - 43
9	“राजश्री शाहू, महात्मा फुले, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान या” विषयावर एक दिवसीय राष्ट्रीय आंतरविद्याशाखीय परिषद -२०२०	म. ज्योबिदा फुले यांची सामाजिक चळवळ - प्रा. प्रविण उपरे	44 - 49
10	“राजश्री शाहू, महात्मा फुले, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान या” विषयावर एक दिवसीय राष्ट्रीय	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे स्त्री विषयक कार्यातील योगदान - प्रा. गजानन घुमडे	50 - 58

	आंतरविद्याशाखीय परिषद -२०२०		
--	-----------------------------	--	--

11	Two Days Awareness Workshop On Revised Accreditation Frame Work - March-2018	Role of Audio Visual Aids in teaching and learning with new Accreditation Process - Dr. S.S. Mandawgade	59 - 62
12	Two days interdisciplinary/ International conference GANDHISM: Past, Present and Future - Feb 2017	Gandhiji's Constructive Programme : Socio-Economic Development in India - Dr. S.S. Mandawgade	63 - 66
13	One day interdisciplinary/ International conference on Beyond Boundaries: Gandhian Vision in the Age of Globalization March- 2018	"Gandhi On Economic Planning And Management" - Dr. S.S. Mandawgade	67 - 70
14	अर्थनाद - २०२२	विदर्भातील राष्ट्रीय पेयजल योजना (जिल्हानिहाय) (विशेष संदर्भ अमरावती जिल्हा) - डॉ. उज्वला ते. कापगते	71 - 80
15	Impact of Race, Caste, Class and Religion on Indian and International Society - July 2021	स्त्रियांच्या कार्यक्षेत्राचा विस्तार व स्त्री सक्षमीकरण - डॉ. उज्वला ते कापगते	81 - 86
16	Domestic Violence : Impact on Indian Society -March 2020	समाजिक आरोग्य राखण्यासाठी योगाची भूमिका - डॉ. उज्वला ते कापगते	87 - 95
17	भारतीय आर्थिक विचारवंत - फेब्रु २०२१	दादाभाई नौरोजी : आर्थिक विचारधारेतील एक भारतीय विचारवंत	96 - 103
18	Managing Electronic Resources in 21 st Century - 2018	Use and Application of information Technology Infrastructure : A Study with Special Reference to Libraries of Health Science Institutes in Maharashtra State - Dr. V.B.Hate	104 - 107
19	One day interdisciplinary/ International conference on Beyond Boundaries: Gandhian Vision in the Age of Globalization March- 2018	Thoughts of Gandhiji - Dr. V.B.Hate	108 - 111
20	Human Resource Management -2020	Impact of Increase in wage rate in Employment guarantee scheme on sustainable development of Gadchiroli District - Dr. K. H. Karhade	112 - 118

Dr. G. S. Aglave

INDEX

Sr. No.	Author	Title of Paper	Page No.
1	Dr. Prashant R. Kadwe	Gandhiji's View on Women	1
2	Prof. Kanchan Ingole	Gandhi And Women Empowerment	3
3	Prof. Prafulla Bohrupi	Gandhiji's Thoughts on Management	4
4	Prof. Aarti A. Kadwe	Importance of Gandhian Thoughts About Cleanliness	8
5	Prof. Sabiya Pathan Prof. Dhanshri Parkhi	A Role of Gandhiji in Empowerment of Women	11
6	Asst.Prof. Anant Gawande	Mahatma Gandhi: Techniques of Satyagraha And Non -Violence	16
7	Anilkumar Nanakram Daryani	Gandhi: Truth and Non-Violence Personified	19
8	Asst. Prof. Archana P. Tiwari	Women and Ghandhi	22
9	Arun S. Pentawar	Gandhiji's View on Participation of Women in Politics	25
10	Prof. Dr. Arvind B. Ghongade	Gandhi and Women's Education	30
11	Dr. Chandrashekhar Thakare	Gandhi's Concept of Nonviolence Revealed Through his Autobiography	34
12	Prof. Dr. Vidya P. Channe	Bhoodan : All Comprehensive Programme	37
13	G. B. Mane	Gandhi's Philosophy of Non-Violence Exposed through his Inscription	40
14	Aglave Ganpat Shriram	Gandhi's Steps for Women Empowerment	43
15	Prof. Dr. Gopal Helonde	Mahatma Gandhi's Philosophy on Education	47
16	Prof. Haresh S. Budhrani,	Rise of Leadership – Gandhiji	50
17	Dr.Hemali Sanghavi	Different Ways to Ahimsa: Gandhian and Jain	55
18	Dr. Ishwar M. Patil	Relevance of Gandian Thoughts in Journalism	58
19	Shankpale J.R.	Mahatma Gandhi's Views on Women	63
20	Dr. Kalpana Deokar	Significance of Mahatma Gandhi's Educational Philosophy for 21st Century	66
21	Smt. Kalpana C. Pawaskar,	Gandhi's thoughts on Khadi	72
22	Dr. Kishor M. Dhumne	Status of Women in Pre Independence India	77
23	Dr. Latha Venkataraman	"The Engaged Spirituality of Mahatma Gandhi"	79
24	Dr. Madan B. Ingle	Gandhi an approach towards health and healing	84
25	Dr. Madhuri Yogendra Kopolwar	Keys to Health: Gandhiji's Views on Health and Healing	86
26	Dr. Mahesh N. Patil	Mahatma Gandhi: The Great Journalist	91
27	Asst. Prof. Monalisa Hati	Mahatma Gandhi: The Entrepreneur of India in Today's Context	94

to be the truth. As well, to practice *Satyagraha* one must learn to treat an enemy with kindness, and to return evil with love, which Gandhi recognized as being extremely difficult. As he states: "experience has taught me that civility is the most difficult part of *Satyagraha*. Civility does not here mean the mere outward gentleness of speech cultivated for the occasion, but an inborn gentleness and desire to do the opponent good. With all the challenges *Satyagraha* presents, and the great courage and self-discipline it requires, one may ask how Gandhi realistically expected people to adopt it on a massive scale. The answer lies in the final component of *Satyagraha*: an integral part of this principle is a spiritual rebirth and a commitment to seeking truth.

Conclusion-

Gandhi supported the idea of ahimsa to create a secure environment. Gandhiji adopted the principles of Ahimsa, Truthfulness and Absorbing suffering and understanding the reason of conflict. Through non-violence he fought several struggles in South Africa, Champaran and Kheda Satyagraha, Non-cooperation movement, Salt Satyagraha and Quit India Movement. 'By Satyagraha' Gandhi literally 'means holding truth. Truth is the soul and spirit. It is known as soul force'. Gandhi regarded non-violence as the greatest soul force against the will of the tyrant. He believed in achieving victory through non-violent means over injustice. He effectively used non-violence in the political sphere as well as social sphere.

References:

- B.S. Sharma, "The ideal and Actual in Gandhi's Philosophy", in the book Mahatma Gandhi, op.cit., 2007.
M.K. Gandhi, Satyagraha in South Africa, Ahmedabad, Navajivan, 1950.
Ravindra Kumar, "Relevance of Gandhism in the Modern Society", in the book Mahatma Gandhi, Interactive Multimedia, Electronic book, 2007.

Gandhi's Steps For Women Empowerment

Aglave Ganpat Shriram
Assistant Professor in English
Karnavir Mahavidyalaya

Mul, Dist. Chandrapur-441224
Cell- 9158912579.
Email:- ganesh.patil121@gmail.com

Abstract:-

History is the proof that women's are marginalized for ages. Till the 21st century condition is not well as rational mind speaks. In every concern of life we find in history, women's role is secondary. Women's are secondary in history, sociology, politics, in economics and so on. But why? The answer for this 'why' is man is superior and women is inferior, society is patriarchal and so on.

From ancient ages women's are not treated as human being. About women's rights and equality first book is written by Marry Wollstonecraft that "Vindication of the Rights of Woman." After, many female writers wrote about females condition in society and intended to take women in education path. J.S Mill and Mary Wollstonecraft wrote about it. Mahatma Gandhi the father of nation was not behind to express his views on women and fetching them into a main path, to make them equal with men. This research paper intends to empowerment of women by Gandhi's view and his deeds for women. J.S. Mill's 'The Subjection of Women'(1859) focus on women's empowerment. It focuses on how women become women. Merely woman word shows the something is secondary is this name. From ancient age till 20th century all writers published their wives writing by their own names. Till 20th century very few books written by women which indicates male power is superior than female. Women's voice was suppressed by male because male's are shown in history something greater than female.

Gandhi is the father of nation. The great personality in Indian as well as world History. Gandhi is thought rather than name. There is a much debate in Gandhi and woman. This research paper gives details how Gandhiji worked for women's empowerment and for their rights.

Main Research Paper :-

Gandhi is milestone for modern India. He is great freedom fighter, and focus on many contemporary problems of India. He expressed his views on every human topic with we can make our lives better. According to Mahatma Gandhi women are suppressed under rules and regulations they are made as they are slave to men. It has to change by realizing their full status and play their role equal with men. To extend this Gandhiji's view how women realizes themselves slaves to men, we can cite many references to this and actually politics lies in this view. Ages by ages women are treated as next to men. The language which is used for women is different than men. Till date beginning of girl's birth, treatment given to her is different than the treatment given to boy. The first secondary treatment starts for girls from their parents and next from the society. Gandhiji has expressed his views to empower women. His of the opinion there are some customs which need to eradicate from the society where we can help women to improve their status. Following are some of the topics, issues on which Gandhiji has expressed his views due to that women's condition become secondary, miserable etc. And we have to eradicate some customs from the society.

The Dowry Problem:-

Gandhiji's strict opinion on dowry problem is based on caste system. Until caste system will not removed from society the dowry problem will be remained in the society. What Gandhiji said is apt to the present situation in the society. I ask myself that who have started the dowry system? where Gandhiji has answered that caste system started the dowry problem. Supposed to called upper class society offers to his daughters. The

people in the society having secondary sources of money called black money they do offer dowry in marriages but majority of population of Indian is busy in earning their livelihood. How and from where they can offer dowry for their daughters.

Again Gandhiji says the young men who demand dowry should be ex-communicated. This is the best idea by Gandhiji but present scenario is very different, the educated young men demanding much amount of dowry rather than illiterate men. So I felt the question that is there problem in present education system? And I myself gives the answer of above question is 'Yes', there is problem in present education system. Now a days there are many people in education field who are not eligible on their positions rather they have achieved it by paying much and obviously that much amount came in the form of dowry.

After this Gandhiji has appealed to girls parents that they should support their girls for inter-caste marriages. Now this is very though provoking issue raised by Gandhiji. Till 21st century no parent is ready to hand over his daughters hand in inter-caste. Rather parents are happy and satisfied providing dowry to their daughters. We get the reference from our daily lives. It has the exception also the father belongs to Brahmin family supports his daughter for inter-caste marriage who is NathDevalalikar in Vijay Tendulkar's 'Kanyadan'. But the percentage of NathDevalalikar is negligible or very rare. Gandhiji says that dowry demanding husband should be ex-communicated. This is also the best remedy suggested by Gandhiji on dowry problem. Bapuji advice girl not to get marry until you get the proper partner. But so called modern parents and girls are in great hurry to get married earlier. Now a days we find child marriages around us.

Gandhiji was against child marriages and supporter of child widows marriages. According to Gandhiji child widows to be well married because they are not really married. And to prove this he has given great example for country people that when his son Hiralalbecome widower at the age of fifteen Gandhiji did not let his son to remarry. Rather he forced his son to marry with a widow. At last his son could not live long life but Gandhiji has given best example for we all. Here his experiment with truth is proved.

Pardah system:-

Question of purity and chastity of women is running from ages and it is till the date. I felt the question that how purity is protected by surrounding the wall of pardah? This is an unanswerable question. Here proved that man has more suspicious behaviour than women. Hindu pardah or Muslim pardah can't protct the purity of the women. It is to be protected with evolution of mind. Faith for women, consider her as human being. granted that she is equal to man and so on. Till 21st century there existedpardah system in our society my simple question is why? If you want purdah don't put yourself the stamp of modern, literate, computerized etc. I say putting purdah on women's face as like her honour, snatching her freedom, taking away her rights, to consider her as inferior, subordinate and many more.

Gandhi's view on purdah should be eradicate and educate women so, she will remove purdah boldly. Gandhiji raised question of male purity. Which is not accepted from male. There is question of female purity Gandhiji asks why to not male purity? At last Bapuji said that self control and purity of mind show the pure identity of the mind.

Women's Education:-

Education is the solution to all evils of human life. As Swami Vivekanand says that those who have knowledge they are ruling other countries. As we can compare this to women's from ages men's are nourished with healthy education where women's were confined in four walls. Education for women was unbearable thing in ancient age. Gradually things changed and now a days satisfactory progress by women in every field of life and the credit goes to modern education. According to Gandhiji education enables women to get their rights. Men and women are complementary to each other. Bapuji says man is supreme in outward activities and therefore he should have a greater knowledge for it. Bapuji says life is entirely the sphere of woman and therefore in domestic activities, she must upbringing and education of children women ought to have more knowledge. Gandhiji's views on women's education are based on family ideals because he assumes that man is great in the extra mural activities and woman is supreme in intra-mural activities. Thus, education has to give man and women what they have to achieve in life.

Conclusion:-

So men and women are two wheels of society and they have to run equally. Modern education system emphasized much on women's education and situation has improved much concerning women's progress now a days we could find in every sector of life. And this is due to women's percentage in education. Yet there is much to do in order to empowerment of women. In spite of all these things as Bapuji says man and women has to improve within, or mentally revolution then these both wheels will go equally and we could see the equality in the society.

References:-

- 1)'The story of my Experiments with Truth' by M.K.Gandhi
- 2)'Gandhi and women'- Raj Kumari Amrit Kaur.
- 3) www. Sacredtext.com

(Declaration:- This is my own research work for publication)

UGC SPONSORED NATIONAL SEMINAR

SOUVENIR

**ROLE OF INDIAN WRITING IN ENGLISH
IN NATION BUILDING**

February 18, 2017

Organised by:

P. G. Department of English and Research Centre

PEOPLE'S COLLEGE, NANDED (M.S.)

NAAC Re-accredited with 'A' Grade and CPE Status by UGC

Ph.: (02462) 253511, 251891 Fax: (02462) 251891

32.	B.R. Ambedkar: Nationalism and Nation Building A.C.Thorat	138
✓ 33.	Depiction of National Identity in Vijay Tendulkar's <i>Kanyadan</i> Ganpat Shiram Aglave	143
34.	Interweaving Social and Political Issues in <i>The God of Small Things</i> Dr. Kiran Wamanrao Gutte	145
35.	Indianness in Nizzim Ezekiel's Poetry Rinku Vaijanath Rukke	148
36.	Reflections of Social Transformation in Indian English Literature Tadavi Ramesh M.	150
37.	Raja Rao's <i>Kanthapura</i> And R.K. Narayan's <i>Waiting For The Mahatma: A study in Nation Building</i> R. U. Mhaske	153
38.	<i>Kanthapura</i>: A Narrative of Indian Nationalism Dr. Shaikh M A Raheman	155
39.	Reflections on Educational System in India: A Study of Chetan Bhagat's <i>Five Point Someone</i> Dr. D. N. More	157
40.	Impact of partition on Indian writing in English in Khushwant Singh's <i>Train To Pakistan</i> Ms. Pradnya D. Ghodwadikar	162
41.	Depiction of Partition of India in Indian Fiction in English Narsingh Pimpame & Pradeep Ingole	164
42.	National Identity and consciousness in Savitribai Phule's Poetry Mr. Sitale B. N.	167
43.	Nation at the cross road in short stories of Jhumpa Lahiri J. N. Deshmukh	169
44.	Symbolic Interpretations In Khushwant Singh's <i>Train To Pakistan</i> Vinay M. Vasule	173
45.	The Themes of Nation Building in O.V. Vijayan's <i>The Wart</i> Mr. Rameshwar Sureshrao Solanke	177
46.	Galaxy of Indian Patriots Writing in English B. D. Pattebahadur	181
47.	Partition Literature in Indian writing in English Shalaka Vijay Kadam	183
48.	Reflection of Heteroglossia in <i>Train to Pakistan</i> Dr. Jyoti. B. Sarkale	187
49.	Bankim Chandra Chatterjee's <i>Anandamath</i>: An Initiation towards Nation Building Khadri Merajunnisa	190

33. DEPICTION OF NATIONAL IDENTITY IN VIJAY TENDULKAR'S *KANYADAN*

Ganpat Shriram Aglave

Karmavir Mahavidyalaya, Mul, Dist. Chandrapur.
ganesh.patil121@gmail.com

ABSTRACT

*Vijay Tendulkar is a prolific dramatist of later 20th century. He has written on issues of society and focuses on different walks of life. He has depicted in his plays problems of women, casteism in India, rich and poor and so on. His seminal play *Kanyadan* (1983) took different mode from his earlier plays. This research paper emphasizes more than women's problems, more than conflict between upper and lower classes, rather the research paper emphasizes on how *Kanyadan* is milestone as depiction of National identity.*

As post structuralists say that nothing is permanent in the world everything goes on changing. While defining National Identity the norms and definition of national identity changes head to head. For a person like me sees national identity through characters like Jyoti Devalalikar and Arun Athwale. As drama 'Kanyadan' touches many issues like casteism, character like Nath Devalalikar who is from upper caste society. But he is against traditional rules and regulations through he is Brahmin could be possible that Tendulkar has to show that Brahmin's are very flexible to accept for their progress.

So called backward class or backward caste youth trying to come forward showing anger for ruling people, capitalists, Patils and Deshmukhs etc. This could be come under new national identify in my views. Hindu society divided into the varnas and rules and regulations laid by Brahmins are strict and they are stick with their principles. But Nath Devalalikar a typical Brahmin father encourages his daughter to marry with lower caste boy who is remarkable and progressive and thought

provoking. He says, "Marvellous if my daughter decided to marry into high caste, it wouldn't have pleased me as much." His thoughts shows the how new nation's dawn is began. Nath Devalalikar console's her wife as "Seva, let not this wonderful experiment fail! This dream which is struggling to turn real, let it not crumble into dust before our eyes! We will have to do something. We must save this marriage. Not necessarily for our Jyoti's sake... This is not just a question of our daughter's life, Seva this has.... A far wider significance This experiment is a very precious experiment." The above words by Jyoti's father shows the identity of the new nation.

The play could be compared with recent released Marathi movie "Sairat", heroine of the movie is Archana 'Archi' is not ready to get marry with her same caste boy rather interested to get marry with 'Parsha' (Prashant) who belongs to lower caste. Finally they could succeed to get married but at last brutally they murdered by thoughts of upper caste people. In 21st century this is the identity of my nation where two souls can't come together they

get divided by the wall 'caste'. True identity of the nation understood why Arun Athwale drinks everyday and beats his wife. I ask myself why. Rather he loves her much. Unequal distribution of property. Though Arun is B.A. graduate he has no job. He has no means to start any kind of business and shows his anger towards upper class beating his wife Jyoti. New identity of the nation could be read through unemployed Arun.

Tendulkar has shown purity, morality, chastity and holy nature of Indian women has for her family. Though Jyoti is beaten everyday from her husband but she loves her husband and not ready to leave him. Her mother Seva and brother Jayprakash opposes her. But she is very firm to her family.

I quote her "I have a husband, I am not widow. Even I become I shall not knock at your door". This is pure Indian women identity for family institutions. And this is main reason for co-families in India. If we compare Tendulkar's Jyoti Athwale with Ibsen's Nora Helmer Indian women's strength will understand Nora depart her husband's house and Jyoti goes to her husband to start new life. This is the identity of our nation. Still there are many problems in society and the major is dowry problem related to women. Dowry problem is related with the Kanyadan, because as Gandhiji says that if you want to eradicate dowry from the society first you have to remove casteism from country. Gandhiji firmly says the dowry is directly related with the caste. Character of Jyoti's mother Seva is also a typical character as her father is fighting for to remove untouchability her mother is with him but has impact Hindu culture a lot. And she has soft corner for her daughter and she speaks on Jyoti's decision to marry with Arun Athwale I quote her " My anxiety is not over

his being a dalit. You know very well that Nath and I have been fighting untouchability tooth and nail, god knows since when. So that's not the issue. You have been brought up in a specific culture. To erase or change all this overnight is just not possible. He is different in every way. You may not be able to handle it"(p.13). The above talk by Seva shows though modern upper caste women is against untouchability but when the question came to their own. They have fear in the mind that whether this will be possible or not? And I say this is the identity of so called modern mother. To this Jyoti opposes and said confidently that she will manage everything. Every character in the play has its unique Identity. Jyoti represents modern educated girl who is so confident with her decision, Nath devalalika being upper class but against untouchability, Seva modern mother who is with her husband but when the question comes of daughter's inter-caste marriage she took her one step back. Initially her brother Jayprakash opposes his sister but later he aggrieved. With above character I am of the opinion National Identity is changing which is great sign for modern India.

Thus, nation will prosper when two inhabitants man and women go equally. Present education system emphasizes much on women's education but situation of women not uplifted to the satisfactory level. So, we are the called modern peoples responsibility to empower women in every facet of society and bring women with men, giving them freedom and proper rights.

References:

- Tendulkar Vijay- collected plays in Translation: *Kanyadan*, Translated by Gowri Narayan.
- A Doll's House- By Henrik Ibsen.
- Reference of movie 'Sairat'.

ISBN No. 978-93-85162-80-0

UGC Sponsored

**ONE DAY INTERDISCIPLINARY
INTERNATIONAL CONFERENCE**

on

**“Beyond Boundaries : Gandhian Vision in
the Age of Globalization”**

on

24th March, 2018

Organized by

**Mahatma Gandhi Antarrashtriya Hindi Vishwavidyalaya,
Wardha, Maharashtra (India)**

&

Gandhi Study Centre

**New Arts, Commerce & Science College,
Wardha, Maharashtra (India) - 442001**

INDEX

SR. NO.	AUTHOR	TITLE OF PAPER	PAGE NO.
1	Dr. Prashant R. Kadwe	Gandhian Discourse On Women Rights	1
2	Prof. Ajay V. Nimbalkar	Implication Of Gandhian Values On Psychology	6
3	AnilkumarNanakramDaryani	Gandhi: Love Personified	8
4	Dr. (Mrs.) Anjali Andrew	Mahatma Gandhi's Non-Cooperation Movement And Its Impact On Indian Masses	10
5	Mr. Ashish R. Katore Ms. Harshali V. Panchbai	Gandhi's Influence On Indian English Literature	13
6	Dr. C.C. Chaudhari	Gandhiji's Impact On Women Liberation Movement Before Independence	18
7	Asst.Prof.DipakUlemale	An Analytical And Critical Study Of Frantz Fanon And Mahatma Gandhi	22
8	Prof. Dipratna R. Raut	Mahatma Gandhi : A Scrupulous And Sagacious Warrior	26
9	Asst.Prof.AglaveGanpatShriram	Mahatma Gandhi And Swami Vivekananda On Nation Building: Analytical Study	29
10	Dr Jayant K Walke	Gandhism And Paradigm Of Human Security	31
11	KamleshPanditraoThote	Gandhian Principles And Women Empowerment Through Micro Finance.	37
12	Smt. Kaplana C. Pawaskar.	Gandhian Innovations And Practices In Education.	39
13	Kishor N. Mahajan	A Role Of Gandhiji In The Eradication Of Untouchability	44
14	Kumar Ram Krishna Iqbal Ahmad	Beyond Boundaries: Gandhian Vision In The Age Of Globalization: Indigenous Histories, Indigenous Futures, Alternatives To Globalization	48
15	Dr. Madan Ingle	The Relevance Of Gandhian Economics To Modern India	53
16	Asst. Professor Madan Jahangir Padvi	Three Pillars Of Gandhian Paradigm - Non VoilenceSatyagrah And Khandi	56
17	Manojkumar C. Hemane	Three Pillars Of Gandhian Paradigm: Non-Violence, Satyagraha And Khadi.	64
18	Dr. Mariano Iturbe	Political Action And The Role Of ContemplationIn Gandhi And Aquinas	68
19	Paromita Das	Life's Principles Of Wisdom : PractisingAnasakti Yoga Of Bhagavad Gita	77
20	Smt. Pradhnya P. Sawarkar	Empowerment Of Women And Mahatma Gandhi	82
21	Pranata Bhattacharya	The Impact Of Gandhian Philosophy On India's Foreign Policy: Reflections From Pre-1990s And Post 1990s	85

**Mahatma Gandhi and Swami Vivekananda on Nation Building:
Analytical Study**

Asst.Prof.Aglave Ganpat Shriram

**Karmavir Mahavidyalaya, Mul Dist Chandrapur IQAC & NAAC Co-ordinator
Ganesh.patil121@gmail.com 9158912579**

Abstract:-

Mahatma Gandhi and Swami Vivekananda are the great pillars of India .Both's contribution for nation building is remarkable. The present research paper focus on their views, efforts and their contribution for nation building. Gandhiji is well known for his principles nonviolence, satyagraha and truth. On other side Swami Vivekananda got fame as a monk of India. Gandhiji's an autobiography gives detailed insights that who is Gandhi. This research paper focus on similarities and differences of both. After studying both's life and contribution one thing is highly common in both that is 'sacrifice' at all stages of life. Swami Vivekananda's philosophy for human life is an universal, he speaks about and propoganda of Hindu religion one may consider him as a Hindu monk only, but his philosophy appeals for an entire human being. Both having great love for nation they devoted their entire life for nation building. This research paper will bring out their love and efforts for nation building.

Main Research Paper:-

" Even here I was face to face untouchability in a fair measure. The Tamilian kitchen was far away from the rest. To the Tamil delegates even the sight others, whilst they were dining meant pollution. So a special kitchen had to be made for them in the college compound , walled in by wicker –work .It was full of smoke whicked you. It was a kitchen, dining room,, washroom, all in one –a close safe with no outlet. To me this looked like a travesty of varnadhalmal. If I said to myself , there was such untouchability between the delegates of the congress, one could well imagine the extent to which it existed among their constituents. I heaved a sigh at the thought."An Autobiography by M.K. Gandhi.

An above extract gives clear picture that how Gandhiji aware about untouchability. His principles leads to strong nation building. Nonviolence principal of Gandhiji will protect nation from war and also preparation from war. All great thinkers of world praised Gandhiji's principle of nonviolence as Nelson Mandela, Martin Luther king, Desmond Mpilo Tutu, Christian Cardinal Tumi etc.

Nonviolence played vital role in Indian freedom struggle. It is very hard to believe if there were no Gandhi and his principle, it was very hard to get freedom. Nonviolence is a doctrine for nation building. Gandhiji says "my life is my message to the world." It is very apt to the world for all times. Gandhiji has shown through his life solution to all problems of human life. His literature gives answers to all all problems of human being. Merely his My Experiments with Truth is an example that how simple man can do changes in the world. Gandhi's contribution in every sector of society to make strong nation, untouchability, poverty, education, law and order, progress, international relationship, business, women empowerment etc.

"If there are holes in this national ship, this society of ours, we are its children, let us go and stop the holes. Let us gladly do it with our hearts' blood; and if we cannot, then let us die. We will make a plug of our brains and put them into the ship, but

condemn it never." "All nations have attained greatness by paying proper respect to women. That country and that nation which does not respect women has never become great" Swami Vivekananda.

The above quote by Swamiji gives clear picture how he loves our country. He is a greatest monk of India. Due to his love for country an entire world came to know what is India and it's culture. He is a person who understood the problems of people. He visited all walks of people richest to the poor, educated to ignorant etc. He has given remedies to all the problems of our nation. He was known properly what are our downfalls. He conveyed people not to fight among, according to him three Indians cannot come together without fighting or blaming to each other. He gives causes for our poverty that is lack of education. According to him only knowledge can save our country. He spent some of the years of his life in West and he could find large difference between western and eastern that is because of education only. He says " Education, education, education alone! Travelling through many cities of Europe and observing in them the comforts and education of even the poor people, these brought to my mind the state of ours own poor people, and I used to shed tears. What made the difference ? Education was the answer I got". Swami Vivekananda says that in order to uplift the nation we should away from jealousy and suspicion and helping our brothers. He said education must make the students self reliant and help them to face the challenges of life eventually leads to make great nation. In fact our nation's identity is because of Swami Vivekananda. I quote " our love for India came to birth, I think, when we first heard him (Swami Vivekananda) say the word, 'India', in that marvelous voice of his. It seems incredible that so much could have been put into one small word of five letters. There was love, passion, pride, longing, adoration, tragedy, chivalry, himweh, and again lover. Whole volumes could not have produced such a feeling in others. It had the magic power of creating love in those who heard it." Sister Christine.

Mahatma Gandhi visited Belur Math in 1921 and before leaving he wrote in the visitors' book that after reading Swami Vivekananda's works , his patriotism for the country had increased in thousand time more. This research paper proves that the love of both leaders eventually converted in great nation building.

Limitations:-

Though citing many examples and prove that Gandhiji and Swamiji worked lot to make nation great but it is widely say that among readers that they in a great extent fought for Hindu religion where as India is a country of diversity including many castes and creeds , and this paper in lack to clarify this point.

References:-

Village Swaraj. Written by: Gandhi MK. Compiled BY: Vyas HM. India Navajivan Publishing House, Ahmedabad.

An Autobiography: My Experiments With Truth by : Gandhi MK

Press Information Bureau, Govt of India ,Special services and Features Swami Vivekananda and Nation building,11-Jan -2015.

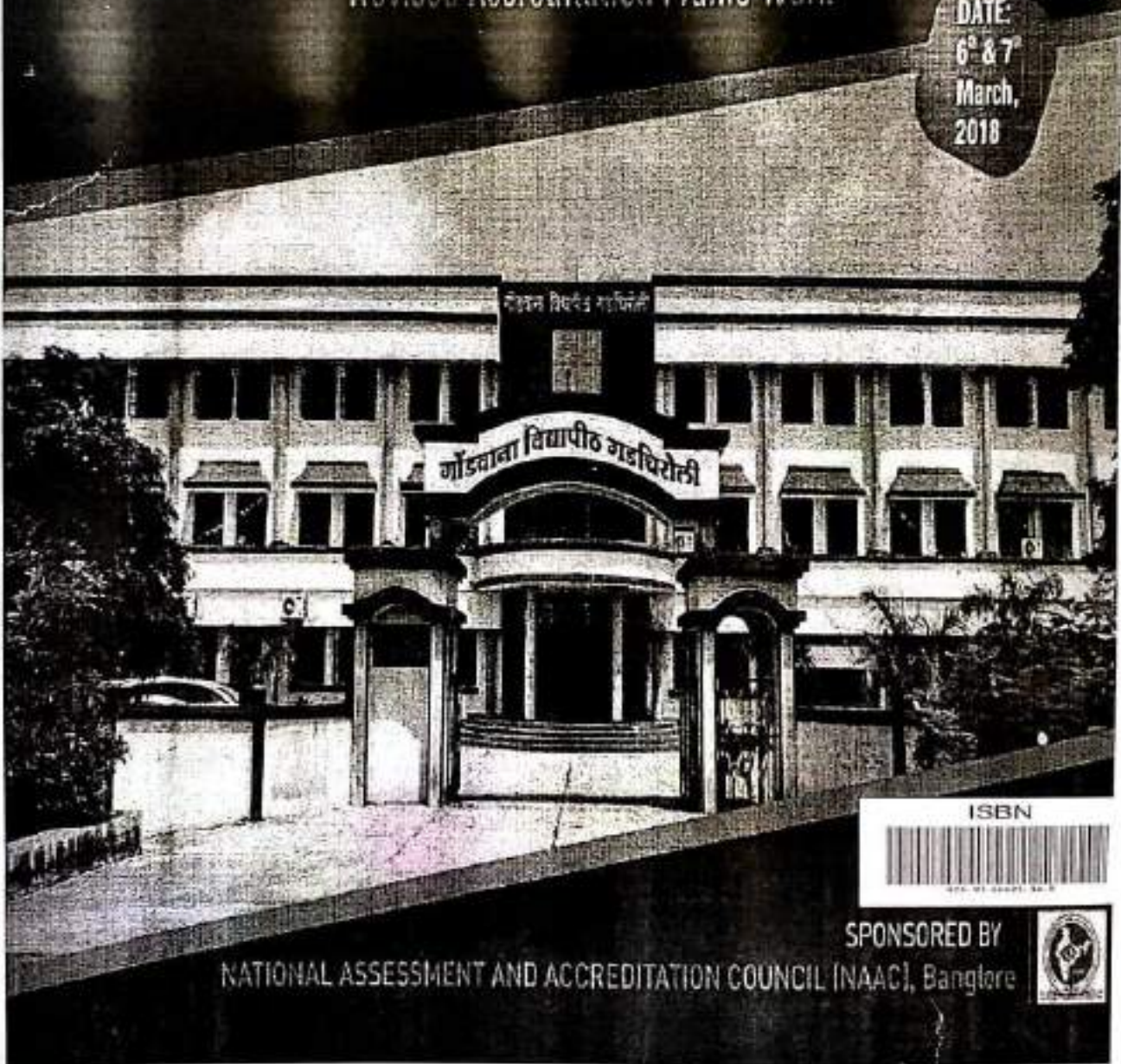
Souvenir

**Gondwana University,
Gadchiroli**

**Post Graduate Teaching Department
Organises
Two days Awareness Workshop
On
Revised Accreditation Frame Work**

**DATE:
6th & 7th
March,
2018**

ISBN

978-81-904941-34-0

**SPONSORED BY
NATIONAL ASSESSMENT AND ACCREDITATION COUNCIL (NAAC), Bangalore**

INDEX

1. <i>Theme: Quality of Higher Education in Present Context</i>	8
1.1. Higher Education in India: Recent Issues and Trends.....	9
1.2. Teaching: The Noblest Profession in the World.....	13
1.3. Recent Shifts in Educational Paradigms and their Pedagogical Implications.....	17
1.4. Choice-Based Credit System in India: Pros and Cons	24
1.5. Present Status of Higher Education in Rural Areas.....	30
1.6. Challenges of Rural Higher Educational Institutions in Supply of Quality Human Resource	34
1.7. Role of National Association for the Blind (Nab) in Educating Visually Impaired in India.....	40
1.8. उच्चशिक्षणातीलसद्यस्थिती.....	46
1.9. चॉइसबेस्डक्रेडिटसिस्टम (CBCS)	49
1.10.	Q
Quality Assurance of Higher Education Institutions (HEIs).....	53
2. <i>Theme: Role of NAAC</i>	59
2.1. Role of IQAC in Ensuring Quality Enhancement of Higher Education	60
2.2. NAAC Accreditation for establishment of Quality Culture in Higher Educational Institutes-A case of Sardar Patel Mahavidyalaya, Chandrapur.....	64
2.3. Role of NAAC for Development of Higher Education in India	69
2.4. Role of NAAC in the Development of Higher Education in India	72
2.5. Importance of NAAC in Quality Assurance of Higher Education.....	80
2.6. Quality Education of NAAC Accreditation.....	83
2.7. Role of Library Extension Services in NAAC Accreditation.....	87
2.8. "Role of Audio Visual Aids in Teaching and Learning with New Accreditation Process.".....	91
2.9. Revised Accreditation Framework:	93
2.10.	O
Opportunities and Challenges in Higher Education	93
2.11.	nk
कमुल्यमापनातसंघालयाचीभूमिका.....	97

“Role of Audio Visual Aids in Teaching and Learning with New Accreditation Process.”

Prof. : Ganpat S. Aglave
 IQAC & NAAC Coordinator .
ganesh.patil121@gmail.com
 9158912579

Dr. Sandeep S. Mandawgade
 IQAC Member
sandeepmandawgade@gmail.com
 Karmavir Mahavidyalaya, Mul, Chandrapur
 9665053646

Abstract :

Using audio-visual aids became mandatory now a days in all types of education. It became necessary to use from primary education till higher education. AV aids in teaching is a skill but till 21st century Indians are not enough mature to use it properly. The present research paper focuses on how AV aids are important in higher education and proper use. Every higher educational institute must have basic AV aids. It is broadly says that AV aids are most necessary at primary and secondary level but present research paper focuses that every age AV aids are important if one really believes in teaching and learning process. Aids must be use with their standards as higher education requires. It is misused concept that learner who crossed his/her age sixteen, for those AV aids are not effective. The following observations proves that AV aids are also useful for higher education so far.

Main Research Paper:-

“AV aids are those sensory objects or images which initiate or stimulate and reinforce learning”. (Burton). This definition by Burton gives exact importance of AV aids. The main principle to use those aids they should suit the age level, grade level and other characteristics of the learners. Selected aids should be interesting and motivating. “AV aids are anything by means of which learning process may be encouraged or carried on through the sense of hearing or sense of sight.” Goods dictionary of education.

“AV aids are those devices by the use of which communications of ideas between persons and groups in various teaching and situations is helped. These are also termed as sensory materials”(Edgar Dale).Following are the most useful AV aids in teaching and learning process. They are broadly divided into two types ,those are projected aids and non projected aids. Projected aids are film, film strips, over head projector etc. Non projected aids are such as Radio, Television, recordings, charts, cartoons, diagrams, flash cards, cards, pictures, posters, models, black board, bulletin, boards, demonstration, experimentation etc.

Advantages of AV aids:-

There are many advantages of AV aids. Present research paper emphasis to improve English language through AV aids. Basically there are four skills of learning or improving any language of the world. Those are LSRW (Learning, Speaking, Reading, and Writing). To improve listening skill learner can listen the recorded literature of concern language to improve

listening skill. He/she can improve language by listening his/her own voice or recorded voice. Meanwhile teacher can interrupt students to give instructions or teacher is a main console in this process. Next step in learning a language is to speak that particular language means 'speaking', this suppose to be very important skill among. To study or learn this skill AV aids will help much to speak desired language. I quote here a simple example to motivate students or to built confidence among them is to show them video clips of concern language. I took a small research on my students, selected twenty students and showed them English movie 'Pygmalion'. And selected twenty students who were not seen the movie. Next day forty Students sat in the same class, the students who were seen the movie they were so enthusiastic to learn English language in compare to the students who were not seen the movie. In this way one should create awareness of spoken skill of particular language among students with the help of Av aids.

Teacher is a main console to provide Av aids to his students. So, he/she should be well trained in using those aids. As Av aids help to language learner in listening and speaking skills as usual they help to improve reading and writing skills too. Reading also an important skill of language, to improve it initially teacher must differentiate types of reading skimming and scanning. Teacher must set the time to computers in language laboratories as per the reading intended as skimming or scanning. Writing is a most crucial skill of learning a language so, this comes at last stage but not least. To improve writing skill, pronunciation CD's are available. Lerner can use such material to improve language. While writing on PC grammatical mistakes are shown by computer automatically. To improve writing skill ones grammar should be good, to learn grammar there are many programmes in language laboratories to help learner.

Above is my own experience with my students with AV aids while teaching and learning. Same can be used with other subjects accordingly. And new accreditation of NAAC much emphasis on such teaching and learning with AV aids this carries much weight age 350 points out of 1000. This research paper intent to help all academicians and students to guide to use AV aids in their respective subjects and make teaching and learning interesting one.

References :

- 1.Mohanty J, 2001; Educational Technology, Publish by Rajouri Garden, New Delhi.
- 2.Singh, Y.K.,2005, Instructional Technology in Education, Published by Dariyaganj, New Delhi.

ROLE OF NAAC AND IQAC IN MAINTAINING QUALITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN INDIA

Editors

**Dr. Arvind M. Nawale
Dr. Vinayak A. Jadhav**

CONTENTS:

1.	Role of NAAC and IQAC: Revised Accreditation Framework in Higher Education- Srikanthrao V Biradar, Dr. Mallikarjun Kote	14
2.	Procedure and Problems (in Rural Area) of Student Satisfactory Survey (SSS): An Effective Feedback. Sudam Laxmankumar	18
3.	Innovative Best Practices in Higher Education Institutions in Maharashtra Dr. Surekha R. Gaikwad	22
4.	Use of Innovative Teaching Methods in Higher Education with Reference to The Self Practised Activities Engaged in The Class Prof. Diksha Kadam	35
5.	Practice of Mentoring in Rural Colleges as a Need of Time Dr. Tukaram B. Bobade	40
6.	Role of Internal Quality Assurance Cell- Teaching Learning Process in Higher Institutions Dr. Vilas Y. Sonawane	45
7.	Quality Assurance and Academic Libraries Dr. Bharat R. Lokalwar	50
8.	Nine Standards that define the best practices Dr. Jayant S. Cherekar	55
9.	Rating the Educator by Disciple for the Academic Increment V.V Niras, Areeb Inamdar	58
10.	Attainment of Course Outcome and Program Outcome in Outcome Based Education (OBE) S.Rathnamala, Dr.S.S.Ranjani, C.Parameswari, M.M.Yamunadevi	64
11.	Revised Accreditation Framework for Affiliated colleges Dr. Bhimasha K. B	73
12.	Quality Excellence: The Role of NAAC In Higher Education in India Dr. Geeta V. Waghmare & Ms. Archana P. Sawant	83
13.	Role of Naac For Quality Assurance in Teacher Education Dr. S. R. Patode	88
14.	Librarian's Role in Overall NAAC Process of the Institution in the Light of Revised Framework Dr. A. C. Sonkamble	93
15.	Role of IQAC in Maintaining Quality in Teaching and Learning Dr. Mane Bhaskar W.	98
16.	Best Practises And the Role of National Cadet Core Dr. B.R. Thakur	100
17.	NAAC plays a Vital Role in the Development of Higher Education In India: Analysis Ganpat S. Aglave	104
18.	Best Practices: The best practice of experiential learning Miss. Balika R. Kamble	106

ISBN: 978-81-944856-5-0

Role of NAAC and IQAC in Maintaining Quality of Higher Education Institution in India
Editors: Dr. Arvind M. Nawale and Dr. Vinayak A. Jadhav

© Editors

First Published: January 2020

Published by

Dr. Kalyan Gangarde
for New Man Publication
66, Ramdasnagar, Parbhani - 431401.
Mob. + 91 8329000732

Printed at

Snehal Printers and Book Binders,
Ramdasnagar, Parbhani – 431401
Mob. + 91 9730721393

Price: ₹ 299/- \$ 4.19

All rights reserved. No material may otherwise be copied, modified, published or distributed without the prior written permission of copyright owner.

Academic facts, views and opinions published by authors in the book express solely the opinions of the authors. Respective authors are responsible for their content, citation of sources and the accuracy of their references. The publisher /Editors cannot be held responsible for any lacks or possible violations of third parties' rights.

NAAC PLAYS A VITAL ROLE IN THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN INDIA: ANALYSIS

Ganpat Shriram Aglave
 IQAC and NAAC Co-ordinator
 Karmavir Mahavidyalaya Mul Dist.Chandrapur

Education is basic need of human being. It can be defined in different views with different people. In ancient age Gurukul was a type of education system where pupil has to spend his most of the time with his guru and learn vidya. But norms of education change later as per the requirement of modern world. In 20th century education got an immense importance and people started to look upon knowledge as a property. Every nation looking forward to maintain the quality of education. India has given many things to the world through knowledge and education system. But after independence many changes are taking place in HEI. Number of universities and higher education institutions are increasing day by day but there may be deterioration in quality of education. So UGC has established with its aims and objectives. Since its formation we see a kind of harmony in HEI of India. Every HEI has to face NAAC after five years. Now NAAC has assigned compulsory task to prepare every year's AQAR and need to send to NAAC timely. This is a major change NAAC has brought in my views. There can be possibilities of institutions that work at later stage before NAAC peer team visit and may get good accreditation. Due to AQAR this possibility of working at last stage has come to an end. Now every HEI must focus on yearly development of institutions through AQAR and same will be judge by NAAC. After submission of four AQAR institution can face NAAC. Its seven criteria almost lead to satisfactory conclusion at the time of accreditation for HEI's. Every minute details are covered in those seven criteria and now there is only 30% weight age for peer team visit which is highly appreciable change NAAC has brought.

The first criteria of NAAC is Curricular aspects which includes its design and development, more planning and implementation with its enrichment where HEI's have to provide evidences of its implementation every year. A second criterion is teaching, learning and evaluation carries much weight age in NAAC process. Where NAAC can ask many how types of questions. This criteria is known as soul of NAAC process. Here regular activities with its long term objectives are achieved. Drop ratio is important factor of these criteria. Third criteria related to research per as per my opinion still there is phobia in researchers mind that research is something different activities than academic one. Now UGC made compulsion for every faculty to publish their genuine research articles in UGC approved journals instead of local publications. Fourth criteria is related to infrastructure and learning resources which helps to know physical academic facilities and support system. Classrooms, labs, technology facilities are mandatory requirements towards quality education. Information

communication technology comes under this criteria. There may be some institutions who don't spend a penny for physical facilities of students. And they may show at later stage before facing NAAC. But now in revised NAAC AQAR catches the data which HEI has to send annually. A physical facility includes hostels, playgrounds, internet Wi-Fi, medical emergency addressal etc. A fifth criteria is student support and progression. Students' participation in over all activities is very important. As of my opinion is a concerned student from rural background cant easily participate, take part in any academic activities, with their ideas initially. Here teacher needs to take more efforts for their participation. Without students participation above four criteria have no value. Sixth criteria is governance, leadership and management this is backbone of institutions. There must be well structured governing body who are lovers of education. Internal quality assurance cell plays vital role as mediators between students and management. So formation of IQAC is mandatory requirements by NAAC for institutions. Seventh criteria is innovations and best practices which covers innovative ideas implemented in the colleges. Best practices give best outcomes for healthy atmosphere on campus. All best practices results in the better future of society.

Revised NAAC process has brought many changes mostly are ICT enabled. Each criteria should be known to every faculty of higher education. Lacuna is all colleges that faculties who are associated with NAAC process are supposed to look after every details of process. Instead every faculty, entity must involve himself in the NAAC process to sustain quality in higher education of India.

Works Cited:

- www.naac.gov.in/
- <http://mhrd.gov.in>
- <http://www.naac.gov.in/docs/revised>
- <https://stories.linways.in/naacs-7-assessment-criteria-for-accreditation>
- www.naac.gov.in/assessment-accreditation

□□□

IMPACT FACTOR SJIF 2019-6,251

ISSN 2349-9664

An International Peer Reviewed & Refereed Journal

SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR HUMANITY SCIENCE & ENGLISH LANGUAGE

APRIL-JUNE,2021, VOL- 10, ISSUE-52

Special Issue of Department of English,
Lokmanya Mahavidyalaya, Warora, Dist. Chandrapur (MS)

on

RECENT TRENDS IN CREATIVE WRITING

Chief Editor
Dr. Suborih Kumar Singh,
Principal

Editor
Prof. Shrikant N. Puri
Head, Dept of English

35	CINEMA AND LITERATURE: AN INDIAN PERSPECTIVE <i>Dr. Dharampal B. Fulzele</i>	159-163
36	FEMININE SENSIBILITY IN ANITA NAIR'S <i>THE BETTER MAN</i> <i>Ms. Archana S. Rathod</i>	164-167
37	FICTIONAL WORLD OF KAMALA MARKANDAYA AND R. P. JHABVALA: A THEMATIC STUDY <i>Sumil Kumar Singh</i>	168-171
38	CREATIVITY IN <i>MISSING PERSON</i> BY PATRICK MODIANO <i>Aglave Ganpat Shriram</i>	172-174
39	A STUDY OF FEMININE SENSIBILITY OF INDIAN WOMEN IN THE NOVELS OF KAMALA MARKANDAYA <i>Lovely Kumari</i>	175-177
40	PEDAGOGICAL TRENDS IN TEACHING ENGLISH CREATIVE WRITING: A POST MODERN APPROACH <i>Amol J. Kutemate & Dr. Akshay V. Dhote</i>	178-181
41	EMERGENCE OF THE CLIMATE FICTION IN THE INDIAN LITERATURE: A REVIEW <i>Mrs. Pranita G. Kamath</i>	182-186
42	REPRESENTATION OF TRANSGENDER IN ARUNDHATI ROY'S <i>THE MINISTRY OF UTMOST HAPPINESS</i>: A SUBALTERN PERSPECTIVE <i>Mr. Dilip M. Bawane & Dr. Shriram G. Gahane</i>	187-190
43	A STUDY OF DIFFERENT TRENDS IN INDIAN ENGLISH LITERATURE <i>Dr. Sheela Upkar Narwade</i>	191-193

CREATIVITY IN *MISSING PERSON* BY PATRICK MODIANO**Aglave Ganpat Shriram**

Assistant Professor, Karmavir Mahavidyalaya, Mul, Dist- Chandrapur (MS)

ganesh.patil121@gmail.com

Abstract

Change is the flow of nature it is for all living things in the universe. The stable life is as equal to dead things in the nature. Human being is considered as most intellectual animal in the world. Change is most favorite thing for us to lead a life. Having look upon neanderthal man till modern human being lot of changes occurred during this evolution. In the beginning stage human was living to as other animals in the forest, later so many changes took place and today we are in a post-modern era. But merely change will not help us to satisfy our different needs. Rather creativity has power to bring new dimensions in our life. In post-modern era so many creative writers emerged with their creativity. So, post-modern literature became rich in its content. Gautam Budha has said change is the law of nature and one who adopts it he will live it or others may remain stable. Post-modern literature depicts the self of writer through his characters.

Keywords: Creativity, Post-colonial, Missing Person, auto-biography, identity, detective, Jews, Second World War. etc.

Introduction:

Patrick Modiano is well known post-modern novelist who received Noble Prize for literature in 2014. His childhood background was abnormal. He was born at Boulogne Billancourt in Western Paris. His mother was a Flemish actress and father was Italian Jewish. Studying his fiction one can easily understand there are so many creative aspects in his works. Here we have to clarify the apt meaning of creativity. Meaning. Modiano's has faced many problems since his childhood. Being a Jew, he received very different treatment from the society and the same is reflected through his fiction. Missing Person is the perfect example of post-colonial Mystery.

Research Methodology

For this research paper researcher has adopted analytical, comparative and descriptive research methodology. Specially Modiano's Missing Person is studied with post-colonial perspective. Researcher has found creative aspects in Missing Person and loyal efforts are taken to come up with those aspects through this paper.

Objectives of this Research Paper

This research paper aims to study the creative aspects of the fiction of Patrick Modiano specially in Missing person. Also, it aims to focus on features of Post-colonial literature through his texts. Post-Colonial literature depicts the own life of writer through fictional characters, his sufferings, success are focused in their respective works.

Missing Person

On the surface level *Missing Person* by Patrick Modiano seems a detective novel. In such fiction main action is the investigation of the crime by detective figure. A detective figure who is not a policeman. This type of fiction begins with a crime and no details are being available. Detective fiction began as short story or novel in the mid-19th century. *The Adventures of Sherlock Holmes*

(1892) by A Conan Doyle, and *The Murders In the Rue Morgue* (1841) by Edgar Allen Poe are the pure examples of detective fiction. In Post- Modern era many writers used their skills and emerged with their great fictional works and Patrick Modiano is one of them. If we observed minutely the detective fictions in mid-19th century and the detective features in *Missing Person*, we find there is creative detective features in Modiano's work. *Missing Person* received Goncourt Prize in 1978. Guy Roland is Protagonist of the novel. At the beginning of this novel which is told in first person narrative. He suffers from amnesia this is a symbolic resonance for the Patrick Modiano himself. In any detective novel detectives gather clues where as in this novel Guy Roland is busy in collecting his past. In detective fiction crime having been reported, no details are being available. The detective proceeds all incidents logically and with scientific point of views. These features of detective works are not found in *Missing Person*. Here reader has a clear picture that Guy Roland is trying to find his own past life with his shattered memories this is a new creative feature added by Modiano in his fiction. The searching for his own identity which he has lost from his childhood. Such features are added by Writer in his work so, as a genuine reader and researcher I confirm here these are the creative features in post-colonial literature. In *Missing Person* writer, himself trying to find out his lost memories. In a broader view Modiano's has very unstable childhood as his father and mother had different background so, they could not spend their time as a family member. And impact of his parents background eventually affects the childhood life of Patrick Modiano. Another notable thing is that Jews were not treated as human being during the second world war.

Guy Roland started his work as detective one at Private detective agency. His best friend and employer Hutte closing his detective agency. And we have told that in a novel Guy Roland has come to Hutte to discover his own identity. He joined this agency by the name Guy Roland which is the fake identity. Here reader surprised that a person who is on detective mission who himself has no identity. For the reference The Search Warrant by Patrick Modiano gives as clues for *Missing Person*. Autobiographical sense is imbedded in almost all works of Patrick Modiano. In the search warrant we see the search warrant is issued to capture Jews during the second world war. In May 1942 German forces invaded in Paris, and French government surrender before German forces. At that time Paris was governed by German Military and by French officials. The in Paris got inhuman treatment. They were tortured by German Military forces. The Jews have lost their shelter. The French police sent Jews to concentration camps. Patrick Modiano says in this novel, "Jews were forbidden to go out after eight 'O clock night, compelled to wear yellow star, forbidden to cross demarcation line into the free zone, forbidden to use the telephone, to possess a bicycle, a radio....". These lines by writer clarifies that the Jews have lost everything. In *Missing Person* Modiano is trying to show that Jews have lost their lives during war and Guy Roland is in search of his past with shattered memories being a private detective.

Conclusion

The above evidences from the fictional works of Patrick Modiano clarifies that the autobiographical sense filled in his works. Also, creative features are added by writer. Through

the detective novel he tried to portrait his own life. The key feature of post -colonial literature is fight for existence is covered in all works of Modiano including *Missing Person*. Creativity is a source for inspiration and for all living entities on the earth including literature. Here proved that Modiano added creative feature through detective form of literature in *Missing person*. Everyone has right to live peacefully in the society, but we have divided society into different castes, rich, poor etc. And one section of the society looks down to others. Literature depicts such facts which helps to laid down the policies for marginalized people in the society. This research paper surely helps to bring the life the Jews community in focus during the second world war. Instead of studying *Missing person* as detective work, here researcher tried to focus on their sufferings.

References

- Modiano, Patrick. (2014). *The Search Warrant Great Britan: Harvill Secker.*
- Rou des Boutique obscures (1978). *Missing Person, trans. Daniel Weissbort (London: Jonathan cape, 1980)*
- [http://www. Postmodernmystery.com](http://www.Postmodernmystery.com)
- <http:// www. tcs.cam.ac.uk>
- <https://en.m.wikipedta.org>
- www.britannica.com
- www.ncjrs.gov

SJIF Impact Factor - 5.54

E- ISSN 2582-5429

AKSHARA

Multidisciplinary Research Journal
Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal

April 2022 Special Issue 05 Volume II

English Language Teaching and Learning in the Present Context : Issues, Practices and Challenges

Guest Editors

Mr. Sanganand Badge
Asst. Professor, Dept. of English
R M G Arts Commerce and
Science College Saoli

Dr. A Chandramouly
Principal
R M G Arts Commerce and
Science College Saoli

Chief Editor : **Dr. Girish S. Koli**, AMRJ
For Details Visit To - www.aimrj.com

Akshara Publication

Index

<i>Sr.No.</i>	<i>Title of the Research Paper</i>	<i>Name of the Author</i>	<i>Page No.</i>
1	New Methods and Approaches of the Teaching English in Present Scenario	Dr. Amol C. Indurkar	05
2	English Language Teaching: Reviewing Objectives and Approaches in Post- modern Period	Amol J. Kutemate Dr. Akshay V. Dhote	10
3	Acquisition of English and the Rural Students: Problems and Solutions	Ashutosh Manohar Popate	14
4	Digital Language Laboratory: A Highway to Enhancement of Language and Communication Skills	Dr. Avinash L. Pandhare	18
5	Different Teaching Methods of Language and Its Importance	Dr. Bhagyashree S Gawate	21
6	Learner Centred Methods of English Language Learning	Miss. Varsha D. Chudhari Dr. Nikita U. Mishra	24
7	Effective Communication Skills in English: a Vital Cog in the Wheel of Success	Dr Nilesh S. Dhekre	29
8	Pivotal Role of English in Today's E-Commerce Business	Dr. Dipak C. Dharne	34
9	Present Scenario in English Language Teaching and Learning Process for Tribal Students	Dipak Shivdas Wakde	37
10	English Language Teaching and Learning: E-Mode During Covid-19 and Challenges in India	Dr A. Chandramouly	41
11	Importance and Essence of English Language	Dr. Ganesh J. Gaikwad Dr. Ganpat S. Aglave	46
12	'Problems of Teaching English in Rural'	Dr Meenakshi Ajay Jumle	49
13	Use of Direct Method in Language Teaching & Learning	Dr. Nitesh N. Telhande	53
14	How to Learn English for Communication and Its Scope	Dr. Rajeshkumar W. Soor	56
15	The Impact Of ICT On Classroom Teaching and Learning	Dr. Mohammad Rizwan	60
16	Requirement of Soft Skills in Real World	Dr Rajender R Tula,	64
17	Dealing with Teaching Learning During Covid-19 Pandemic: Some Suggestions	Dr L C Ujeda	69
18	Language Lab Soft-Wares and its Advantages	Dr. Imaniyal S. Kondra	72
19	Theories of Language Acquisition	Dr. Pragya V. Tripathi,	75
20	Importance of Practice in ELT Classroom	Dr. Jotiram Gaikwad	82
21	Use of Learner-Centered Methods for Teaching English Language: Need of the Day	Mr. Vinod M. Kukade,	87
22	The Role of ICT in English Language Teaching and Learning	Shalini Pandey	92

Dr. Ganesh J. Gaikwad
Karmavir Mahavidhyalaya, Mul,
Dist-Chandrapur

Dr. Ganpat S. Aglave
Karmavir Mahavidhyalaya, Mul,
Dist-Chandrapur

Abstract - India is a symbol and ideal example of a multifarious, multi-ethnic, multi-cultural and multi-religious country succeeding a practice of multilingualism. Indian culture and tradition has always been an essential part of India's education system. India has many religions and castes and there are several dialects, speech, accents according to castes, but English is now considered as the universal language. Today it is very relevant to consider the essence of the English language to take India to the mainstream where the world is becoming global and distinct. English today is an exclusive language, functionally and structurally almost different from other languages of the world. The notion of English as a multicultural and global language is based on the fact that English here is a crucial language for international conversation-discussion and connection in Asia and other parts of the world. English is a perception of people's longing for trait in education and information and a fuller contribution to worldwide life and survival. English is not just a language but a figure of worth and merit.

Keywords-multilingualism, dialects, global, notion, crucial, conversation, education)

Introduction-

As far as the English language is implicated, it has been a challenge for the last many years to accept and approve this world-wide language, English, for Indian speakers of regional languages. So far as metropolitan India is concerned, teaching English is not that severe, but as far as rural areas or outlying areas are concerned, it has been relatively difficult or quite challenging. Indian culture has always been an essential and basic part of India's educational structure and scheme. Therefore, teachers and learners need to have consciousness about the issues of cultural heterogeneity between English and the provincial languages. Teachers need to examine the fact that their students come from different cultural backgrounds, have different levels of proficiency and skill to speak their first language, and also may have different social, religious and economic backgrounds. Hence, regarding teaching the English language, a teacher needs to adopt an important plan and strategy to teach English. Motivation, as a key aspect and component of the learning method, is usually regarded as a panacea for all unacceptable outcomes and behaviours in study. In the language research sphere, learning English, which is typically confirmed as leading to the achievement or failing of the learner or student when learning a foreign or outside language, plays a vital role in mastering the language and speech.

1. Obstacles and Problems in learning English-

Although English is easy to understand, it is difficult to perceive at first because it is not the mother tongue of Indians. In Western or English countries, the language English is their mother tongue and so the speakers can speak it fluently and freely. In fact, English vocabulary is specifically difficult because there are so many words that have numerous definitions. It is also difficult to learn many different definitions for each word. The problems faced by students and learners are as follows:

- i) Common and usual grammar mistakes while speaking English
- ii) Uncertainty about speaking English
- iii) Reticence in speaking English
- iv) Lack of interest for students and learners in speaking the English language.

People in western countries can speak English more easily than Indians because English is their mother tongue, and westerners speak it by birth.

2) Role and function of a teacher in teaching English-

An English teacher is accountable for ensuring that students learn proper grammar, writing and reading comprehension. They are responsible for creating lesson plans that will teach students the skills they need. The fundamental role of a teacher is to deliver classroom instruction that help students learn. To accomplish this, teachers must prepare effective lessons, grade students work and offer feedback, manage classroom materials, completely navigate the curriculum and cooperate with other staff. It is essential for an English teacher to have up-to-date knowledge. Basically, to learn English one needs to have an interest in reading English continually. The English teacher must communicate and interact in English with students and his staff to create the environment. The exclusive intention of learning English is to speak appropriate and fluent English steadily. An English teacher must take an initiative to explain all the facets in English to the students whenever necessary. Apart from the individual teaching process, he should take the help of an audio video system and other technological devices to broaden the understanding of learners and students. There are different types of teaching methods that can be categorized into four broad types like teacher centre method, learner centre method and interactive or participative methods.

3) Significant structure for learning English-

India is divided into urban and rural areas. At the academic and scholarly level ,there is a difference regarding education in India .Students in urban areas have several facilities and availabilities to learn and update their knowledge of all regards whereas rural students and learners cannot enjoy such facilities .In India and in rural areas ,the essential schooling of a child is ignored due to sound economic condition which affects his or her further education .Poverty is one of the most serious and common problems in rural India .So it is important to authorize more schools in rural and remote areas with every facility .Innovative teaching and learning methods are also inevitable to implement to learn and understand English speaking. .Not only this ,but one should take the assistance of computer education to make English learning knowledge update. It is very relevant to provide multimedia teaching tools and equipment to teachers and students and use smart classroom equipment like practical classroom, digital board, digital teaching structure, digital language and dialect lab, etc. which can help teachers boost education scenario in rural areas.

4) Absence of determination and negative approach-

Negative perspective towards learning English as a language and its usage is yet very rare in rural regions as well as in several parts of India. The socio-cultural and political factors are regrettably opposed to the spread and flourishing of the English language. The most necessary and logical problem related to the teaching of English in India is the existence of a huge number of learners having special indigenous and genetic backgrounds. The English language and vocabulary are specifically difficult seeing as there are so numerous words that have various definitions. It is also crucial to get by heart many different definitions for each word. Students lack confidence to practice the English language because they are fearful of mistakes and possess reluctant and uncertain feelings. The school and college curriculum are inappropriate for helping students to enhance their English proficiency and ability.

5) Translating process-

English can be learned through the translation process easily. In language translation methods, one can learn English easily. The speaker should develop his vocabulary also. In this process, one can learn each phrase or sentence in English through translation and explanation. To learn every aspect of English, one must learn grammar to clear his or her ideas. The teacher

must constantly motivate the students to learn effective English. Students should constantly read English newspapers, magazines and journals to make the English language effective and impressive. Teaching English in rural areas is one of the crucial tasks and the major reason why it is difficult to speak English in rural areas is the illiteracy of people and their dislike of the English language. Basically, India is a country with many religions, castes, creeds and languages. In villages, the vernacular and indigenous language has its own importance. So specifically, rural students are found dismal in learning English. Apart from this, commonly students in rural areas are initiating to learn English from their fifth standard onwards. Even their English teachers do not value English. Naturally, students in rural areas look at English as a subject to study and not as a language of conversation. The fact is that the responsibility of teachers in rural areas is more than that of urban teachers as far as the English language is concerned because in urban areas, parents provoke their children to speak in English and in rural areas, parents have no idea and importance of the English language.

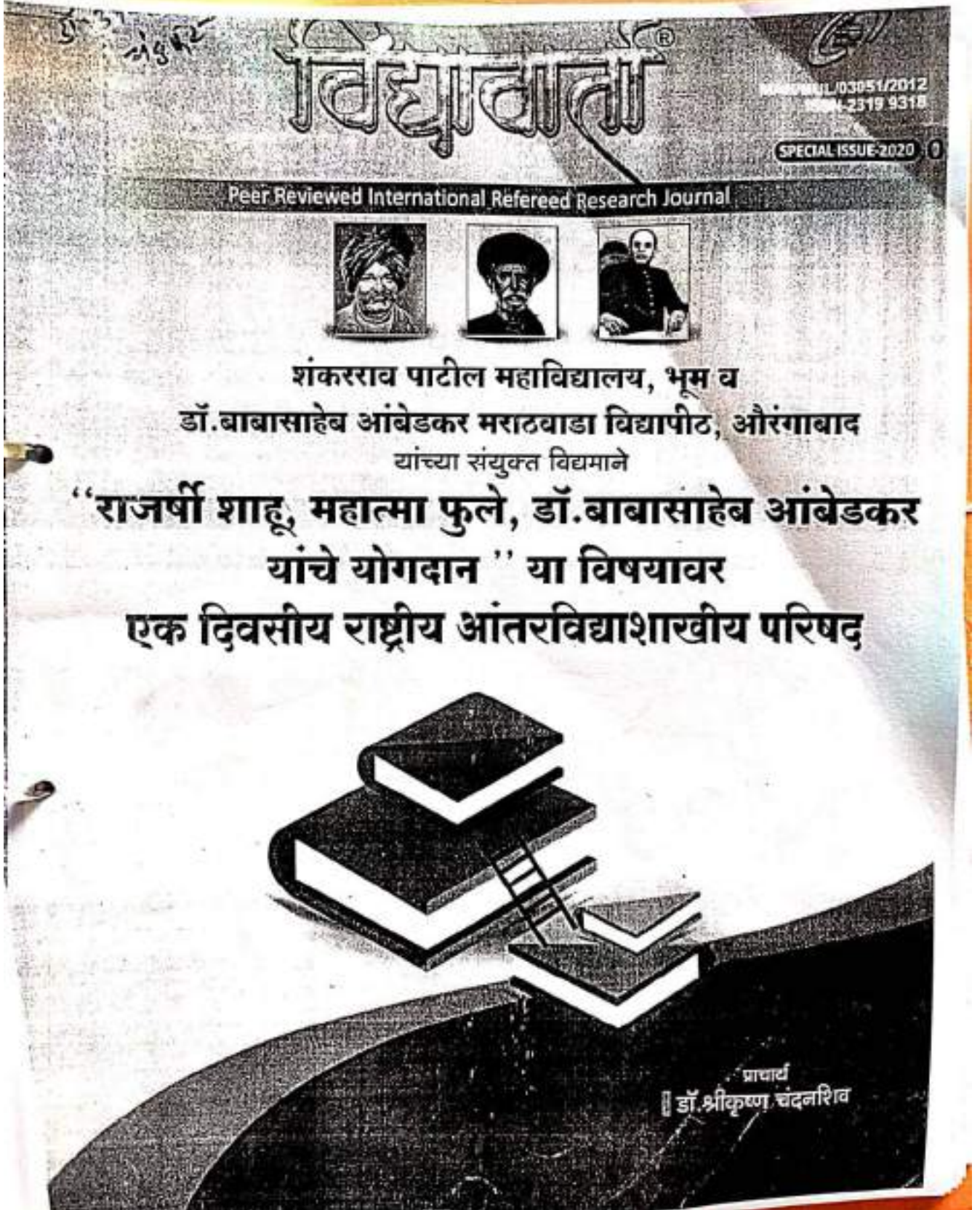
Conclusion-

Even today in a country like India, English is considered as a secondary language and its treatment as well as utility is less in rural areas. Academic and educational institutions should be effective in making the English language compulsory in school and colleges so that students should develop their overall interest. Special training should be given to English teachers to teach English to students in rural areas. The teacher must be a motivator for the students if the student wants to learn English. There should be an interactive relationship between a teacher and student regarding English language communication. It is also a duty of students to make a circle of English fraternity. Appropriate and relevant policies should be executed by the government and administration to promote English language learning for rural and poor informed students.

Works cited:

1. Aitchison, J.(1981) *language change :Progress or Decay?* London.
2. *Teaching of English*, Dr .R. A. Sharma, Meerut(U.P) publication,2007.
3. Crystal D. '*English as a Global Language*', Cambridge University Press,2003.
4. Sharma Ram Kumar (1991) '*Problems and Solutions of Teaching English*', Janki Prakashan New Delhi.
5. Gautam, G.S. '*Teaching of English in India*' ed. Classical Publishing Company, New Delhi 2002.
6. '*Methods and Techniques*': Macmillan publishers India limited ,Chennai,2003.
7. Crystal ,D.(1997) '*English as a Global Language*, Cambridge University Press.

□ □ □

37) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे जातिअंतरासंघर्ष विचार श्री. रामभाषान विठ्ठल लोंढे, बार्शी	116
38) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राजकीय विचार माने परमेश्वर मुक्तोद्यम, औरंगाबाद	119
39) म. जोगीश्वर फुले यांचे साहित्यतील योगदान प्रा. पोकाळे आबासाहेब नवनाथ, धोड	121
40) महात्मा जौतीश्वर फुले यांचे आधुनिक मराठी साहित्यविषयक विचार सचिन बाबुराव मुंडे, औरंगाबाद	125
41) कर्जा न जस्तनीतीचे उद्गाते : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर। प्रा. बाघमारे हरी साधु, लाहूर	129
42) म. जोगीश्वर फुले यांची सामाजिक चळवळ प्रा. प्रविण अजयराव उपरे, चंद्रपूर	135
43) महात्मा जोगीश्वर फुले यांचे शैक्षणिक विचार प्रा. अंकुश बुध्दिवंत मरुड	139
44) राजर्षी शाहू महाराज यांचे जलमयवस्थापन विषयचा आढावा हुवे भाऊसाहेब हासेराव, साबळे पी. अ., चांदेरा	143
45) फुले - शाहू - आंबेडकर यांचे स्त्री-शिक्षण विषयक विचार प्रा.डॉ. पारुशिल्ल र. रुमाले, अकोला	145
46) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे स्त्रीविकास विचार डॉ. प्रकाश बाबुराव तितारे, चंद्रपूर	148
47) फातिमा शेख आणि राजर्षी शाहू महाराज यांचे शैक्षणिक योगदान अस्लम द. अस्तार, कोल्हापूर	153
48) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषीविषयक योगदान डॉ. रत्नाकर बाजीराव म्हास्की, उस्मानाबाद	157

http://www.printingarea.blogspot.com
www.vidyawarta.com/03

म. ज्योतीबा फुले यांची सामाजिक चळवळ

प्रा. प्रविण अजबराय उषरे
सहा. प्राध्यापक, राज्यशास्त्र,
कर्मवीर महाविद्यालय मुल नि. चंद्रपूर

ज्या ज्या घोर पुरुषांनी व समाज सुधारकांनी पुरोगामी महाराष्ट्राच्या निकासात्मक वाटचालीत महत्त्वपूर्ण भूमिका बटवून सधम व बलशाली महाराष्ट्र घडवून आणले त्यांच्या क्रांतिकारी योगदानात आणले कार्यक्षम योगदान दिले त्यात म. फुले यांचे स्थान हे सुवर्ण अक्षराने कोरल्या गेले पाहिजे. तत्कालीन समाजातील अनिष्ट रीतीरिवाज, सनातनी प्रथा, जाचक रूढी इ. विरुद्ध म. ज्योतीबा फुले यांनी बंड करून दलित, उपेक्षित, वंचित, सौमित्री व बहुजनना आपल्या कृतीशील विचारद्वारे तसेच विविध चळवळी हाती घेऊन बहुजन समाजाला न्याय, सन्मान व अधिक्यांनी उपलब्ध करून दिली. त्यांनी बहुजन समाजाला आत्मपरिष्कार करायला लावून त्यांना अव्याधमुक्त आणि योग्यमुक्त करण्यासाठी आणि प्रतीष्ठा प्राप्त करून देण्यासाठी आपले आयुष्य घणाला लावले. म्हणूनच म. ज्योतीबा फुले हे सध्या अजून आयुष्य प्रदीपनकार आणि आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार ठरतात.

१९ व्या शतकातील अग्रभरणील निराश्रित प्रवासेन ज्योतीबाफुलेनाही समतेच्या तत्त्वाने प्रेरित केले होते त्यांनी समता तत्त्वाचा अंतर्गत सखोल, समस्त आणि साक्षेपी विचार त्या काळात मांडला होता. येथील विषम समाज व्यवस्थेची उत्पत्ती सांगून ती कशी तर्कदृष्ट आहे हे त्यांनी स्पष्ट केले होते. ते एक काँते सुधारक होते. समाजातील प्रत्येक सुधारणा त्यांनी अगोदर स्वतःच्या घृतीमधून सिध्द केली व नंतरच त्या सुधारणांचा अमल करण्यासाठी इगर्तना उपदेश केला. सामाजिक सुधारणा झाल्याशिवाय समाज सुधारणा नाही तदनुसार आपल्या देवाची प्रगती होणार नाही हे

त्यांनी जणूले होते म्हणून त्यांनी संपूर्ण आयुष्यात फेवळ चळवळा न करता आपल्या कृतीतून त्यांनी सामाजिक सुधारणेचा पाया घातला म्हणून त्यांना समकालीने आझूत म्हणून संबोधल्या जाते.

सार्वजनिक सत्यधर्म, दाम्भण्यांचे कसब, शेतकऱ्यांचा आयुड व गुलामगोरी या प्रमुख ग्रंथांमधून म. फुले यांनी आपले सामाजिक क्रांतीचे विचार मांडले त्यासोबतच शेतकऱ्यांसाठीही धरीब योगदान दिले. शेती हा भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा आहे. हे त्यांनी जणूले होते. त्यामुळे शेती संवधात व शेतकऱ्यांच्या विविध समस्यांना वाचा फोडण्यासाठी त्यांच्या आयुष्याच्या अरुंधतातील विचार त्यांनी मांडले. या संवधात हे म्हणतात की, 'संपूर्ण देशाची प्रगती ही शेतकऱ्यांवर अवलंबून असते आणि चारताचा शेतकरी सुखी व समृद्ध झाला तर ती अर्थव्यवस्था समाधानी असते.' पण मागासलेपना, अज्ञान, दारिद्र्य, निरक्षरता यामुळे भारतीय शेतकरी वीचलेल्या होत. सोबतच शेतकऱ्यांवर अस्माना व मुलतानी या प्रकारचे संकट कसे ओढवते याचे मुख्य अचलोकन करतानाच शेतकरी सावकाराच्याही फासात कसा अडकतो याचीही कारणनिघंता त्यांनी केली. त्यामुळेच ब्रिटीश त्यांना शेतकऱ्यांची वाचणो परखडपणे मांडणारे महाराष्ट्रातील पहिले हीतधितक म्हणून पाहायचे. शिक्षणशिवाय या शेतकरी समाजाची खोती सुधारणार नाही हे त्यांनी ओळखले. म्हणूनच शेतकऱ्यांना शिक्षण मोफत करा असे खाँगणारे म. फुले हे पहिले भारतीय ठरतात.

जन्मताच व्यक्तित्वात प्राप्त होणारा श्रेष्ठ कल्पित दर्जा व त्या आधारावर होणारा भेदभाव हे ज्योतीबाबांना मान्य नव्हते. त्याचप्रमाणे किटवता, सद्गुण व दुर्गुणही पीढीकडून प्राप्त होत नसतात हे त्यांनी जनतेच्या तसेच शासनकार्याच्याही लक्षात आणून दिले. राज्यकार्यांनी येथे सर्वांना वयव्यवस्थे समान हक्क दिले पण तेथे पुरेसे नाही. वयव्यवस्थे जरी सर्वांना समान हक्क बहाल करण्यात आले असले तरी त्या सर्वांना खरोखरच प्रत्यक्षात समान संधी प्राप्त होत असते असे नाही. सामाजिक, मानसिक, शैक्षणिक दृष्ट्या म्हाणस ठेवल्या गेलेल्या घटकांचा वेगळा विचार करून त्यांना इतरांच्या वयव्यवस्थेने आणल्याखेरीज समान

स्त्रीचा लाभ त्याचा घेताच योग्य वाणी याचे भाव राज्यकार्यांनी ठेवावे असे म. फुले म्हणतात. जनतेला प्याय मिळावा म्हणून प्यायप्रेमी राज्यकार्यांनी निर्माण केलेल्या यंत्रणे तेशील सामाजिक आर्थिक विषयांमुळे करा कुचकामी ठरतात हे सुभ्य म. फुलेनी विविध उदाहरणांद्वारे स्पष्ट केले आहे.

समाजात बरकराणी सुधारणा करण्यापेक्षा अस्तित्वात असलेल्या समस्यांचे समुद्र उच्छेदन करणे बऱ्याही उच्चतर असते. हे त्यांच्या विविधताक श्रुतीने हेरले होते. राजकीय गुलामगोरीपेक्षा 'सामाजिक गुलामगोरी' अधिक धर्यकर आहे, अस्मृश्यतेचे पालन, जातीभेद, सतीप्रथा, बेशाबपण, केडविंगारी इ. सारख्या अनिष्ट प्रथा बंद होणे आवश्यक आहे. म्हणून यावरच म. फुलेला मुळ गाभ्यातच परिवर्तन केल्याशिवाय ही चांदगुळे जागार नाहीत. असे त्यांचे मत होते. समाजात खोलवर रुजलेल्या अनिष्ट प्रथा परंपरा व रुढी ह्या समाजाचा मुख्य आधार नसून ती कोणते मुख्य आजाराची लक्षणे आहेत. म्हणून आधी मुख्य आजारांचे निराकरण होणे गरजेचे आहे. त्यासाठी तर्करुध्द विज्ञानप्रधान पद्धतींवर समाजाची उभारणी झाली पाहिजे. अशा विज्ञाननिष्ठ दृष्टिकोणातून म. फुलेनी आपल्या सामाजिक विचारांची मांडणी केलेली आहे.

शिक्षणविषयक दृष्टिकोण :-

शुद्धतिरुद्धाची विवेचना करी अचव्या झाली याचे वर्णन करताना महात्मा फुले असे म्हणतात की, 'विरुध्दविना गती गेली, गती विना गती गेली, निती विना गती गेली, गती विना शुद्ध खचले इतके अनर्थ एकर अविरुध्दने केले.' १८३८ मध्ये लॉर्ड मेकडॉले यांनी शिक्षणाचा झोरपण्याच सिध्दांत मांडला होता. या सिध्दांतानुसार बरिष्ठाना शिक्षण प्राप्त झाल्यानंतर ते खालच्या स्तरातील लोकांना शिक्षण देतील. म. फुलेनी या सिध्दाताच्या कडाडून विरोध केला. ते म्हणतात, 'भारतात बरिष्ठाना कनिष्ठाना शिक्षण देण्याची परंपरा नाही. त्यामुळे असे शिक्षण खालच्या स्तरपर्यंत येणेच शक्य नाही. शुद्धविशुद्ध कटकट्यांच्या लेकराना त्यांच्या फुरसतीच्या वेळीत शिकवावे लागेल. याचा विचार करून राज्याच्या शाळा सुरू केल्या.

भारतातील शिक्षणविषयक प्रश्नांचा अभ्यास

करण्यासाठी सरकारने नेमलेल्या इतर आयोगास १९ ऑक्टोबर १८८२ रोजी म. फुले यांनी निकेदन सादर केले. सरकारने स्वतःचा पलित-रोगीतांच्या शिक्षणाची जबाबदारी स्वीकारावी. ग्रामीण क्षेत्रात शिक्षणाचा प्रसार व्हावा. व्यवहारेपरयोगी अभ्यासक्रम आखले जावेत. आणि शिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर शुद्धतीशुद्धना अग्रगण्ये नोकऱ्या घाब्यात. याकडे त्यांनी लक्ष वेधले. जनसमाजाच्या शिक्षणातूनच या देशात खरी चढावट आनी होऊ शकेल असे ते म्हणतात. शिक्षणविषयक पाहणी करून सुधारणा करण्याचा उद्देशाने नेमलेल्या इतर कमिशनमुळे साध देतांय ते म्हणतात, 'इंग्रज सरकार उच्चभू जातीची मर्जी सांभाळत सुधारणेचे धोरण अचलवित आहे. म्हणून येथील सुरिशीतांची संख्या मुल्यदर्शकाखाली मर्यादा लागेल.' आधुनिक काळात ज्या छात्रवृत्ती, शिष्यवृत्ती या संकल्पना रूढ झाल्या त्यांची सुरुवात म. फुले यांनीच केली हे विशेष.

स्त्री-सुधारणा:-

केशवपण, पुनर्विवाह बंदी, बालविवाह, सतीप्रथा आदी अनिष्ट प्रथांमुळे स्त्रियांना पशुप्रमाणे लाचार जीवन जगावे लागत असे. या सर्व चाईत प्रवेविरुद्ध सर्वांत प्रथम ज्योतीबाबांनीच आवाज उठविला आणि या पार्श्वभूमिवर त्यांनी स्त्रीयांच्या सर्वांगीण सुधारणेचा विचार मांडला. भारतीय स्त्रीला पुरुषी गुलामगोरीतून मुक्त करण्यासाठी म. फुले यांनी कर्तीकारक कार्य केले. एकीकडे स्त्रीवर पुरुषांनी लादलेली गुलामगोरी होती तर दुसरीकडे धर्मसत्तेने लादलेली गुलामगोरी होती. खोला वेलेची उपाय देऊन तींचे स्थान गौण करण्यात आलेले होते. ज्या प्रमाणे वेलेची चढ होण्यास तिला इतर झाडांचे साहय घ्यावे लागते तसेच स्त्रियांना जगण्यासाठी बालपणी नडलांच्या तरुणपणी पतीचा व तिच्या वृध्दापकाळात मुलांच्या सहवासात अर्धात अधिपत्याखाली जगावे लागते. अशी खुळी समजूत समाजात अस्तित्वात होती. सोबतच मुलींच्या शिक्षणात अडथळे येतात. ती शिक्षण घेतली तर तीला अकाली नैधव्य येते. ती विधवा होते. अशीही एक खुळी समजूत समाजात रूढ होती. इतकेच नव्हे तर स्त्रीयांना छत्री व चपलासुध्दा त्या काळखंडात वापरण्यास मनाई होती. स्त्रीयांनी घराबाहेर पडता कामा नये. म्हणजे चुल

व मुल हे शब्द तंतोतंत पाळले जायचे. समाजाकडून अरड स्वीया ज्या शिक्षण घेतात त्यांचा तुच्छतेची वागणूक होती. स्त्रीयांचे सर्व हक्क डावलून त्यावर अनेक संघने लादण्यात आली असतांना ह्या सर्व संघनांना विरोध करून म. फुले यांनी आपल्या कार्यप्रवण विचारद्वारे स्त्रीमुक्तीचा ध्यास भरला.

समाजातील अनिष्ट प्रवेकर टिकव किंवा शाब्दिक निषेध करून ते थांबले नव्हते तर ठोस उपायांचाही शोध आणि अवलंब त्यांनी केला होता. केशवपनाची अमानुष प्रथा बंद करण्यासाठी जोतीशवांनी म्हाळ्यांनाच आवाहन केले होते. तर पुरुषांच्या नासनेला बळी पडलेल्या स्त्रियांना आत्महत्येपासून वाचवण्यासाठी त्यांनी मालहत्या प्रतिबंधक पृष्ठाची स्थापना केली होती. ऐवढेच नव्हे तर स्त्रीला कोणतेही हक्क मिळाल्या शिवाय स्त्रियांची प्रगती होणार नाही, हे जाणून त्यांनी स्त्रियांसाठी रखीव जागेची तरतूद करण्यात यावी अशी मागणी केली.

धार्मिक विचार :-

महात्मा फुले यांनी ईश्वर हा शब्द व वापरता त्या ऐवजी 'निर्मिक' हा शब्द वापरला, धर्माची परंपरागत रूढ कल्पना त्यांच्या सत्य धर्मातून त्यांनी बदलली व खरा धर्म काय आहे हे आपल्या सार्वजनिक सत्य धर्माच्या प्रतीपादनानुन फार प्रभावीपणे सांगितले. सर्व मानवजात एकाच निर्मिकाने लहारे आहेत. तो सर्वांचा पेशीटा आहे. ईश्वरापर्यंत पोहचण्यासाठी कोणा मध्यस्वाची किंवा पुरोहिता वर्गांनी आवश्यकताच काय? निर्मिकावर विश्वास, सत्याचा शोध आणि नितीची जोपासना ही तीन तत्वे त्यांच्या धर्माविचारांचे सार आहे. भूत आर्षभटांनी आपली सर्व कुट्टी गरीबांना वाडून खाण्यासाठी वापरली, धर्माचे स्तोभ अतोनात वाढवून त्याचे प्रभावधेन त्यांनी अमर्याद विस्तारले. त्यांना शोषणाकरिता उपयुक्त ठरतील अशा अंधधुंध खाशुद्धादिकांच्या मनात पक्क्या रुजवल्या. शुद्धविशुद्धता ज्ञानार्जन व धनसंचय करण्यास मनाई करून त्यांना कायम परबलंबी ठेवले असे परछड विचार मांडून त्यांनी धार्मिक वेड्या तोंडण्यासाठी वेलेला निर्वाणीचा तो इशारा होता.

परमेश्वराची भक्ती करण्यासाठी मध्यस्थ

दलवली करणाऱ्या भटांची आवश्यकता नाही हे महात्मा फुले यांनी निर्भयपणे सांगितले. सर्वसाध जगत्पती त्याला नवो मध्यस्थी। म्हणजे ईश्वराची आणुपना करताना कोणत्याही मध्यस्थाची गरज नाही असे ते म्हणतात. ईश्वरासाठी ते निर्मिक शब्द वापरून सर्व निर्मिती ही जर त्याची असेल तर 'शुभ' आणि 'अशुभ' असे काहीच असू शकत नाही असा इहवादी धार्मिक विचार त्यांनी मांडला या संबंदाच हिंदुधर्मातील अवतारवाद या संकल्पनेचा विरोध करित मुर्तीपूजा, यज्ञयाग अशा कर्मकांडाचा व अनेक ईश्वरवादला (निर्मिक) विरोध करून म. फुले यांनी ईश्वर (निर्मिक) एकच आहे व ईश्वरधर्मही एकच असला पाहिजे असे ठोस प्रतीपादन केले.

सत्यशोधक समाजाची स्थापना :-

व्यक्तिच्या ऐहिक सुखाच्या उच्चारचा एक मार्ग म्हणून त्यांनी संपुर्ण इहवादी दृष्टीने आपली सार्वजनिक सत्यधर्माची कल्पना प्रतीपादन केली. शुद्धतेशुद्ध कष्टकरी यांच्याकरिता केवळ शाब्द कळून समाधान होणारे नव्हते तर अशा जनतेला संघटित करून संपर्कासाठी प्रभावी व्यासपीठ निर्माण करणे त्यांना गरजेचे वाटू लागले. या गरजेतून त्यांनी २४ सप्टेंबर १८७३ रोजी सत्यशोधक समाजाची स्थापना केली. सर्व स्त्री- शुद्धतेशुद्धांन मुक्त करणे आणि ब्राह्मणी शोषणापासून त्यांचा बचाव करणे हे या संस्थेने प्रयोजन होते. सत्यशोधक समाजाद्वारे म. फुले यांनी पुरोहितशाही, सावकारशाही, नोकरशाही याविरुद्ध लढा दिला. तो सत्यशोधक या नावाने ओळखला जातो.

सत्यधर्म हा सर्व धर्मापेक्षा श्रेष्ठ असून समतेच्या ध्येयाची प्राप्ती त्याच्या आधारेच होऊ शकेल या यत्न ज्योतीशव निःशंक होते. सत्यशोधक समाजाने गुलामगोरी विरुद्ध आवाज उठविला व सामाजिक न्यायाची व सामाजिक पुनर्रचनेची मागणी केली. समाजातील विषमता नष्ट करणे व समाजातील तळागाळातील लोकांपर्यंत शिक्षण पोहचविणे हे सत्यशोधक समाजाचे ध्येय होते. मुलींच्या विवाहाचा खर्च सर्वसामान्य फालकना फेलवत नसे. पर्यायाने मुलीकडे पाहण्याचा समाजाचा दृष्टिकोन प्रतिगामी होत असे. म्हणून जोतीशवांनी या समाजाद्वारे सामूहिक विवाह

लाभण्यास मुलवात केली व त्यासाठी मराठीत संगलक्ष्ये रचली. सर्व मानवज्ञानी ही परमेश्वराची (निर्मिक) लेकरे आहेत. त्यामुळे ते समान आहेत. तसेच धुव्वांबरील सर्व गोष्टींचा उपभोग घेण्याचा सर्वांना सारखाच अधिकार आहे. सर्वांनी आपल्या निर्मिकाची उपासना कोणत्याही मध्यस्थाबाधून स्वतःच करवी ही सत्यसोधक समाजाची शिकवण होती. तसेच या समाजाचे सदस्यत्व सर्वांसाठी खुले होते.

समता तत्वाचा अंगीकार :-

महात्मा फुले हे मूलतः विरधर्मी व मानवधर्मचे उपासक होते त्यांच्या तत्त्वज्ञानाचा उद्देश समाजातील लोकांची सामाजिक गुलामगिरीपासून व अन्यायापासून मुक्तता करणे हा होता. जातीची श्रेणीबद्ध रचना असमानतेच्या तत्वावर आधारलेली आहे. त्यामुळे तीने समर्थन करण्याच्या धर्ममार्तंडांचा धोक्कार म. फुले करतात. त्यांनी समता तत्वाचा अंत्यत सजोर, समग्र आणि गंभीर विचार ह्या काळात मांडला होता. येथील सामाजिक विषमता ही दैवी नसून ती कशी निर्माण करण्यात आली याविषयी ते समाजव्यवस्थेची उत्पत्ती सांगतात. म्हणूनच म्हणून असलेले हक्क त्याला कधीच कोणी नाकारू शकत नाही. असे ठाम प्रतिपादन त्यांनी केले. जातीभेद, असमरपता, स्वीदार्य यांच्या त्पाने कडाडून विरोध केला. शिक्षण, प्रबोधने, कायदे, व्यवसाय, स्वातंत्र्य इ. मार्गांनी प्रांतीयक विषमता नष्ट करून नवा समताभिन्नीत समान कला निर्माण करता येईल. त्याचा त्यांनी यत्नही केला.

जाती, धर्म, वंश, वर्ण इत्यादी भेद पाळणे हाच खरा अधर्म आहे आणि असले भेद पाळण्याचा शिबनारे जे ग्रंथ आहेत त्यांना महात्मा फुले यांनी त्यांच्या व निदानीय ठरवले. त्याचप्रकारे ब्राम्हणे व बर्णश्रेष्ठरचाचा पुरस्कार करणाऱ्या निचारप्रणालीला समतावादी शूद्र विचार प्रणालीचा पर्याय देण्याचा पहिला प्रयत्न जोशीगनांनी केला. ह्याच वर्षापासून येथे प्रचलित असलेली विषमता हे आर्यभटांचे कारस्थान आहे. असा म. फुले यांचा निर्वाह होता. विषम समाजरचनेला ईश्वरनिर्मित ठरवून बळकट केले. शोषितांनी संघटीत होऊ नये म्हणून जातीभेदांचे धोताड उभे केले. स्वार्थ साधेले असे ग्रंथ निर्माण केले. असे परखड व भावववादी

विचार त्यांनी आपल्या गुलामगिरी या प्रकाश प्रतीपादन केले आहेत. त्यामुळे ते त्यांच्या काळातील सर्वश्रेष्ठ समतावादांचे अग्रणी ठरतात.

समारोप :-

महात्मा जोतीराव गोविंद फुले यांचे स्थान मानवी जीवनाला स्पर्श करणाऱ्या आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक, धार्मिक, इ. अशा सर्वांगीण विषयावर केवळ भाष्य करून न थांबता त्याला कृतीची जोड देऊन आपल्या कार्याचा ठसा उमटविणाऱ्या १९ व्या शतकातील सामाजिक विचारवंतात श्रेष्ठ व तीतकेच अग्न्यस्तारण आहे. म. फुले यांच्या विचार व कार्याची व्यापकता ही प्रचंड मोठी आहे. भारतीय घटनेचे शिल्पकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या विचार व कार्याला छान्या अर्थाने म. फुले यांच्या विचार व कार्यातुनच स्फुर्ती मिळाली. त्यामुळेच महाराष्ट्रातील उपेक्षितांचा पहिला पुढारी आणि दलितोन्धारक म्हणून म. फुले यांचे नाव आधुनिक भारताच्या इतिहासात नोंदविले जाते. इतके मोठे कार्य म. फुल्यांनी सामाजिक प्रबोधन आणि सामाजिक परिवर्तनाच्या क्षेत्रात आधुनिक महाराष्ट्रात केले. सामाजिक क्षेत्रातील अंधश्रद्धा जातीभेद, अनिष्ट प्रथा, भिन्नप्रथा इ. विरुद्ध म. फुले यांनी आपल्या आचार विचारतुन बंड पुकारले. शिक्षण व समता या दोन शब्दात म. फुले यांचे वर्णन करता येणार नाही. पण हे दोन शब्द येथेथीतपणे त्यांच्यासाठी लागू ठरतात.

संदर्भसूची :-

- भोळे भा. ल. भारतीय आणि पारिचमाल्य विचार, पिंपळापूर अॅण्ड पब्लीशर्स, नागपूर
- पशानंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, आधुनिक भारतातील राजकीय वास्तव, २००२
- लॅटे ए. ज. भारतीय राजकीय विचार, पिंपळापूर अॅण्ड पब्लीशर्स, नागपूर
- <https://mr.m.wikipedia.org>
- <https://mpscworld.com>

□□□

ISBN No. 978-93-85162-80-0

UGC Sponsored

**ONE DAY INTERDISCIPLINARY
INTERNATIONAL CONFERENCE**

on

**“Beyond Boundaries : Gandhian Vision in
the Age of Globalization”**

on

24th March, 2018

Organized by
Mahatma Gandhi Antarrashtriya Hindi Vishwavidyalaya,
Wardha, Maharashtra (India)

&

Gandhi Study Centre
New Arts, Commerce & Science College,
Wardha, Maharashtra (India) - 442001

23	Asst.Prof. Pravin A.Upare	Development In India Gandhi On Rural Development	90 93
24	Dr. Rajeev Prakash Chauhan	Gandhi On Economic Planning And Management	96
25	Dr.RonilKulbhushanAhale Dr.Vinayak Jayle	Gandhi And Women Empowerment	106
26	Prof. Rupali P.Nagrare	Gandhism & There Concept Of Human Security.	109
27	Dr.Sandeep S. Mandawgade	"Gandhi On Economic Planning And Management"	112
28	Dr. Sangita A. Deshmukh	Three Pillars-Non-Violence, Satyagraha, Khadi	115
29	Prof.Santosh Gohokar	Gandhi's Contributions For National Freedom Struggle	119
30	Dr.Seema V. Deshmukh	Beyond Boundaries : Gundbian Vision In The Age Of Globalization	122
31	Shital Deshmukh ¹ And Manisha Kale ²	Socio-Economic Status And Nutrition Education Assessment Of Adolescent Girls In Gandhi's Rural India	124
32	Dr. Suresh B. Bijawe	Gandhian Educational Philosophy: Gandhian Innovations And Practices In Education	131
33	Dr. T. S. Rathod	The Thought Of Mahatma Gandhi On Rural Development	136
34	Dr. Tikshya M. Shyamkul,	Gandhiji And His Constructive Work	138
35	Miss. Vaishali S. Sambre	Gandhian Discourse On Women Rights	141
36	Dr. Vibhavari B. Hate	Thoughts Of Gandhiji	144
37	Prof. Vijay M. Ghuble	Gandhiji's Vision On Sanitation	146
38	Vilas K. Kale	Political Philosophy Of Mahatma Gandhi	151
39	Mr. Vinod ManoharraoKukade	Truth, Non-Violence, Satyagraha, Khadi And Mahatma Gandhi	155
40	Yalan Li	Mahatma Gandhi's Doctrine On Religion And Its Impact —From A Chinese's Point Of View	158
41	Asst. Prof. Aditya Farsole	Psychological Analysis Of 'Mahatma Gandhi On His Path To Self-Actualization In South Africa'taken From Richard Attenborough'S Biographical Film- 'Gandhi'(1982)	168
42	Ajay Krishna & Prof. Li Lian	India-China Cultural Exchange And Some Instances Of Gandhi's Interaction With The Chinese Leaders.	172
43	Anirban Ghosh	Mahatma Gandhi And China: A Brief Review	175

Gandhi on Rural Development

Asst.Prof. Pravin A.Upare
Dept.Political Science
Karmvir Mahavidyalaya Mul, Dist-Chandrapur
Pravinupare10@gmail.com Con.No. 9975321561

Abstract

The rural development means maximum production of Agriculture and allied activities in the rural areas, including development of rural industries and cottage industries. It gives more than employment opportunity in rural areas especially for the weaker section of the community so as to enable them to improve their socio – economic status. Gandhiji wanted to bring about rural reconstruction with scientific and spiritual values. He was successfully implemented 18 point programme. This article has discussed Gandhian perspective of 18 point constructive programme. This programme based on his experience and it was essential for rural development.

Introduction

Mahatma Gandhi idea to develop the India society was based on his understanding of the society and hence, based on the village system. He further believed that India will have to live in villages, not in towns, in huts not in palaces. He was aware of the realities of the village life and knew the plight of half starved masses of India. His understanding of the plight of the people has been extremely well brought out in his writings, identifying his emphasis on removal of poverty over aesthetics. He wanted to bring about rural reconstruction with sound scientific and spiritual values. Through his 18-point Constructive Programme, Gandhiji successfully implemented his rural reconstruction activities in Sevagram Centre near Wardha in 1935.

Gandhian Concept of Village Development

The word Swaraj is a sacred word, a Vedic word, meaning self-rule and self-restraint, and not freedom from all restraint which "independence" often means. Real Swaraj will come not by the acquisition of authority by a few but by the acquisition of the capacity by all to resist authority when it is abused. In other words, Swaraj is to be obtained by empowering the masses to a sense of their capacity to regulate and control authority. Gandhian vision of ideal village or village Swaraj is that it is a complete republic, independent of its neighbors for its own wants and yet interdependent for many others in which dependence is necessary. As Gandhiji himself said, "I know that the work (of shaping the ideal village) is as difficult as to make of India an ideal country... But if one can produce one ideal village, he will have provided a pattern not only for the whole country but perhaps for the whole world. More than this a seeker may not aspire after."

Rural reconstruction

In 1935, Gandhiji's started his rural reconstruction activities Sevagram to implement his idea of Constructive Programme which included items such as the use of Khadi, promotion of Village Industries, Basic and Adult Education, Rural Sanitation, upliftment of the Backward Classes, the welfare of Women, Education in Health and Hygiene, Prohibition and propagation of the Mother tongue. He incorporated all these activities under his 18-point Constructive Programme and considers it as the truthful and non-violent way of winning 'poorna swaraj'. Constructive Programme is not a fragmented

approach. It is an attempt to develop society at the grassroots level with the resources that are available locally. The 18-point Constructive Programmes included the following items: 1. Communal unity, 2. Removal of untouchability, 3. Prohibition, 4. Khadi, 5. Other Village industries, 6. Village sanitation, 7. New or basic education, 8. Adult education, 9. Women, 10 Education in health and hygiene, 11 Provincial languages, 12 National language, 13 Economic equality, 14 Kisans, 15 Labour, 16 Adivasies, 17 Lepers, 18. Students. Let us discuss all these items one by one. Communal Unity Everybody is agreed about the significance of communal unity, which means an unbreakable heart unity.

Removal of Untouchability

Untouchability is a social evil. According to Gandhiji, there should be perfect social equality among the people the society. No social superiority should be entertained by any individual or by a section of the society on the ground of birth or knowledge or religion or any other consideration. He has the National Journal of Multidisciplinary Research and Development 39 opinion that no one is born as untouchable and unequal. The practice of untouchability is a sin against God as the Harijans and non-Harijans are the children of the same God. Even we are also children of God. In 1932, Gandhiji introduced Harijan Sevak Sangh, a non-political association for their self improvement. He suggested their economic self-reliance through the adoption of spinning and weaving. He advocated non-violence methods to be adopted by them for their selfemployment and for proper realisation of their rights. Gandhiji wanted the caste Hindus to sacrifice and struggle for the allround development of the Harijans, The awakened Harijans should make serious attempts for self-improvement in all walks of life. In Gandhian concept of swaraj, none should be high or low but all are to be equal citizens and this Swaraj society is free from any social exploitation and domination.

Khadi

Khadi mentality means decentralization of production and distribution of the necessities of life. Gandhiji considered Khadi as an inevitable means for the all-round development of the Nation. He said in 1921, "Just as we cannot live without breathing and without eating, so it is impossible for us to attain economic independence and banish pauperism from this ancient land without reviving home-spinning. I holds the spinning wheel to be as much as a necessity in every household as the hearth. No other scheme that can be devised will ever solve the problem of the deepening poverty of the people. In 1934 Gandhiji wrote in Harijan, "Khadi is the sun of the village solar system. The planets are the various industries which can support Khadi in return for the heat and substance they derive from it. Without it, the other industries cannot grow... and also without the revival of the other industries, khadi could not make further progress. For, villagers to be able to occupy their spare time profitably, the village life must be touched at all points. The spinning wheels provides the people food, cloth and make them self-sufficient.

Adult Education

According to Gandhiji, adult education should not end with bare acquaintance with the alphabet. The literary education of illiterate adults should go hand in hand with the spread of the knowledge which is useful to the villager in their daily life during the transitory stage towards complete literacy; the social workers shall engage themselves in

adult education of the illiterate people. Arithmetic, Geography, History and other subjects should be taught with a special reference to the village life and the village needs. If the adult education were to be village need-based education, this will lead to the eradication of illiteracy from the country.

Women

Gandhiji believed that the same soul resides in both man and woman and both of them have equal opportunities to develop their personality. They are inseparable pair and one cannot live without the other. Though both man and woman possess equal mental abilities, they differ in certain respects. Woman possesses greater degree of non-violence than man. As a mother, she exhibits greater degree of suffering, sacrifice and love. She is the mistress of the house, keeper and distributor of the bread in the house and takes greater interest in the management of the house. After completing her house work, she can take up National Journal of Multidisciplinary Research and Development 40 some constructive activities. As the future of the country is to be shaped by her children, the women should teach her children simplicity, faithfulness, non-violence, truth, fearlessness, dignity of labour and self-reliance. Such children will shape the destiny of the country on sound moral lines.

Economic Equality

Economic equality means that everyone shall have sufficient and nutritious food to eat, proper shelter to live in, adequate khadi to wear, timely medical relief and necessary facilities for education. The ultimate aim of Gandhian concept of economic equality is equal pay for all. The Bhangi, the doctor, the lawyer, the teachers etc. would get the same wages for an honest day's work..

Role of the Gram Panchayat

Gandhiji made it very clear that concentration of either economic or political power would violate all the essential principles of participatory democracy and thereby of Swaraj. To promote decentralization, Gandhiji suggested the institution of village republics both as institutions of parallel politics and as units of economic autonomy. Village being the lowest unit of a decentralized system, politically a village has to be small enough to permit everyone to participate directly in the decision-making process. It is the basic institution of participatory democracy.

Panchayat Raj is a system and process of good governance. The Ministry of Panchayati Raj has issued specific guidelines to make Gram Sabha as a vibrant forum for promoting planned economic and social development of the villages in a transparent way. It offers equal opportunity to all citizens including the poor, the women, and the marginalized to discuss and criticize, approve, or reject proposals of the Gram Panchayat and also assess its performance.

According to Mahatma Gandhi, utilization of the local resources is quite fundamental to the development of the Panchayat Raj system. The Panchayats with the Gram Sabhas should be so organized as to identify the resources locally available for development in the agricultural and industrial sectors. The Gram Panchayat elected annually by the adult villagers, male and female, possessing minimum prescribed qualifications, will conduct the Government of the village.

References

1. Pyarelal, Mahatma Gandhi. Navajavan Publishing House, Ahmedabad, 1977
2. Bora PM. Gandhian Model of Rural Development Khadi Gramodyog, Journal of Rural Economy, Bombay, 1994; 40 - 5
3. Gandhi MK. India of My Dreams Navajavan Publishing House, Ahmedabad, 1959
4. Panday BP. (Ed.) Gandhi and Economic Development Radiant Publishers, New Delhi, 1991
5. Shiram Maheshwari. Rural Development in India, A Public Policy Approach Sage Publications, New Delhi, 1995
6. Raghavan Iyer (Ed.). The Moral and Political Writings of Mahatma Gandhi Oxford University Press, New Delhi, 1987
7. Village Swaraj. Written by: Gandhi MK. Compiled by: Vyas HM. India: Navajivan Publishing House, Ahmedabad; [Last accessed on 2015 Jan 8]. Available from: http://www.mkgandhi.org/ebks/village_swaraj.pdf.
8. Gandhiji on Villages. Compiled by: Divya Joshi. Mumbai: Mani Bhavan Gandhi Sangrahalaya; [Last accessed on 2015 Jan 8]. Available from: <http://www.mkgandhi.org/ebks/Gandhionvillages.pdf>.
9. Panchayat Raj. Written by: Gandhi MK. Compiled by: Prabhu RK. India: Navajivan Publishing House, Ahmedabad; [Last accessed on 2015 Jan 8]. Available from: http://www.mkgandhi.org/ebks/panchayat_raj.pdf.

GANDHI ON ECONOMIC PLANNING AND MANAGEMENT

Dr. Rajeev Prakash Chauhan (Social Work)

R.T.M Nagpur University, Nagpur rpc7500@gmail.com (8894087001)

ABSTRACT

Gandhiji once said "Man is master of the machine, but, with Nature he is only a humble co-operator in the economic and management system". Gandhi was the great philosopher of India who had played major role in the national movement that defeated the British colonialism in India. He engaged in non-cooperation, non-violence and peaceful struggle against British rule. However, he was not economist but he has given economic vision, if implemented, it would have relieved India from many socio-economic problems. He mostly emphasized on the small scale industries and also adopted the principle of Swadeshi. It evades economic dependence on external market forces that could make the village community weak. He encouraged cottage and village industries to improve the economic condition of the country. By the encouragement of Mahatma Gandhi small scale trading of pure Indian products started and gradually small scale business changed into industries. New large scale and foreign industries with intensive mechanization are coming with ongoing process of globalization which is mainly responsible for many socio-economic problems. Therefore, the main focus of this paper is analyzing the present economic planning scenario and its management from the Gandhian economic perspective.

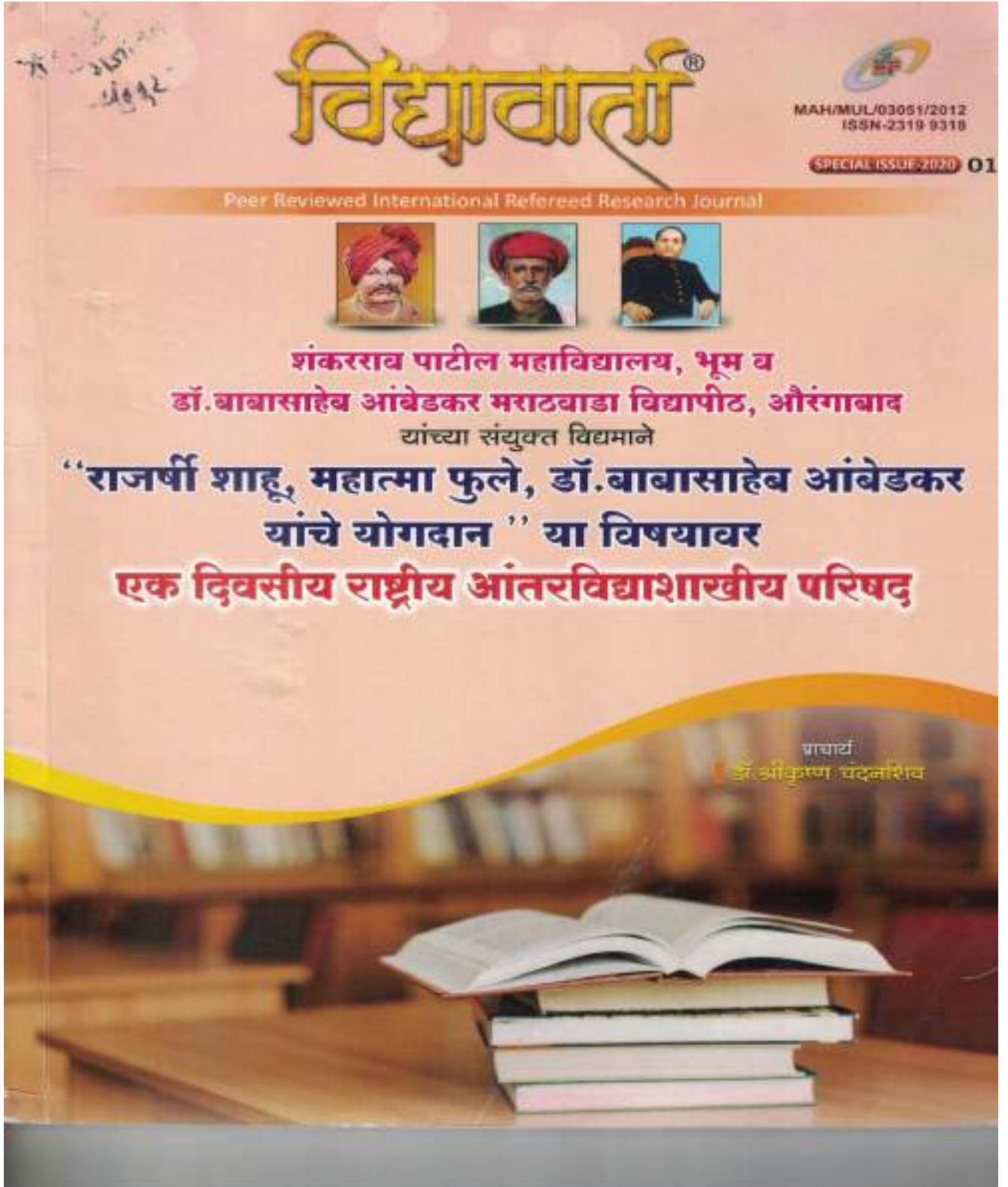
INTRODUCTION:

Gandhi was not an academician even he was a charming leader of the Indian National Movement with prime intention of obtaining freedom from the British rule and re-

Gandhi Study Centre

New Art's, Commerce & Science College, Wardha

Page 96

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

शंकरराव पाटील महाविद्यालय, भूम
व

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद
यांच्या संयुक्त विद्यमाने २७/०२/२०२०
एक दिवसीय आंतरविद्याशाखीय राष्ट्रीय परिषद

राजर्षी शाहू महाराज, महात्मा फुले, डॉ.
बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान

समन्वयक

प्र. सान्जो बोराडे

डॉ. चमनंद शिंदे

डॉ. किशोरकुमार गव्हाणे

प्राचार्य

डॉ. शशिकुण्डल चंदनशिव

Reg.No.U74128 MH2013 PTC 251205
Marshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At,Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
marshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference book Publisher & Distributors www.vidyawarta.com

Date of Publication
27 Feb. 2020

vidyavarta™

International Multilingual Research Journal

Vidyavarta is peer reviewed research journal. The review committee & editorial board formed appointed by Harshwardhan Publication scrutinizes the received research papers and articles. Then the recommended papers and articles are published. The editor or publisher (doesn't) claim that this is UGC CARE approved journal or recommended by any university. We publish this journal for creating awareness and aptitude regarding educational research and literary criticism.

The Views expressed in the published articles, Research Papers etc. are their writers own. This Journal does not take any liability regarding approval/disapproval by any university, institute, academic body and others. The agreement of the Editor, Editorial Board or Publication is not necessary. If any judicial matter occurs, the jurisdiction is limited up to Beed (Maharashtra) court only.

<http://www.printingarea.blogspot.com>

Program: Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 7.041(IJIF)

38) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर : स्वतंत्रता विचार आणि कृती प्रा.डॉ. आशाबर्षी आर. डी., परळी	134
39) महात्मा फुले यांचे वाढवलेले कार्य डॉ. रंजना बाळासाहेब पाटील, पुणे	138
40) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे 'बहिष्कृत भारत' मधील अग्रलेख डॉ. सीमनाथ महादेव दडस, पुणे	141
41) महात्मा फुले यांच्या साहित्यातील समाज चिंतनशीलता प्रा. हारकर दत्तानय बरोनाथ, बीड	144
42) शाहू, फुले, आंबेडकर यांचे रीक्षणिक विचार डॉ. महेश प्रल्हादराव चौकारे, नेरपरसोपत	146
43) महात्मा फुले यांचे शिक्षणविषयक विचार आणि कार्य प्रा. डॉ. विरवनाथ कोककर, औरंगाबाद	149
44) राजर्षी शाहू महाराजांचे समाजिक विचार श्री. बापू तुकाराम मारते	153
45) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार व सहाय्येची प्रा. डॉ.पाटील बलभीम अमृतदास, कोज	156
46) शाहू, फुले, आंबेडकर यांचे रीक्षणिक विचार प्रा.डॉ. हरीशचंद्र मधुकर गायकवाड, उस्मानाबाद	160
47) राजर्षी शाहू महाराजांचे शिक्षणविषयक कार्य प्रा.डॉ. ओ. म. गजभिये, बुलडाणा	162
48) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे स्त्रीविषयक कार्यातील योगदान प्रा. गजानन रामाजी घुमडे, चंद्रपूर	166
49) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे स्त्री विषयक विचार व कार्य प्रा. गौडकर तुकाराम दत्तानय, बीड	170
50) डॉ. बी. आर. आंबेडकर : वर्ग संघर्ष- श्रमिक, किसान और दलित डॉ. सुभाष नामदेव जाधव, बार्शी	172

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे स्त्रीविषयक कार्यातील योगदान

प्र. गजानन रमाजी गुमडे

सहा. प्रध्यापक,

कर्मवीर महाविद्यालय मुल, जि. चंद्रपूर

जगात सर्वोच्च मोठी लोकसंख्या म्हणून रजाची असलेल्या आपल्या भारत देशाचा पूर्वीमालीन अर्थसंकल्प देशाच्या कित्यामी निर्मूल सितारामन यांनी १ फेब्रुवारी २०२० चेडी संसदेत सादर केला. भारतविक पाहता देशाचा अर्थसंकल्प मांडणे ही शब्द नविक वसली तरी ती अर्थसंकल्प एखाद्या रसम मॉडेलमधून सादर केला जाणे ही घटना जीवकी नविक्यपूर्ण तितकीच प्रत्येक भारतीयाकरीता अभिमानास्पद होती. यासोबतच गतवर्षातील अर्थसंकीक र्मर्षीतील १९ वर्षीय हिमा र्मपने गज तसेच र्मंडयान -२ या घोडीने ज्ञानी महत्वाचा वाता उघडाला त्या विभूती र्मणने प्रकल्प संसालक गुणवत्ता नविता व घोडीम संचालक म्हणून कार्य करणाऱ्या तितु वरिष्ठाळ यांची भूमिका विरिष्ठाळ येत्यांनी व प्रशंलीय उरली.

क्षेत्र कीणतेही अशी आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, कला, साहित्य, किष्ठा, विज्ञान, संस्कृती व क्षेत्रात आज स्त्रीयांनी र्मोळालेत्या प्रत्येक र्मर्षीने र्मोने करून संकीत क्षेत्रात र्मदियमान कार्य करून एक वेगळी स्वतःची प्रतिष्ठा निर्माण केलेली आहे. मुल आणि मुल या समाज जीवनाच्या र्मोळीतून मुल झालेले स्त्री जाणीचा प्रवास विरिष्ठा क्षेत्रातील प्रवाी पलीकडे केलेला आहे. समाज जीवनाची ही र्मोळ मोडून वळून, स्त्री दास्याच्या वेड्या मोडून, तौला अनिष्ट सालीगीती, र्मडी, परंपरा सातून मुक्त करून तीच्या उध्वरभाडी आपले आयुष्य सची माल्याच्या र्मो समाजसुधारका डॉ. आंबेडकरांचे नाव हे शिर्षकावर

येते. सामाजिक संरचनेत आमूल्य परिवर्तन करण्याची गरज प्रतिपादन करून व अनिष्ट र्मडी, परंपरा आधारित क्षेत्र असलेली धार्मिक र्मोळत त्यांच्या उरकून ज्यांच्यापर्यंत यधीही सुधारणेचे श्ठे घोड्याले नव्हते. अरुधपर्यंत अंबेडकरांनी नवसनाज निर्मितीचा र्मदेश केला. हे त्यांचे कार्य ऐतिहासिकदृष्ट्या अत्यंत महत्वाचे आहे.

सैदिक संस्कृतीच्या प्राबल्याने भारतातील स्त्रीयांना शक्ती र्मडी व मुळ्या समनुरीमुळे दुःख व उर्मेक्षा सहन करनी लागत होती. मुलमीने जीवत त्यांच्या काट्याला आले होते. शिक्षणाची घरे तर त्यांच्यासाठी उदय होती, त्यामुळे आरुधेनतीचा र्मर्षीतु या त्यांच्याकडिले वं होत पुरुषप्रधान समाज र्मवस्थेत स्त्रीयांच्या विकासचा विचार न करत पुरुषांच्या विकाससाठी स्त्रीयांचा उपयोग कसा होईल यावर पुरुषप्रधान र्मर्षीयांच्यानी भर दिला. बालविवाह, पुनरुक्तिवाला विरिष्ठा, विवना निवाहाला संकीत नाकरने, सतीप्रथा, केरायपन अरुध अनिष्ट व शक्ता परंपराचे मुल्यमे र्मो अनेक शक्तागुणशक्ते र्मियांना मुलामनीत ठेवण्यात आले होते.

सामाजिक अशा मुलामगीती व दास्यातून स्त्रीयांनी मुक्ती करण्यासाठी व, कुले यांनी समाजात स्वातंत्र्य व समतेने विचार केला जी सामाजिक वळवळ सालनीली होती. त्या वळवळीचा वारसा खऱ्या अर्थाने डॉ. अंबेडकरांनी सालविला. १९२० मध्ये उर्या शिक्षण केला भारतामध्ये परत आल्यानंतर त्यांनी आपले विचार भाषणांकरे व्यक्त करण्यास सुरुवात केली. महाडच्या बरदार वळवळीचे सत्याग्रहात ५० विव्यांना सहभागी करून घेतले. या विरिष्ठाताने आयोजीत करणात आलेल्या संपेत डॉ. बाबासाहेब अंबेडकर यांनी र्मियांना करेणून जे र्मण्य कोले ते आरिशाय मामीक असे आहे. ते म्हणाता. 'सामन र्मर्षीने सालण्यापेक्षा एखाद्या र्मर्षीने बाल. र्मनकाता पाळ, परत दास्यात पुरुषाला र्मोळ नकर. र्मोळीयांच्या उध्वरवाचे मार ख्ठाऊ नकर स्वाभिमानाने जण, र्मो म्हणून तुमच्यात काहीही कमी नाही.' र्मियांना स्वाभिमानाने अरुध का र्मदेशय दिले नाही तर त्यासाठी त्यांचे प्रेरणा होऊन र्मो उरलळ करून दिली.

या देशात मारुचाला मन आहे पण र्मोळकल

नाही. पुरुषांचे सर्व्व असावे पाप स्त्रीने कोठेच नसावे अशा विनयी चालीरीची धर्मांशून तयार झाल्या. या चालीरीतीचे पुढे जाऊन नियम तयार करण्यात आले व या नियमांनी हिंदू समाजातील समस्त स्त्रीयांचे जीवन नियमित केले जाऊ लागले. चाक्रारे स्त्रीया सामाजिक शोषणाला बळी पडू लागल्या व स्त्रीयांचे शोषण सुरू झाले आणि स्त्रीयांवरील बंधने अधिक कडोत करून स्त्री-पुरुष विषमतेचे बिज पेरण्यात आले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना असा विषमतावादी जुलुमी विचार कधीच रुचला नाही, स्वियांकर होत असलेला हा अन्याय दूर व्हावा, सोळाही समाजात मानाने स्थान मिळवणे व समानाने जगता याचे, सोळा प्रतिष्ठ प्राप्त व्हावी, ती स्वतंत्र व सधम असावी चारतरा स्विसवधान भारतीय संस्कृतीतील अमानवी विचारांना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी छेद देवून स्वियांची मुलामोतूत मुक्तता करण्यासाठी प्रयत्न चालविले.

वर्णानुषी अरिमाता नाकारलेला मानवी वर्ग म्हणून स्त्रीची फार टपनीय स्थिती होती. त्यांचा मुख्य प्रण्यात जन्म होऊनही मानसाचे जीवन जगत येत नव्हते, विशीष्ट मधरितय तीचे करपेक्षे टाविण्यात येऊन अनेक बंधने तिच्यावर लादण्यात आली होती. धर्माच्या व व्यवस्थेच्या नावावर तर प्राचीन काळापासूनच अनेक बंधनात स्त्रीयांना जडवून ठेवण्यात आले होते. स्त्री केव्हाही स्वतंत्र राहण्यास योग्य नाही म्हणून तींच्या रक्षणची जबाबदारी बालपणी घीत्यावर, तरुण पणात पतीवर तसेच तींच्या वृद्धापस्थेत तींच्या मुलावर देण्यात येऊन एकंदरीत सोळा या सर्वांच्या प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षपणे नियंत्रणात ठेवण्यात आले. दिव्यांना शिक्षणाचा अधिकार नाकारण्यात येऊन स्त्रीने शिक्षण घेणे म्हणजे समाजाच्या टुटीने घातक डारवून स्त्रीने शिक्षण घेतले तर धर्म बुडतो असे समजले जात होते. हे सर्व रथ मुकपणे सडन करीत होत्या. ह्या निष्क्रीय बनलेल्या मानवी गटत प्राण फुडण्याचे कार्य डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी पुढे चालवित समाजात दिव्यांना अपमानजनक स्थितीतून बाहेर काढण्यासाठी व त्यांना समानाने जीवन प्राप्त करून देण्यासाठी तसेच सामाजिक सुविधा प्राप्त करून देण्यासाठी आणि त्यांच्या न्याय व हक्कासाठी चळवळ हाती पेटवणे व त्याजनुषंगाने वेळोवेळी आंदोलनाही पुकारले.

उत्तर वैदिक काळ, मध्ययुगीन काळ तसेच ब्रिटीश काळकाळातील विविध वाय्याची निर्मिती होईपर्यंत हिंदू धर्मातील स्त्रीयांना समाजातील आर्थिक, धार्मिक तसेच सांस्कृतीक अधिकारांपासून वंचित ठेवण्यात आले. एकीकडे तींला देवी, समान मानून तींची पुजा करण्याचा प्रथात निर्माण करून दुसरीकडे तींला पशुसारखी वाचवून दिली जात होती. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्त्रीला ना देवी तसेच ना पशु मानून तींला माणूस पणाचा दर्जा देण्यासाठी आपल्या संपूर्ण आयुष्यात सामाजिक लढा उभारले. धर्माची चिकित्सा करून स्त्री स्वातंत्र्याचे दारून उघडून दिले. स्त्रीला सामाजिक न्याय मिळाला पाहिजे. अशी त्यांचा धारणा होती. राजकीय स्वातंत्र्यापेक्षा सामाजिक स्वातंत्र्याला अधिक महत्त्व देवून इज्यरी धर्माच्या मुलामोतूत असलेल्या स्त्रीला मोकळ्या हवेत रक्तस वेण्याने स्वातंत्र्य प्राप्त करून देण्यासाठी त्यांनी काबडविलाक तरतुदी करण्यावर अडोव कर दिली.

ज्याप्रमाणे स्त्री व पुरुष यांचे वैदुष्योक्त स्थानी टेन चाके समजून त्यांच्या समनतेवरच फुड्याची वाटचाल ही सरल व यशस्वी होत असते. त्याचप्रमाणे समज व देशाच्या प्रगतीकरीताही स्त्रीला पुरुषा समान न्याय व हक्क मिळवण्यात पाहिजे. असा डॉ. आंबेडकरांचा कयास होता. स्त्रीला या न्याय व तींच्या हक्काची जाणीव होण्यासाठीच ते ज्या - ज्या दिव्यांची भाषणे करीत तींचे ते स्त्रीयांच्या शिक्षणाचा आग्रह करीत असत. स्त्रीयांच्या प्रयतीवरून घी परखड समाजाचे मोजमाज करतो, असे ते म्हणत असत. स्वियांच्या प्रगतीपधील सर्वांत मोठ्या अडथळ हा त्यांच्या वैसाहीचा जीवनाची निगडीत आणल्यामुळे वैसाहीचा जीवन त्यांच्यावर लाडू नका असे ते आर्षवून सांगत. आपल्या आयुष्याचा जोडीदार निवडण्याबाबत मुलींना अधिकार असावा याबाबत ते आग्रही होते. स्त्री ही एक व्यक्ती आहे व तीला व्यक्ती स्वातंत्र्य असावयास हवे. लग्नानंतर पत्नी ही पुरुषाची समान अधिकारी असलेली गृहीनी असली पाहिजे ती नवऱ्याची मुलाम असावा कामा नये असे ते परखडपणे आपले विचार ते मांडत असत.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे मजूर मंडी असतांना श्रण्या तसेच करखाण्यात काम करणाऱ्या स्त्रीयांना पुरुषांच्या बरोबरीचे वेतन म्हणजे समान कार्यांना समान

मोबदल, स्त्रीयांना पाळतपणाची रजा, महिलांच्या मुलांसाठी कामाच्या ठिकाणी पाळणा घरे व वयात आलेल्यांना पुरुषाबरोबर स्त्रियांनाही मताधिकार असावेत अशा मागण्या मंजूर करून घेतल्या. १९३८ मध्ये विद्यार्थ्यांसमोर त्यांनी जे भाषण केले त्यात ते म्हणतात, 'पालकांनी आपल्या मुलांची लग्ने लवकर करून त्यांच्या आयुष्याचे मार्ग करू नये. तसेच 'पत्नी कऱ्शी असावी' याकडूनच पुरुषांचे मत विचारात घेतले जावे. तसेच स्त्रियांचेही नवऱ्याबाबत मत, त्या संदर्भातील त्यांची आज्ञा - निषेध लक्षात घेतली पाहिजे. बऱ्याचदा सुद्धे स्त्रियां कडून पुरुषांच्या स्वाधीन झालेल्या दिसतातच याच अर्थात असा आहे की, मुलींना हा अधिकार नाकारला गेलेला आहे. स्त्री ही एक व्यक्ती आहे. व्यक्ती म्हणून तिला स्वातंत्र्य असलेच पाहिजे.'

हिंदू कोडबिल :-

देशाला स्वातंत्र्य मिळून देशातील विशीष्ट समाज हा स्वातंत्र्याची फळे चाखत असताना बहुसंख्य समाज हा त्या स्वातंत्र्याच्या आनंदापासून कोसो दूर होता. स्वातंत्र्याची किरणे ही त्या समाजापर्यंत पोहचली नव्हती. यात स्त्री व शुद्धतीशुद्ध यांचा मोठ्या प्रमाणात समावेश होता. हा समाज अनिष्ट चालीसिती प्रथा परंपरा यांच्या सामाजिक धार्मिक मूळमखेरीत अडकला होता. त्यातच स्त्रीयांची स्थिती ही फारच दयनीय होती. अर्थात हजारो वर्षांपासून ती शोकाणात व अंधकारात पुरकडलेली होती. विशीष्ट समाज चौकटीत तींचे कार्यक्षेत्र मर्यादीत करून तींचे जीवन संकुचित करण्यात आले होते. या परिस्थितीतून स्त्रीयांना बाहेर काढण्यासाठी डॉ. अंबेडकरांनी हिंदू कोडबिल तयार केले.

स्वतंत्र भारताचे पहिले कायदमंडळी झाल्यानंतर डॉ. बाबासाहेब अंबेडकरांनी स्त्रियांना पुरुषांच्या बरोबरीने समान हक्क मिळवून देण्यात घटनात्मक मसुदा तयार केला. स्त्रियांना राजकीय, सामाजिक, धार्मिक, आर्थिक असे संपूर्ण अधिकार बहाल करण्याच्या दृष्टीने हिंदू कोड बिल तयार केले. या बिलाच्या संदर्भात त्यांनी केलेले कथन हे महत्त्वपूर्ण ठरते ते म्हणतात, 'गुप्तकाळ हिंदू संस्कृती आणि हिंदू समाज कायम टिकवायचे असतील तर जेव्हा पुरुषांनी अथवा सुधारणा करणे अगत्याचे असेल तेव्हा तशी दुरुस्ती अगम सुधारणा

करण्यास सधे - पुढे करू नका.' वस्तुतः या बिलाच्या माध्यमातून स्त्रियांना घटकफोदाचा अधिकार, घटकफोदानंतर पोटगी, स्त्रीला दलित पेंण्याचा अधिकार, बडीलांच्या संपत्तीत समान वाटा, मुलींना वारस होण्याचा अधिकार, अंतर जातीय विवाहास संपत्ती इ. अशा महत्त्वपूर्ण व तितक्याच स्त्रीविषयक विविध अधिकारांच्या तरतुदी डॉ. बाबासाहेब अंबेडकरांनी केल्या.

हिंदू कोड बिलामुळे स्त्री - पुरुष भेदभावाला अडा बसून स्त्रीचा अधिक सधम बनविल असा डॉ. अंबेडकर यांचा विश्वास होता. त्यामुळे यासंदर्भात आपली भूमिका स्पष्ट करतांना ते म्हणतात, 'समाजातील सर्वा - सर्वांतील असमानता, स्त्री - पुरुष यांच्यातील असमानता तशीच अस्पृशांना गटू देवून आर्थिक समस्यांशी निगडित कायदे समात करीत जाणे म्हणजे आमच्या संविधानाची चेष्टा करणे होय. अर्थात संपूर्ण हिंदू समाजात राजप्रसाद बांधण्यासारखे होय. हिंदू संविधान मी हे महत्त्व देतो.' या बिलातील तरतुदी व हानाळण्यात आलेले विषय हे खरे म्हणजे स्त्री उन्नतीच्या प्रकसामधील मैलाचा दगड होते. त्यामुळे स्त्रींचा सर्वांगीन विचार करून व तोला विकासाच्या मुख्य प्रवाहात आपल्याच्या दृष्टीकोनातून हिंदू कोड बिलची निळा तरज होती. मात्र तत्कालीन सरकारने या हिंदू कोड बिलकडे जातीपूर्वक दुर्लक्ष केले. ऐक्येन नव्हे तर या बिलाच्यामार्गीत विविध अडवडे निर्माण करून बिलाचा विरोध करण्यात आला. या बिलात कधी कायत करून तर कधी दुरुस्ती सुचविण्यात येऊन हिंदू कोड बिलाचे महत्त्व किती आहे हे स्वतः तत्कालीन पंतप्रधान पंडीत नेहरूनी कृत मान्य केले होते. मात्र बिलाल पाटीचा देऊन त्याचे कायदात रूपांतर होऊ दिले नाही. त्यामुळेच डॉ. बाबासाहेब अंबेडकरांनी आपल्या कायदेमंडळी पदाचा राजीनामा दिला. स्त्रीयांच्या ऊच्चतकरीत खनीरपणे लढतांनाच आपल्या पदाचाही त्याग करणारे असे व्यक्तीमत्त्व जगातल्या इतिहासात शोधूनही सापडत नाही.

भारतीय राज्यघटना व महिलांचे स्थान :-
समाजातील अनिष्ट प्रथा, चालीसिती यांचे समुळ इच्छादन करण्यावर डॉ. अंबेडकर यांचा अगदी सुरुवातीपासूनच धर होता. याकरीताच त्यांनी कायदा नावाचे शस्त्र हाती घेतले. परंतु नवऱ्या हा समाजाच्या

परलेकडे म्हणून शकत नाही म्हणून तो समाजासाठी असावा असे त्याचे मत होते. डॉ. अंबेडकरांनी म्हणूनच कायद्याला समाजपरिष्काराचे साधन असे संबोधले. स्त्रीचांचे कार्यक्षेत्र मर्यादित करून स्त्री जातीवर विविध प्रकारचे बंधने घालून तींच्यावर अन्याय होण्याकरीता स्त्री — पुरुष असमानता हे प्रमुख कारण त्यांनी अभ्यासले होते आणि म्हणूनच ही असमानता दूर करण्यासाठी व समानता प्रस्थापित करण्यासाठी डॉ. अंबेडकरांनी जुन्या कायद्याची संहिता बदलवून ती स्त्री केंद्रित करण्यासाठी प्रयत्न चालविले. या सर्वांची परिणामी म्हणजेच भारतीय राज्यघटनेतील उद्देशपरिचय तरसेच मुलभूत अधिकार इ. च्या माध्यमातून भारतीय स्त्रीयांना सर्व प्रकारची सुरक्षितता प्रदान करण्यात आली आणि स्त्री स्वातंत्र्याचा पुरस्कार करण्यात आला.

भारतीय राज्यघटनेची बांधणी ही स्वातंत्र्य, समता व संधुता या मुलतत्वांवर आधारित आहे. भारतीय राज्यघटनेने कायद्यापुढे सर्वांना समानता दिलेली आहे. सविधानाच्या १५.३ या कलमान्वये स्त्रीया व बालकां यांच्या करीता विशेष तरतुदी करण्यात आल्या आहेत. यानुसार

कलम १४ — करण्यासमोर समानता

१५ — लिंगावर आधारित वर्णनाही भेदधान न करणे.

१६ — सार्वजनिक सेवा योजनांच्या बाबतीत समान संधीची उपलब्धता

कलम ३ (क) उपजीवीकेचे पर्याप्त साधन मीळविण्याचा अधिकार स्त्री व पुरुष यांना सारखाच असतो.

कलम ३ (घ) नुसार स्त्री व पुरुष या दोघांनाही समान कामासाठी समान वेतन

कलम ४९ (ड) स्त्री — पुरुष कामगारांचे आरोग्य तसेच बालकांचे बंधने वय लक्षात घेणे व त्यांचे पुरुषांयोग न करणे.

कलम ४२ नुसार कामावढल न्याय आणि प्रसूती लाभ

कलम ५१ (३) अनन्येय रिवायांच्या प्रतिष्ठेला वधा पोहोचेल अशा प्रतीचा त्याच करणे.

अशाप्रकारे डॉ. बाबासाहेब अंबेडकरांनी नव्यानुवर्षे अन्याय साधन करून इतरांची जीवना जगणाच्या

भारतीय रिवायांना कायद्याचा आधार घेऊन तींचेच अंमलबजावणी उपलब्धता करून दिली व विकारांच्या बाटा मोकळ्या करून दिल्या. त्यामुळे आजच्या रिवायांच्या पदरात जे अधिकार पडून, ज्या अधिकारापुढे भारतीय स्त्री ही शम्मान व प्रतिष्ठेचे जीवन जगत आहे, हे सर्व डॉ. बाबासाहेब अंबेडकरांच्या अशक परिश्रमांचे फळ आहे.

समाप्ती :-

समानसुभारालेच्या माध्यमातून डॉ. बाबासाहेब अंबेडकरांनी त्त म्हणून रिवायांतेल्या प्रत्येक कर्यांत व प्रत्येक चळवळींत स्त्री उद्धारसाठी व तींच्या कल्याणासाठी त्यांनी तळमळ दिसून येते. संघर्षात समर्थतेवर वा परिश्रमांवर केवळ विनार पांडुन घालणार नाही तर त्या समर्थतेचे समुळ उण्याटन करण्यासाठी कायदा करण सूचा गरजेचे आहे हे त्यांच्या दृष्टीने हेरले होते. त्या सर्वांचा परिश्रम म्हणजेच आजची स्त्री आपल्या स्वातंत्र्याचा उपभोग केराना दिसत आहे. तिच्यात आत्मनिर्भरता नावून जीवकांच्या सर्वच क्षेत्रात ती प्रगती करताना दिसते. त्रिवरसाची समान संधी मिळाल्यामुळे रिवायांनी शिक्षणात यरिच प्रगती केलेली दिसते, तसेच अर्धाजिनापुढे स्वावलंबन घेऊन विविध क्षेत्रात आज रिवायांने संधानिकरण घडून येतांचा दिसते. त्यांनी मांडलेले हिंदू कोड बिल हे समत होऊ शकले नाही तरी त्यांचे महत्त्व तिथेच न रापता या प्रारूपानेच स्त्री विताकरीता विविध करयदे करण्यात आले. त्या फायद्यांदारेच भारतीय रिवायांना सर्वच प्रकारची सुरक्षितता प्रदान करण्यात आली आहे.

संदर्भ ग्रंथ :-

- डॉ. बाबासाहेब अंबेडकर — वैरत ग्रंथ (संपादक दया पवार)
- डॉ. बाबासाहेब अंबेडकर — लेखन आणि भाषणे खंड — १८, भाग — २
- डॉ. अनिल शर्मा — प्रचिन अर्वाचीन भारतीय स्त्री आणि हिंदू कोड बिल, सुखका प्रकाशन, पुणे
- भारतीय राजकीय विचारधरा, डॉ. पी. डी. देवरे, प्रशांत प्रकाशन — २००८
- डॉ. अंबेडकर आणि भारतीय राज्यघटना, प्र. बाबासाहेब कसणे — सुमन प्रकाशन, नागपूर

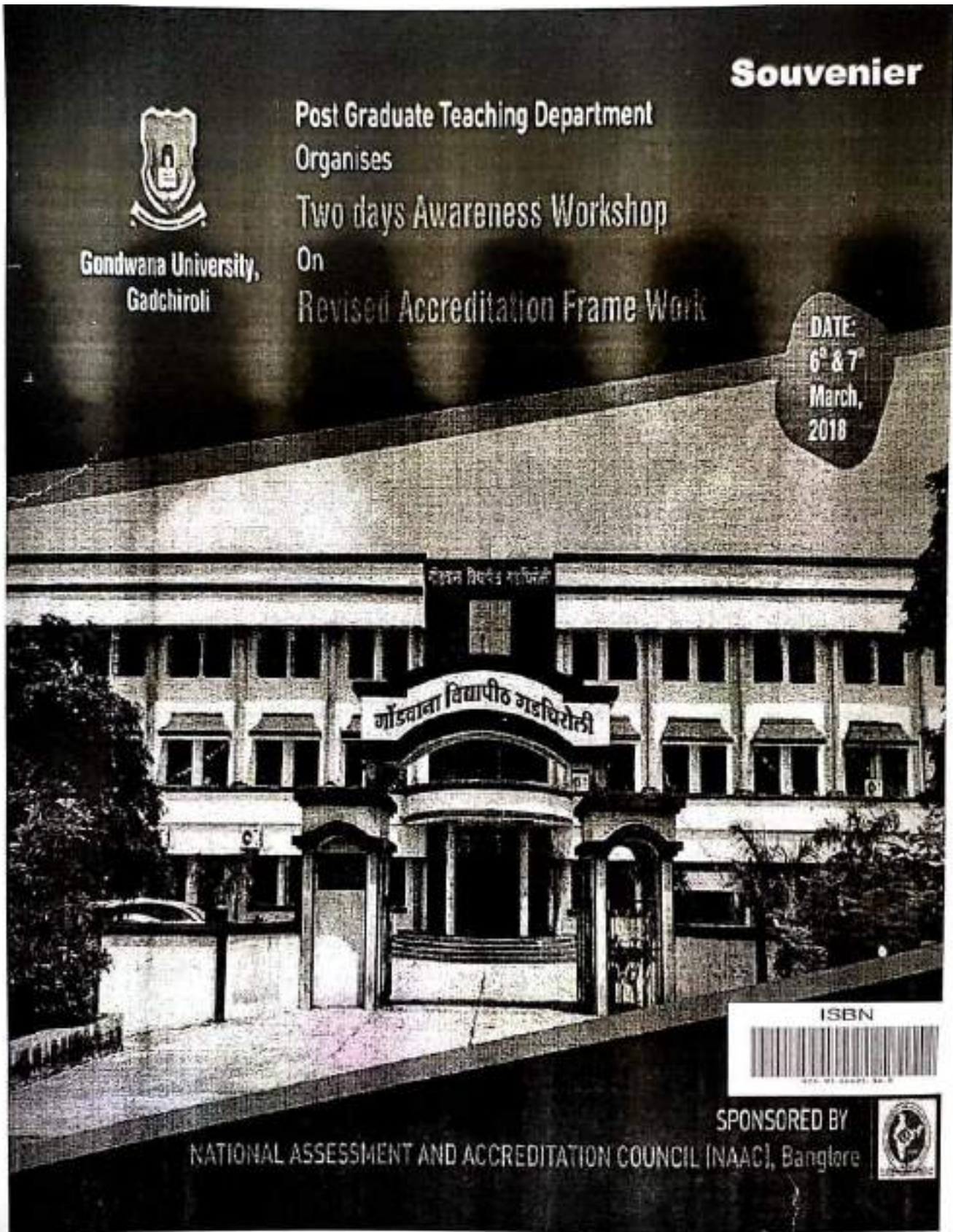

Publisher & Owner
Archana Rajendra Ghodke
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
Al.Post.Limbaganesh, Tq.Dist.Beed-431 126
(Maharashtra) Mob.09850203295
E-mail: vidyawarta@gmail.com
www.vidyawarta.com

ISSN 2319 9318

Dr. Sandeep S. Mandawgade

INDEX

1. <i>Theme: Quality of Higher Education in Present Context</i>	8
1.1. Higher Education in India: Recent Issues and Trends.....	9
1.2. Teaching: The Noblest Profession in the World.....	13
1.3. Recent Shifts in Educational Paradigms and their Pedagogical Implications.....	17
1.4. Choice-Based Credit System in India: Pros and Cons	24
1.5. Present Status of Higher Education in Rural Areas.....	30
1.6. Challenges of Rural Higher Educational Institutions in Supply of Quality Human Resource	34
1.7. Role of National Association for the Blind (Nab) in Educating Visually Impaired in India.....	40
1.8. उच्चशिक्षणातीलसद्यस्थिती.....	46
1.9. चॉइसबेस्डक्रेडिटसिस्टम (CBCS)	49
1.10.	Q
Quality Assurance of Higher Education Institutions (HEIs).....	53
2. <i>Theme: Role of NAAC</i>	59
2.1. Role of IQAC in Ensuring Quality Enhancement of Higher Education	60
2.2. NAAC Accreditation for establishment of Quality Culture in Higher Educational Institutes-A case of Sardar Patel Mahavidyalaya, Chandrapur.....	64
2.3. Role of NAAC for Development of Higher Education in India	69
2.4. Role of NAAC in the Development of Higher Education in India	72
2.5. Importance of NAAC in Quality Assurance of Higher Education.....	80
2.6. Quality Education of NAAC Accreditation.....	83
2.7. Role of Library Extension Services in NAAC Accreditation.....	87
✓ 2.8. "Role of Audio Visual Aids in Teaching and Learning with New Accreditation Process.".....	91
2.9. Revised Accreditation Framework:	93
2.10.	O
Opportunities and Challenges in Higher Education	93
2.11.	nk
कमुल्यमापनातसंघालयाचीभूमिका.....	97

“Role of Audio Visual Aids in Teaching and Learning with New Accreditation Process.”

Prof. : Ganpat S. Aglave
 IQAC & NAAC Coordinator .
ganesh.patil121@gmail.com
 9158912579

Dr. Sandeep S. Mandawgade
 IQAC Member
sandeepmandawgade@gmail.com
 Karmavir Mahavidyalaya, Mul, Chandrapur
 9665053646

Abstract :

Using audio-visual aids became mandatory now a days in all types of education. It became necessary to use from primary education till higher education. AV aids in teaching is a skill but till 21st century Indians are not enough mature to use it properly. The present research paper focuses on how AV aids are important in higher education and proper use. Every higher educational institute must have basic AV aids. It is broadly says that AV aids are most necessary at primary and secondary level but present research paper focuses that every age AV aids are important if one really believes in teaching and learning process. Aids must be use with their standards as higher education requires. It is misused concept that learner who crossed his/her age sixteen, for those AV aids are not effective. The following observations proves that AV aids are also useful for higher education so far.

Main Research Paper:-

“AV aids are those sensory objects or images which initiate or stimulate and reinforce learning”. (Burton). This definition by Burton gives exact importance of AV aids. The main principle to use those aids they should suit the age level, grade level and other characteristics of the learners. Selected aids should be interesting and motivating. “AV aids are anything by means of which learning process may be encouraged or carried on through the sense of hearing or sense of sight.” Goods dictionary of education.

“AV aids are those devices by the use of which communications of ideas between persons and groups in various teaching and situations is helped. These are also termed as sensory materials”(Edgar Dale).Following are the most useful AV aids in teaching and learning process. They are broadly divided into two types ,those are projected aids and non projected aids. Projected aids are film, film strips, over head projector etc. Non projected aids are such as Radio, Television, recordings, charts, cartoons, diagrams, flash cards, cards, pictures, posters, models, black board, bulletin, boards, demonstration, experimentation etc.

Advantages of AV aids:-

There are many advantages of AV aids. Present research paper emphasis to improve English language through AV aids. Basically there are four skills of learning or improving any language of the world. Those are LSRW (Learning, Speaking, Reading, and Writing). To improve listening skill learner can listen the recorded literature of concern language to improve

listening skill. He/she can improve language by listening his/her own voice or recorded voice. Meanwhile teacher can interrupt students to give instructions or teacher is a main console in this process. Next step in learning a language is to speak that particular language means 'speaking', this suppose to be very important skill among. To study or learn this skill AV aids will help much to speak desired language. I quote here a simple example to motivate students or to built confidence among them is to show them video clips of concern language. I took a small research on my students, selected twenty students and showed them English movie 'Pygmalion'. And selected twenty students who were not seen the movie. Next day forty Students sat in the same class, the students who were seen the movie they were so enthusiastic to learn English language in compare to the students who were not seen the movie. In this way one should create awareness of spoken skill of particular language among students with the help of Av aids.

Teacher is a main console to provide Av aids to his students. So, he/she should be well trained in using those aids. As Av aids help to language learner in listening and speaking skills as usual they help to improve reading and writing skills too. Reading also an important skill of language, to improve it initially teacher must differentiate types of reading skimming and scanning. Teacher must set the time to computers in language laboratories as per the reading intended as skimming or scanning. Writing is a most crucial skill of learning a language so, this comes at last stage but not least. To improve writing skill, pronunciation CD's are available. Lerner can use such material to improve language. While writing on PC grammatical mistakes are shown by computer automatically. To improve writing skill ones grammar should be good, to learn grammar there are many programmes in language laboratories to help learner.

Above is my own experience with my students with AV aids while teaching and learning. Same can be used with other subjects accordingly. And new accreditation of NAAC much emphasis on such teaching and learning with AV aids this carries much weight age 350 points out of 1000. This research paper intent to help all academicians and students to guide to use AV aids in their respective subjects and make teaching and learning interesting one.

References :

- 1.Mohanty J, 2001; Educational Technology, Publish by Rajouri Garden, New Delhi.
- 2.Singh, Y.K.,2005, Instructional Technology in Education, Published by Dariyaganj, New Delhi.

ISBN NO. - 978-93-85162-34-2

Third UGC Sponsored

TWO DAYS INTERDISCIPLINARY / INTERNATIONAL CONFERENCE

On

**"GANDHISM: Past,
Present and Future"**

On

03rd & 04th February 2017

NEW ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE,
WARDHA - 442001

Organized by

GANDHI STUDY CENTRE

New Arts, Commerce & Science College
Wardha, Maharashtra (India) - 442001

99
02
05
08
114
118
122
125
128
131
136
139
144
148
154
58
60
64
72
76
80
16
11
19
3
7
0
2

56	Dr. Nilesh N. Chotiya	"Bhoodan: A Movement For Socio-Economicreconstruction"	217
57	Dr. Ravi Kumar Dr. Rafida Nawaz	Quest for Non-Modern Alternative Paradigmsof Eurocentric Historicity: A Corroborative Study of Gandhi and Latin American Thinker Jose Carlos Mariategui	220
58	Dr. Renu Bayaskar	Gandhiji's Truth And Non-Violence	231
59	Dr.Tikshya M. Shyamkul,	Gandhiji's Role - Satyagraha, Non-Voilence & Truth	234
60	Vaishali Malwar(Duke)	Upliftment Of Women: A View Of Gandhi	238
61	Prof. Vishal A. Daulatkar	Gandhiji's 'Sarvodaya' A Historical Review	242
62	Rahul Dhoble	Key to Health –Gandhi's views	246
63	Mrs. Anagha Padhye- Deshmulkh	Mahatma Gandhi's Eleven Vows: It's Significance In Human Life.	249
64	Dr. Neelakka C. Patil Dr. Gurudevi U. Huleppanavarmath	Mahatma Gandhi and Woman	254
65	Dr. Harish Bhaurao Badwaik	Mahatma Gandhi's Economic Ideology for Promotion of Khadi	258
66	Dr. Kiran J. Save	Gandhian Concept Of Sarvodaya	262
67	Prof: (Mrs.) Madhuri H. Budhrani	Spiritual Aspect of Mahatma Gandhi	264
68	Dr. Manoj Bendle	Gandhian Philosophy And Contemporary Society : An Overview	269
69	DR. Meena A. Deshmulkh	Women's Empowerment And Mahatma	272
70	Ohila MP	Aftermath Of Gandhism In Mysore Province: A Study	278
71	Dr. Prashant M. Puranik	Socio-Economic Impact Of Bhoodan Movement	282
72	Dr. R. L. Nikose	Mahatma Gandhi's Non-Cooperation Movement	284
73	Mr. Rajesh Baburaoji Tandekar	Gandhi's View: Best path for Moral, Mental and Physical Health	288
74	Dr.Sandeep S. Mandavgade	Gandhiji's Constructive Programme: Socio-Economic DevelopmentIn India	292
75	Nicolas Boin Principato	Talking on Gandhi's spirituality	294
76	Dr. Shuchismita Mishra	Relevance of Gandhi's philosophy of Non-violence	297
77	Dr. Dhanraj Shete	Mahatma Gandhi's Views on Health and Healing	301
78	Dr. Jyoti H. Lahoti	Critically Evaluate the Success of the Bhoodan/Gramdan Movement and their Socio-Economic Impact	304
79	Mukteswar Das	Relevance of Gandhism in Contemporary India.	308
80	Dr. Nayana H Dewani	Mahatma Gandhiji: Fasting A Natural Miracle	312
81	Prof. Sachin A Bhojar	Gandhiji And Vegetarianism	317

**Gandhiji's Constructive Programme: Socio-Economic
Development In India**

Dr. Sandeep S. Mandawgade
Assistant Professor (Commerce)
Karmavir Mahavidyalaya Mul, Dist. Chandrapur,
sandeepmandawgade@gmail.com Cell-9665053646

As per
6th Page Side
10

Introduction :

Constructive work played an important role in the Gandhian Economical Strategy. Mahatma Gandhi was not only a freedom fighter, but a Socio-Economic reformer also. He had before his vision a society which would provide for the essential needs to the common people. In his view India's greatest curse was poverty and hunger. To combat these two evils, Gandhiji evolved a programmed by which the minimum needs of the society could be made available.

A Review of Gandhi's Economic Models:

Gandhi's views on economics were simple and straight forward at the outset. They have even been criticized at various levels from being utopian to regressive. But it had deep political connotations. He understood economic motives to be the basic principle of imperialism and colonialism. And he therefore understood that the only way to attack and weaken the colonial forces would be to attack the basic economic profits that the British gained from the colonies. This coupled with his actual understanding of the Indian condition led to the development of a unique brand of economic re-orientation of the Indian society that he propagated throughout his life. However, it will be erroneous to consider his economic model to be merely a political tool shrouded in spiritual rhetoric. His concern for the predicament of the Indian villagers was genuine, as was his concern for a heartless mechanization of the world economy sans ethical considerations. In his time, the influence of his economic model was immense and has been dutifully followed in various parts of the world as well as in India, with varied degrees of success.

The Constructive Programmes :

1. The constructive programme may otherwise and more fittingly be called construction of Purna Swaraj or complete independence by truthful and non-violent means. It means the independence of every unit, be it the humblest of the nation, without distinction of race, colour or creed. Constructive work played an important role in the Gandhian strategy. It was primarily organized around promotion of Khadi, Spinning and Village industries, National education and Hindu-Muslim unity, struggle against Untouchability and social uplift of Harijans and boycott of foreign Cloth and Liquor. Above all it meant going to villages and identifying with villagers. Constructive work was symbolized by hundreds of

Ashrams which came up all over the country, almost in the villages and in which social and political workers got practical training in Khadi and Yarn production and in work among lower castes and tribal people. It played a crucial role during the passive phase in filling the political space left vacant by the withdrawal of mass movements, while mass movements were sporadic, constructive work was to be carried on all the time. It provided an alternative of continuous and effective work.

2. The constructive programme was devised to reform our national character. The first item of this reform was the removal of untouchability. Untouchability in our country, as the race and colour problems in the west rests upon the idea of the superiority of one section of people over another on account of their birth. Gandhiji setup an organization, the 'HarijanSevakSangh' which was to work for the removal of all their disabilities.

3. As a result of efforts made by Gandhiji untouchability has been abolished by law after independence. Gandhiji was against all inequality to women. He severely criticized pernicious system of child marriage. He was against Purdah system. He was a great critic of dowry system and also against heavy expenditure in connection with marriages. Gandhiji invited women of India to participate in the Satyagraha movement as they possess infinite patience and uncomplaining and silent suffering. In the opinion of Gandhiji village economy cannot be complete without essential village industries, such as hard-grinding, hard pounding, soap-making, paper-making, matchmaking, tanning, oil pressing etc. Khadi to Gandhiji is the symbol of unity of Indian humanity of its economic freedom and equality. Moreover, Khadi mentality means decentralization of production and distribution of the necessities of life among the vast population of India, which was predominantly rural. From the nineteen twenties until his death in 1948, Gandhiji gradually shifted the emphasis of his work from non-violent resistance to constructive schemes for the welfare of all. The constructive programme focused upon constructive ways of rebuilding a demoralized society. It sought to re-orient a servile nation habituated to sectional loyalties and social apathy towards a fearless community of mutual service and sacrifice in which every individual identified with others, especially the poor. The constructive programme consists of several apparently unconnected independent activities. But they are connected within the context of creating evolution of new social order. Within the Indian context, this meant – E Nurturing communal unity E Abolishing untouchability E Fostering adult education E Systematic improvement of village E Upliftment of the peasants E Development of Non-violent labour unions E Promotion of cottage and small scale industries E Eradication of social evils. E Prohibition of Alcohol. E Promotion of khadi E Promotion of Basic education E Upliftment of women E Promotion of education in health and hygiene E Propagation of Rastrabhasa E Treatment of lepers.

4. Gandhiji devised his constructive programme and setup a number of constructive work organizations to work it out in order to knit together in a common bond of fellowship the millions and weave the pattern of non-violent conduct into their lives. According to Joan Bondurant, the constructive programme is a positive aspect of Satyagraha in action, and is the concomitant of resistance action".

5. Gandhiji described constructive programmes as the permanent part of the non-violent effort. From this effort is created the capacity to offer nonviolent resistance called non-

ISBN No. 978-93-85162-80-0

UGC Sponsored

**ONE DAY INTERDISCIPLINARY
INTERNATIONAL CONFERENCE**

on

**"Beyond Boundaries : Gandhian Vision in
the Age of Globalization"**

on

24th March, 2018

Organized by

**Mahatma Gandhi Antarrashtriya Hindi Vishwavidyalaya,
Wardha, Maharashtra (India)**

&

**Gandhi Study Centre
New Arts, Commerce & Science College,
Wardha, Maharashtra (India) - 442001**

**Officializing Principal
Karmaveer Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur.**

22	Dr. Prashant M. Puranik	Gandhiji's View Regarding Skill Development In India	91
23	Asst.Prof. Pravin A. Upare	Gandhi On Rural Development	93
24	Dr. Rajeev Prakash Chauhan	Gandhi On Economic Planning And Management	96
25	Dr. Ronil Kulbhushan Ahale Dr. Vinayak Jayle	Gandhi And Women Empowerment	101
26	Prof. Rupali P. Nagrale	Gandhism & There Concept Of Human Security.	105
27	Dr. Sandeep S. Mandawgade	"Gandhi On Economic Planning And Management"	112
28	Dr. Sangita A. Deshmukh	Three Pillars-Non-Violence, Satyagraha, Khadi	115
29	Prof. Santosh Gohokar	Gandhi's Contributions For National Freedom Struggle	119
30	Dr. Seema V. Deshmukh	Beyond Boundaries : Gandhian Vision In The Age Of Globalization.	122
31	Shital Deshmukh ¹ And Manisha Kale ²	Socio-Economic Status And Nutrition Education Assessment Of Adolescent Girls In Gandhi's Rural India	124
32	Dr. Suresh B. Bijawe	Gandhian Educational Philosophy: Gandhian Innovations And Practices In Education	131
33	Dr. T. S. Rathod	The Thought Of Mahatma Gandhi On Rural Development	136
34	Dr. Tikshya M. Shyamkul,	Gandhiji And His Constructive Work	138
35	Miss. Vaishali S. Sambre	Gandhian Discourse On Women Rights	141
36	Dr. Vibhavari B. Hate	Thoughts Of Gandhiji	144
37	Prof. Vijay M. Ghuble	Gandhiji's Vision On Sanitation	146
38	Vilas K. Kale	Political Philosophy Of Mahatma Gandhi	151
39	Mr. Vinod Manoharrao Kulkade	Truth, Non-Violence, Satyagraha, Khadi And Mahatma Gandhi	155
40	Yalan Li	Mahatma Gandhi's Doctrine On Religion And Its Impact — <i>From A Chinese's Point Of View</i>	158
41	Asst. Prof. Aditya Farsole	Psychological Analysis Of 'Mahatma Gandhi On His Path To Self-Actualization In South Africa' taken From Richard Attenborough's Biographical Film- 'Gandhi'(1982)	168
42	Ajay Krishna & Prof. Li Lian	India-China Cultural Exchange And Some Instances Of Gandhi's Interaction With The Chinese Leaders.	172
43	Anirban Ghosh	Mahatma Gandhi And China: A Brief Review	175

"Gandhi On Economic Planning And Management"

Dr. Sandeep S. Mandawgde, Assistant Professor,
Karmavir Mahavidyalaya, Mul, Dist. Chandrapur.
Mo.No.9665053646 sandeepmandawgde@gmail.com

Introduction :

Many thinkers doubt the economic planning and Management of Gandhiji, since they believe that it is not a suitable method either as a policy or as an approach. But gradually this way of thinking has been changing across the world. There has been much academic interest and argumentation over the Gandhian economic ideology in the recent past. The economic philosophy of Gandhi is written about, discussed and talked about. However, when it comes to implementation, it is criticized for being impractical and imaginary. For instance, the concept of trusteeship as enunciated by Gandhi demands non-possession. It seeks individual to dispossess his wealth and income beyond his requirements so that the economic welfare of the less capable is realized. The principle of non-possession and trusteeship is not realized practically because individuals are immensely attached to their wealth in the ordinary course of life. Gandhi and even later day Gandhians have not been able to find the root cause of attachment to wealth and its accumulation overtime. The family according to me the basic unit of a capitalist system in which wealth and property is personally owned by individuals and families. The family not only owns and accumulates material wealth but also owns progeny. The ownership of progeny is established through sexual relations between husband and wife (the union of sperm and the egg). It is in fact the ownership of the sperm and the egg that leads to the ownership of progeny. However, sperms and eggs are autonomously produced inside the body of human beings irrespective of the desire or command of the person. What is therefore autonomously produced and the man or the woman has no contribution in the production of sperm and egg, cannot therefore be owned by man or woman and hence husband and wife cannot claim ownership over the progeny. Parenthood (motherhood and fatherhood) is social and not biological. The bodies of men and women are only apparatuses used by nature to procreate in an endless series of generations. Once the realization of the non-ownership of progeny is dawned on human beings, the principle of non-possession and trusteeship as enunciated by Gandhi will complete its loop and the idea will assume pragmatism. Sarvodaya or the rising of one and all will not only become possible but also become a fact of life once the root cause of possession and accumulation is exposed to the satisfaction of one all.

The towering presence of Gandhi in Indian society and the world at large need no further emphasis or restatement. A millennium of democracy in Great Britain, roughly three centuries of democracy and capitalism (post Adam Smith) in the United States and France and other countries of Europe, America, Africa, Asia and the continent of Australia is yet to create a society free from the worries of bread and free from the fears of penury. Wide income inequalities both within and between the nations of the world, widespread poverty in Asia and Africa and the countries of Central America point to the fact that the Western Model of capitalism that was adopted by the countries of the world (save exceptions) and that which survives along with its flip side to this day has not really delivered the people to light, wisdom and happiness. Economic growth without social

Gandhi Study Centre
New Art's, Commerce & Science College, Wardha

Page 11
3/20/21
Officializing Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur.

justice and equity, destructive technological development and mindless consumerism that has engulfed the spirit of modern men and women is creating a dysfunctional society that is on the brink of disaster and destruction.

Gandhi's Model of Economic Planning and Management :

1. Start all economic reasoning from the genuine needs of the people and help the poor to help themselves out of poverty. 2. Revitalize and foster not only agriculture as such but also all possible productive, non-agricultural activities in the rural areas such as cottage industries for potters, weavers, shoemakers, carpenters, blacksmiths etc. 3. Resist further concentration of the growing population in large cities by reversing the trend of migration from rural to urban areas. 4. Develop systematic policies, based on the best available knowledge for the mobilization of all productive resources, the greatest of which is the population itself.

Industrialization or Khadi and Village Industries:

Reflecting on the problems of industrialization, Gandhi observed that "any machinery which does not deprive masses of men of the opportunity to labor but which helps the individual and adds to his efficiency and which a man can handle at will without being its slave was a good thing" (A discussion, Harijan, 22nd June, 1935). In fact, he would prize every invention of science made for the benefit of all...the heavy machinery for work of public utility which cannot be undertaken by human labor has its inevitable place but all that would be owned by the State and used entirely for the welfare of the people. I can have no consideration for machinery which is meant either to enrich the few at the expense of the many or without cause to displace the useful labor of many. Gandhi was therefore against labor displacing machinery and conceded the use of labor displacing machinery only when enterprises using such machinery were State owned because the profits made by State enterprises were used for the welfare of all. Any private use of such machinery would lead to concentration of economic power and wealth. Further, the workers working for the State enterprises will be working under ideal conditions unlike private enterprises where there is little concern for the working conditions of the laborers. Gandhi believed that human beings cannot become the slave of the machines and in fact the machine must help the man in his work. The workers must have the freedom and control over the machines. Gandhi wanted the decentralization of all economic functions and industries. India lives in her villages and hence the village economy must be revived. When each villager produces his own cloth/khadi, the economic and moral life of the people will be revived. The khadi industry needs less capital and only elementary training is required to be given to the people. It ensures certainty of employment income to the villagers because Gandhi felt that there is a ready and unlimited market for khadi. Khadi unlike agriculture is not a seasonal industry but a yearly industry. Other village industries such as jiggery making, handicrafts, rope making, oil pressing, soap making, flour making, match box making, paper making, leather making, toy making, mat making and honey extraction be promoted. These industries will provide gainful employment to the villages and the surplus can be sold to the cities. These industries need only rudimentary capital and basic skills which can be easily arranged and cultivated or imparted. The village industries will also play an important role in providing nutritious food for the villages. He emphasized on the

अर्थनाद

संपादक

डा० आम्तीक टी. मुंगमोडे

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,
पी. जाली महाविद्यालय,
नवसाव, जि. चंद्रपूर

mp mahi
Publication

विदभातील राष्ट्रीय पेयजल योजना (जिल्हानिहाय)			
44	विदभातील पेयजल योजना - एक दृष्टीक्षेप	डॉ. समित माहोटे डॉ. रामदास य. माहोटे, नागपूर	266- 275
45	राष्ट्रीय पेयजल योजना : वर्धा जिल्हाच्या विशेष संदर्भित	डॉ. विठ्ठल घीनगीने	276- 284
46	राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम : उत्तम आरोग्याच्या दिशेने वाटचाल	प्रा. चन्द्रशेखर गोरकड, अहोटी	285- 290
47	विदभातील राष्ट्रीय पेयजल योजना (जिल्हानिहाय) (विशेष संदर्भ अमरावती जिल्हा)	प्रा.डॉ. जे. व्ही. गायकवाड, अमरावती संशोधक कु. विद्या बाळासाहेब तळखंडकर, अमरावती.	291- 294
48	विदभातील राष्ट्रीय पेयजल योजना)जिल्हानिहाय	डॉ. ऊज्वला तेजरांम कापंगते (हांडेकर), मूल	295- 301
49	चंद्रपूर जिल्हातील पेयजल योजना	डॉ. शरयू पोतनुटवाट, चंद्रपूर	302- 305

विदर्भातील राष्ट्रीय पेयजल योजना (जिल्हानिहाय)

डॉ. उज्वला तेजराम कापगते (हांडेकर)
अर्थशास्त्र, विभाग प्रमुख
कर्मवीर महाविद्यालय, मुल, जि. चंद्रपूर
ईमेल- ujwalakapgate@gmail.com
भ्रमणध्वनी क्र. 7588772777

राज्यात सध्या विदर्भ व मराठवाड्यात पिण्याच्या पाण्याचा मोठा प्रश्न निर्माण झाला आहे. पावसाच्या अनियमितपणामुळे जमिनीत पाण्याची पातळी फार खाली गेली आहे. भारतातील शासकीय आकड्याप्रमाणे 88% लोकांना पाण्याचा पुरवठा सुरक्षित स्रोतांद्वारे केला जातो. परंतु त्यापैकी फक्त 25% लोकांनाच असे पाणी अंगना पर्यंत उपलब्ध होते. इतरांना मात्र त्यातही महिला व मुलींना पाण्यासाठी पायपिट करावी लागते. सरासरी दिवसाला महिला व मुली पाण्यासाठी 1.6 तास खर्ची घालतात. त्यामुळे पाण्याचा अपुठा पुरवठा, महिला- मुली यांचा वेळेचा होणारा अपव्यय तसेच शारीरिक जखमा, शाळेतून गळती यासारखे परिणाम देखील घडून येतात. सर्वात महत्वाचे म्हणजे महिला व मुलींना आपल्या प्रतिष्ठेसोबत तडजोड करावी लागते.

याबरोबर ग्रामीण व शहरी विषमता येथे सुद्धा अनुभवण्यास मिळते. 80% शहरी लोकांना पाईपद्वारे पाणीपुरवठा होतो. तर हेच प्रमाण ग्रामीण भागामध्ये 29% आहे.

राज्याच्या ग्रामीण भागातील पिण्याच्या पाण्याचे प्रश्न सोडविण्यासाठी राज्यात केंद्र आणि राज्य शासनाच्या मागणी आधारे धोरणांतर्गत अनेक पाणी पुरवठा योजना राबविण्यात आलेल्या आहेत. भारतातील ग्रामीण क्षेत्रातील पेयजल समस्या दूर करण्याच्या हेतूने भारत सरकारद्वारा 1986 मध्ये राष्ट्रीय पेयजल मिशन सुरू करण्यात आले. त्यानंतर राजीव गांधी राष्ट्रीय पेयजल मिशन विस्ताराने अवलंबण्यात आले. फरवरी 2006 मध्ये सरकारने राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल गुणवत्ता परीक्षण आणि अनुसंधान कार्यक्रम बनविला. 2009-10 मध्ये वधित वेग ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रमाचे रूपांतर राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम (National Rural Drinking Water Programme) (NRDWP) असे करण्यात आले.

भारत निर्माण कार्यक्रमाचा दुसरा टप्पा म्हणून केंद्र शासन पुरस्कृत राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम राज्यात केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनानुसार दिनांक 1 एप्रिल 2009 पासून राबविण्यात येत आहे.

ग्रामीण भागात पिण्यायोग्य व पुरेसे पाणी पुरविणे हा या कार्यक्रमाचा उद्देश आहे. योजनेच्या सुरुवातीपासून मार्च 2020 पर्यंत एकूण 99,606 निर्धारित गावे/ वाड्यांपैकी 73,693 गावे/वाड्यांमध्ये हा कार्यक्रम राबविण्यात आला आहे.

कार्यक्रमाचा उद्देश

1. गावात अस्तिवात असलेल्या सर्व पिण्याच्या पाण्याच्या उपाययोजनांचा आढावा घेऊन त्यातील स्त्रोतांचे संवर्धन व बळकटीकरण करणे म्हणजे स्त्रोतांचे प्रदूषित होण्यापासून संरक्षण करणे व त्याची क्षमता वाढविणे.
2. गुणवत्ता बाधित गावांमध्ये सुरक्षित स्त्रोत विकसित करण्याकरिता उपाययोजना करणे.
3. गावाच्या लोकसंख्येत झालेल्या वाढीमुळे पूटक योजनांचा विचार करणे.
4. प्रस्तावित नळ योजनेला बळकटी देऊन 100% घरगुती नळ जोडणी अनिवार्य करणे.
5. पाण्याची गुणवत्ता टिकविण्याकरिता गावांतील संपूर्ण स्वच्छता आवश्यक असून गाव हागणदारी मुक्त असणे आवश्यक आहे.

राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमाची प्रगती

वर्ष	गावे/ वाड्यांची संख्या		खर्च (रु. कोटी)
	लक्ष्य	साध्य	
2016-17	1891	1270	854.00
2017-18	978	632	474.47
2018-19	748	635	654.26
2019-20	1206	432	736.18

आधार : पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, महाराष्ट्र शासन

ग्रामीण भागातील किमान 50% जनतेला प्रतिदिन दरडोई 40 लिटर या प्रमाणात नळाद्वारे पाणी पुरवठ्याची सोय आणि 35% कुटुंबांना वैयक्तिक नळ जोडणी सन 2015 पर्यंत राज्यांनी साध्य करावी असा धोरणात्मक दृष्टीकोन राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत ठरविला होता. राज्यात मार्च 2020 पर्यंत 90.2 % ग्रामीण जनतेला पाणी पुरवठा योजनांद्वारे आणि 38% ग्रामीण कुटुंबांना नळ जोडण्या देण्यात आल्या.

जल जीवन अभियान -

केंद्र शासनाने सन 2024 पर्यंत 'हर घर नल से जल' हे उद्दिष्ट समोर ठेऊन केंद्र पुरस्कृत राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम सप्टें 2020 पासून जल जीवन अभियानामध्ये रूपांतरीत केला आहे. या अभियानानुसार शासन ग्रामीण भागातील सर्व कुटुंबांना स्वच्छ, पुरेशा, शाश्वत पाणी पुरवठा सर्वकाळ आणि सर्व परिस्थितीत सोयीच्या ठिकाणी उपलब्ध करून देण्यास कटिबद्ध आहे. राज्यातील ग्रामीण भागातील प्रत्येक कुटुंबांना वैयक्तिक नळ जोडणीद्वारे दरडोई प्रती दिन किमान 55 लिटर गुणवत्ता पूर्ण पाण्याचा पुरवठा करणे हे या जल जीवन अभियानाचे मुख्य उद्दिष्ट आहे.

दुहेरी पंप नळ पाणी पुरवठा योजना -

राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमाचा घटक असलेली सौर उर्जेवर आधारित दुहेरी पंप नळ पाणी पुरवठा योजना राज्यात सन 2009 पासून राबविण्यात येत आहे. ज्या लहान गावे/वस्त्यांवर विद्युत पुरवठा उपलब्ध नाही किंवा विद्युतीकरण आर्थिक दृष्ट्या किफायतशीर/ सोयीस्कर नाही किंवा ज्या ठिकाणी विद्युत पुरवठा पुरेशा नाही अशा सर्व हातपंपावर अवलंबून असलेल्या गावे/वस्त्या करिता सौर उर्जेवर आधारित दुहेरी पंप

नळ पाणी पुरवठा योजना, भूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणेमार्फत राबविण्यात येत आहे. राज्यात मार्च 2020 पर्यंत या योजनेतर्गत एकूण 5110 सौर उर्जेवर आणि 2915 विद्युत उर्जेवर आधारित दुहेरी पंप नळ पाणी पुरवठा योजना राबविण्यात आल्या ओ त्यासाठी एकूण 253.78 कोटी रु. निधी खर्च झाला. मार्च 2020 पासून हि योजना जल जीवन अभियानांतर्गत राबविण्यात येत आहे. सन 2020-21 मध्ये माहे ऑक्टो. 2020 अखेर प्रगती पथावरील सौर उर्जेवर आधारित 202 योजनांपैकी एकूण 104 योजना पूर्ण झाल्या असून 10.59 कोटी रु. निधी खर्च झाला आहे.

मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम

पाणीपुरवठ्यात सुधारणा करून पुढे व शुद्ध पिण्याचे पाणी उपलब्ध करून देण्याकरिता ग्रामीण भागामध्ये मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम राज्यात सन 2016-17 पासून 2019-20 पर्यंत राबविण्यात आला असून प्रगती पथावरील अपूर्ण पाणी पुरवठा योजनांची कामे पूर्ण करण्याकरिता सदर कार्यक्रमात 2 वर्ष (सन 2021-22 पर्यंत) मुदतवाढ देण्यात आली आहे. ऑक्टोबर 2020 पर्यंत या कार्यक्रमांतर्गत 602.06 कोटी रकमेच्या 743 नवीन नळ पाणी पुरवठा योजनांना मंजुरी देण्यात आली त्यापैकी 394 योजना पूर्ण झाल्या. तसेच बंद असलेल्या 124.78 कोटी रुपये रकमेच्या 33 प्रादेशिक नळ पाणी पुरवठा योजना पुनरुज्जीवीत करण्यास मंजुरी मिळाली त्यापैकी 16 योजना पूर्ण झाल्या.

मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत वितरीत निधीचा तपशील

वर्ष	नवीन पाणी पुरवठा योजना	बंद असलेल्या प्रादेशिक पाणी पुरवठा योजनांचे पुनरुज्जीवन	प्रादेशिक ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांची देखभाल व दुरुस्ती
2017-18	227.13	0.87	12.00
2018-19	123.89	11.31	8.00
2019.20	151.12	19.32	0.00
2020.21	39.52	9.00	0.00

आधार : पाणी पुरवठा आणि स्वच्छता विभाग, महाराष्ट्र शासन

पिण्याच्या पाण्याचा शाश्वतता कार्यक्रम :-

राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमाचा घटक असलेल्या पिण्याच्या पाण्याचा शाश्वतता कार्यक्रम पारंपारिक व अपारंपरिक उपाय योजनांद्वारे पाण्याचे संवर्धन करण्याच्या उद्देशाने राज्यात राबविण्यात येत आहे. या कार्यक्रमांतर्गत पिण्याच्या पाण्याचे स्रोत बळकट करण्याकरिता छतावरील पावसाच्या पाण्याची साठवणूक, पावसाचे पाणी साठविण्यासाठी डोंगटाल भागात टाक्या बांधणे, कुपांचे व घटांचे पुनर्भरण, लिमेंट नाला बांध, विहीर खोलीकरण इत्यादी उपाय योजना केलेल्या आहेत. पिण्याच्या पाण्याचा शाश्वतता कार्यक्रमांतर्गत पूर्ण झालेल्या कामाची माहिती खालीलप्रमाणे :-

पिण्याच्या पाण्याच्या शाश्वतता कार्यक्रमांतर्गत पूर्ण झालेली कामे

वर्ष	गावे/वाड्या (संख्या)	पूर्ण झालेली कामे (संख्या)	खर्च (कोटी रु.)
2016-17	802		
2017-18	448	4396	8.91
2018-19	524	1480	6.65
2019-20	125	1902	2.71
		514	1.36

आधार : पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, महाराष्ट्र शासन

विदर्भातील राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल योजना :-

" पिण्याचे पाणी " हि लोकांची मुलभूत गरज आहे. हे लक्षात घेऊन पेयजल पुरवठ्यास राज्यशासनाने तसेच केंद्र शासनानेही प्राधान्य दिले. पाण्याला आपल्याकडे जीवन म्हटले आहे. पाण्यावर आपण सगळेच अवलंबून असतो, पण असे असले तरी अजूनही विदर्भात दोन-दोन, तीन-तीन किलोमीटर वरून महिलांना पाणी आणावे लागते. यावर उपाय योजना म्हणून राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल योजना अतिशय महत्त्वाची ठरली आहे.

राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल योजने अंतर्गत विदर्भातील ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रम (सर्वसाधारण) 2018-19

अनु. क्र.	जिल्हा	सन 1197-98 ते 2017-18 या कालावधीतील एकूण योजना	पूर्ण झालेल्या योजना	समाविष्ट गावे संख्या	योजनेसाठी मार्च 2017 अखेर झालेला एकूण खर्च रु. (लाखात)	2018-19 मधील खर्च (रु. लाखात)
1	नागपूर	163	156	240	16997.17	3450.37
2	भंडारा	79	75	199	11323.84	251.08
3	गोंदिया	48	45	245	15096.64	370.38
4	चंद्रपूर	169	91	91	5189.49	1000.00
5	गडचिरोली	141	119	145	3057.37	943.20
6	वर्धा	141	140	140	10649.76	-
7	अमरावती	741	696	778	12742.24	533.85
8	यवतमाळ	128	119	128	13282.26	814.74
9	अकोला	1410	1387	1421	6577.36	589.17
10	बलडाना	1083	1042	1042	31837.70	3850.86
11	वाशिम	217	206	305	11320.46	1033.26

आधार : पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, महाराष्ट्र शासन चंद्रपूर जिल्हा

जिल्ह्यातील टंचाईग्रस्त गावांना त्यांच्या हक्काच्या पाणी पुरवठा योजना मिळाव्यात, यासाठी राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल योजनेमधून 91 गावांना योजना मंजूर करण्यात आल्या आहेत. त्यामुळे आता पाण्यासाठी नागरिकांना भटकंती करावी लागणार नाही.

जिल्ह्यामध्ये शुद्ध पेयजल सर्वांना मिळावे, यासाठी जिल्ह्यातील प्रत्येक गावात विविध योजनांच्या माध्यमातून पाणी पुरवठा योजना सुरू केलेल्या आहे. यामध्ये या अगोदर जिल्ह्यासाठी मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल योजनेच्या माध्यमातून 61 गावांसाठी 17 योजना मंजूर केल्या असून त्यासाठी 101 कोटी 26 लक्ष एवढा निधी उपलब्ध करून देण्यात आला. सोबतच अनेक कंपन्यांच्या सामाजिक दायित्व निधीतून शुद्ध पाण्याचे एटीएम (आटो मशीन) सुरू करण्यात आले. जिल्ह्यातील 89 गावांसाठी राष्ट्रीय पेयजल योजनेतून 109 गावे/ वाड्यांसाठी 108 योजनांसाठी 53 कोटी 21 लक्ष चालू आराखडा सादर केलेला आहे.

गडचिरोली जिल्हा

जिल्ह्यामध्ये शुद्ध पाणी सर्वांना मिळून पाण्याची गुणवत्ता टिकून राहावी यासाठी राष्ट्रीय पेयजल कार्यक्रमांतर्गत 141 योजना मंजूर करण्यात आल्या त्यासाठी 10649.76 लाख निधी उपलब्ध करून देण्यात आला.

जिल्ह्यातील 75% पेक्षा अधिक लोकसंख्या खेड्यात राहते. म्हणून ग्रामीण भागातील पाणी पुरवठ्यासाठी विंध्यन विहिरीवर इंडिया मार्क II चा हातपंप बसवून दुहेरी पंप लघु नळ पाणी पुरवठा योजनेतर्गत पाणी पुरवठा केला जातो.

गोंदिया जिल्हा

राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल अभियानांतर्गत गोंदिया जिल्ह्यात 245 गावे/वाड्यांसाठी 48 योजना राबविण्यात आल्या त्यासाठी एकूण 15086.64 लाख रु. खर्च करण्यात आले. नागरिकांना शुद्ध पाण्याचा पुरवठा करणे आणि बंद असलेल्या नळ जोडणीचे पुनरुज्जीवन करणे हे लक्ष ठेवण्यात आले.

भंडारा जिल्हा

राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत भंडारा जिल्ह्यात 199 गावे/वाड्यांसाठी लोकांना शुद्ध पिण्याचे पाणी मिळावे यासाठी 79 योजना राबविण्यात आल्या. त्या अंतर्गत 11323.84 लाख रु. निधी खर्च करण्यात आला.

या योजने अंतर्गत नागरिकांना शुद्ध पिण्याचे पाणी मिळत असल्यामुळे पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न मार्गी लागलेला दिसतो.

वर्धा जिल्हा

जिल्ह्यातील दुष्काळग्रस्त गावांना शुद्ध व पुरेसा पाणी पुरवठा मिळावा म्हणून 140 गावांसाठी 10649.76 लाख रु. निधी खर्च करून योजना मंजूर करण्यात आल्या. या योजनांमधून जिल्ह्यातील नागरिकांना त्यांच्या हक्काचे शुद्ध जल प्राप्त झाले.

नागपूर जिल्हा

प्रत्येक ग्रामीण व्यक्तीस स्वंपाकासाठी आणि घटगुती वापरासाठी शुद्ध व पुरेसा शाश्वत पाणी पुरवठा करण्याच्या उद्देशाने 240 गावांसाठी 163 योजना मंजूर करण्यात आल्या. यासाठी 16997.17 लाख रु. मंजूर

करण्यात आले. या योजनांद्दारे जिल्ह्यातील जनतेला शुध्द जल मिळाले.

यवतमाल जिल्हा

जिल्ह्यातील ग्रामीण भागातील प्रत्येक घरात वैयक्तिक नळ जोडणीद्दारे पाणी पुरवठा करण्याच्या उद्देशाने 128 गावांसाठी 13282.26 लाख रु. खर्च करून राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल अभियानांतर्गत पाणी पुरवठा योजना राबविण्यात आल्या. या योजनांद्दारे जिल्ह्यातील नागरिकांना गुणवत्ता पूर्ण पाणी होत आहे.

अमरावती जिल्हा

जिल्ह्यातील सर्व नागरिकांना घरोघरी किमान पाणी पुरवठा उपलब्ध करून देण्याच्या उद्देशाने 778 गावांसाठी 741 योजना राबविण्यात आल्या त्यासाठी 12742.24 लाख रु. खर्च करण्यात आले. या योजनांद्दारे गुणवत्ता पूर्ण जल प्राप्त झालेले दिसून येते.

अकोला जिल्हा

भूजल संवर्धन आणि पाण्याची गुणवत्ता टिकवून ठेवण्याच्या उद्देशाने 6577.36 लाख रु. खर्च करून 1421 गावांसाठी योजना तयार करण्यात आल्या या योजनेद्दारे जिल्ह्यातील नागरिकांना शुध्द आणि गुणवत्ता पूर्ण जल मिळाले.

बुलढाणा जिल्हा

राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल योजनेंतर्गत जिल्ह्यातील 1042 गावांसाठी योजना राबविण्यात आल्या. या योजनांसाठी 31236.70 लाख रु. खर्च करण्यात आले. त्यातून जनतेला त्याच्या हक्काचे पेयजल मिळाले.

वाशिम जिल्हा

ग्रामीण भागात पिण्याच्या पाण्याच्या टंचाई निवारणार्थ 305 गावांसाठी 11320.40 लाख रु. खर्च करून पेयजल योजना पूर्णत्वात आणल्या. जिल्ह्यातील नागरिकांना शुध्द जल उपलब्ध झाले आणि ग्रामीण क्षेत्रातील पेयजल समस्या दूर झालेली दिसून येते.

निष्कर्ष : प्रस्तुत शोध निबंधामध्ये शासन स्तरावर राबविलेल्या राष्ट्रीय पेयजल योजनेचा अभ्यास केलेला आहे. वरील प्रमाणे विदभातील सर्व जिल्ह्यात राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल योजनेंतर्गत ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रम राबविला. या कार्यक्रमातून ग्रामीण भागात शुध्द आणि हक्काचे पेयजल उपलब्ध झाले. नागरिकांची पाण्यासाठीची पायपीट कमी झाली. ग्रामीण जनता स्वच्छते संदर्भात जागृत झाली. या शिवाय नागरिकांनी देखील काही जबाबदारी पार पडायला पाहिजे. ती पुढीलप्रमाणे

नागरिकांची जबाबदारी :-

1. पाणी पुरवठा व स्वच्छता कार्यक्रमांतर्गत निर्माण झालेली मालमत्ता हि राष्ट्रीय संपत्ती समजून तिचे टक्षण व जतन करणे.
2. पिण्याचे पाणी नैसर्गिक समजून तिचा जाणीवपूर्वक व काटकसरीने वापर करणे.
3. पिण्याच्या पाण्याचे स्रोत प्रदूषित होणार नाही याची काळजी घेऊन त्याचे संवर्धन करण्यात मदत करणे.

संदर्भसूची :-

- महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी 2021-22
- राष्ट्रीय पेयजल कार्यक्रम अंदाजपत्रक 2018-19
- जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन 2021.
- जलसंधारण महाराष्ट्र शासन
- National Rural Drinking Water Programme

सारांश :-

राज्यात सध्या विदर्भ व मराठवाड्यात पिण्याच्या पाण्याचा मोठा प्रश्न निर्माण झाला आहे. पावसाच्या अनियमितपणामुळे जमिनीत पाण्याची पातळी फाट खाली गेली आहे. भारतातील शासकीय आकड्याप्रमाणे 88% लोकांना पाण्याचा पुरवठा सुरक्षित स्रोतांद्वारे केला जातो. परंतु त्यापैकी फक्त 25% लोकांनाच असे पाणी अंगना पर्यंत उपलब्ध होते. इतरांना मात्र त्यातही महिला व मुलींना पाण्यासाठी पायपिट करावी लागते.

राज्याच्या ग्रामीण भागातील पिण्याच्या पाण्याचे प्रश्न सोडविण्यासाठी राज्यात केंद्र आणि राज्य शासनाच्या मागणी आधारित धोरणांतर्गत अनेक पाणी पुरवठा योजना राबविण्यात आलेल्या आहेत. भारतातील ग्रामीण क्षेत्रातील पेयजल समस्या दूर करण्याच्या हेतूने भारत सरकारद्वारा 1986 मध्ये राष्ट्रीय पेयजल मिशन सुरू करण्यात आले. त्यानंतर राजीव गांधी राष्ट्रीय पेयजल मिशन विस्ताराने अवलंबण्यात आले. फरवरी 2006 मध्ये सरकारने राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल गुणवत्ता परीक्षण आणि अनुदक्षण कार्यक्रम बनविला. 2009-10 मध्ये वर्धित वेग ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रमाचे रूपांतर राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम (National Rural Drinking Water Programme) (NRDWP) असे करण्यात आले.

विदर्भातील राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल योजना :-

" पिण्याचे पाणी " हि लोकांची मुलभूत गरज आहे. हे लक्षात घेऊन पेयजल पुरवठ्यास राज्यशासनाने तसेच केंद्र शासनानेही प्राधान्य दिले. पाण्याला आपल्याकडे जीवन म्हटले आहे. पाण्यावर आपण सगळेच अवलंबून असतो पण असे असले, तरी अजूनही विदर्भात महिलांना पाणी आणावे लागते. यावर उपाय योजना म्हणून राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल योजना अतिशय महत्त्वाची ठरली आहे.

निष्कर्ष:

प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये शासन स्तरावर राबविलेल्या राष्ट्रीय पेयजल योजनेचा अभ्यास केलेला आहे. वरील प्रमाणे विदर्भातील सर्व जिल्ह्यात राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल योजनेंतर्गत ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रम राबविला. या कार्यक्रमातून ग्रामीण भागात शुध्द आणि हक्काचे पेयजल उपलब्ध झाले. नागरिकांची पाण्यासाठीची पायपीट कमी झाली. ग्रामीण जनता स्वच्छते संदर्भात जागृत झाली.

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without the publisher's prior written consent in any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying or recording) otherwise without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

Inquiries for bulk sales may be solicited at mahibookpublication@gmail.com

First Edition: 2022

ISBN: 978-93-94238-24-4

Price : RS. 699/-

Mahi Publication

Office No.1, Krishnasagar Society,

Nr. Shivsagar sharda Mandir Road, Ahmedabad-380007

Phone: +(91) 798 422 6340

Website : www.mahipublication.com

E-mail: mahibookpublication@gmail.com

Copyright © 2022\ MAHI PUBLICATION

Impact Factor-7.675 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

ISSUE No- (CCCI)303

July -2021

**Impact of Race, Caste, Class and Religion on
Indian and International Society**

Prof. Virag S. Gawande
Chief Editor
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Dr Nitin A. Mathankar
Executive-Editor
Principal,
Late Vasanttrao Kolhatkar
Arts College, Rohana

Dr. Deoman S. Umbarkar
Editor
Organizing Secretary
Department of Sociology
Late Vasanttrao Kolhatkar
Arts College, Rohana

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Aadhar Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

19	माता जाल मृत्युदर निवारणात जननी सुरक्षा योजनेचे योगदान प्रा. डॉ. पल्लवी शामसुंदर देशमुख	76
20	महाराष्ट्रा ज्योतिबा फुले— महाराष्ट्रातील धोर समाज सुधारक"लिंग, धर्म न जातीचा राजकारणावरील प्रभाव न परिणाम – एक अध्ययन" निलेश माधव धोरपडे /प्रा.डॉ. आर.पी. निकम सर	79
21	सामाजिक परिवर्तन की प्रक्रियामे महिला आंदोलन की भूमिका मनविंदर की धामरा	82
22	भारतीय आदिवासी समाजाच्या आर्थिक समस्या प्रा.मनिषा वि.अवगान	85
23	आदिवासी स्त्रियांच्या जीवनावर सामाजिक परिवर्तनाचा प्रभाव डॉ.मंगला अ.फडवे	90
25	गरीब जनतेवर जारा,वर्ग आणि धर्म यांचा परिणाम प्रा. डॉ.एम.एफ.सऊतराडे	93
26	ऐतिहासिक जीवनावर जाती, वर्ग आणि धर्म यांचा प्रभाव प्रा.डॉ. किशोर शेषराव खैरे	96
27	आदिवासी समुदायावर जाती, वर्ग आणि धर्म यांचा प्रभाव कु.गोदावरी विठ्ठलबन बन	99
28	भारतीय संस्कृती मध्ये देवळांचे महत्त्व.... हिंदू संस्कृतीच्या अनुशासने डॉ. दिलीप चव्हाण	105
29	उत्तर भारतीय समाज इतर जाले रंगी में स्वर—लगाव की तकनीक : एक अध्ययन दयाशंकर	109
30	महिला शिक्षणीकरणात वयतगटाची भूमिका प्रा. वाळासाहेब विठ्ठलराज तीर	112
31	मनोरंजन माध्यमे आणि महिलांची स्त्रिती सहा. प्रा. डॉ. अतुल पुंजाजी राउत	117
32	अध्यात्मिक स्वरसंकल्पनेचा होणारा परिणाम : एक मानसशास्त्रीय अध्ययन प्रा. डॉ. अनिल आय. बूल	121
33	अश्विनी भिडे देशपांडे हात रचित रंग छायाचित्र के अदिश का सांगीतिक अध्ययन Amol Wasudeorao Gavande	124
34	आदिवासी जमातीवर जाती धर्माचा प्रभाव प्रा.खाद्यराज आर. महाणे	130
35	वैश्वीकरण और भारतीय कलाओं में संगीत प्रा.वर्षा आगरकर	133
36	डॉ. अविडकर आणि पत्रकारिता प्रा. चंदना ड. तागडे	135
37	स्त्रियांच्या कार्यक्षेत्राचा विस्तार न स्त्री सक्षमीकरण डॉ.उज्वला तेजराम कापगडे	138

स्त्रियांच्या कार्यक्षेत्राचा विस्तार व स्त्री सक्षमीकरण

डॉ. उज्वला तेजराम कापगते

सहा. प्रा. (अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख) कर्मवीर महाविद्यालय मुल जि. चंद्रपुर
ujwalakapgate@gmail.com

संक्षेप :-

जगात सर्वत्रच स्थिरता मिळालेली होनात्याची बागणुक व दुष्यम दर्जा व त्यातच पुरूषी यावसोकतेने बर्चस्व यामुळे तिचे जीवन मर्यादित व संकुचित झाले होते. आज मात्र तीच स्त्री मिळालेल्या संधीचे शोण करीत प्रत्येक क्षेत्रात कर्तृत्वाचे छाप सोडताना दिसते. बदलत्या परिस्थितीत स्त्रीची भूमिका हि बदलत असताना व तिच्या जीवणात अनेक पैलू लाभले असतानाही तीने आपल्या कर्तृत्वाने एक वेगळी चमक व झळझळी या सर्व पैलूंना प्राप्त करून दिलेली आहे. स्त्री जीवनातील या परिवर्तनाचे क्षेत्र हे शिक्षणक्षेत्रात करण्यात आलेल्या सुधारणा, घटनात्मक तरतुदी, कायदे, शिक्षणाचा प्रसार व व्यापक स्वरूपातील स्त्री सक्षमीकरणाला जाते. स्त्री सक्षमीकरणाच्या प्रक्रियेला गती मिळाल्यामुळेच आज स्त्रिया विविध क्षेत्रात यशाचा उंच शिखर गातून आपला नाव लौकीक करीत आहेत. एकीकडे स्त्री सक्षमीकरणाने बदलाचे वारे वाहत असले तरी दुसरीकडे मात्र अनुभवही असंख्य स्त्रियांना त्यांच्या न्याय व हक्कासाठी संघर्ष करावा लागत असल्याचे चित्र दिसते. समाजत आजही अस्मित्यात असलेले स्त्री व अनिष्ट प्रथा स्त्रियांना संकुचित लेखणाऱ्या मानसिकता जातो व धर्माचे प्राबल्य यामुळे अनेक स्त्रियांना विकासाच्या संधी वाचवण्यात येतात, त्यातच या ग्रामीण भागात या संधीची तीव्रता अधीकृत आहे. त्यामुळे विविध संकटांना तोंड देत प्रगतीच्या वाटा शोधणाऱ्या असंख्य स्त्रियांना आज उत्तेजनस्रोतच सहकार्याची तेवडीच गरज आहे. म्हणून सक्षमीकरणाच्या या प्रक्रियेत अधिक गती प्रदान करून या प्रक्रियेत समाजातील तळागाळातील सर्वत्र स्त्रियांना सहभागी करून घेता आले पाहिजे.

बिज शब्द :-

इतिहास, अत्याचार, जीवनस्तर, पुरूषी बर्चस्व, उत्तेजन, मुदुंब, सहभाग, व्यवसाय, जबाबदारी, वस्तुसिद्धी, किनासौलता, कार्यक्षेत्र.

प्रस्तावना :-

इतिहासाच्या प्रत्येक कालखंडात व जगातील बहुतांश देशात स्त्रियांना दुष्यम लेखून ठेवून अनेक प्रकारच्या संधी नाकारण्यात आल्याचे दिसत असले तरी याच इतिहासातून स्त्रीने तीच्या कर्तृत्वाची व यशाची महती जगाला घटवून दिलेली आहे. अशा या स्त्री शक्तीचा प्रत्यय आपल्याला पुराणातील बलाढ्य राक्षसाचा वध करणाऱ्या आदी शक्तीधामून ते ब्रिटीशांच्या जुलमी सत्तेविरुद्ध प्रामाण्याने लढणाऱ्या झाशीच्या राणीपर्यंत तसेच संस्कारभूती व किर्तित्त छत्रपती शिवायच धडविणाऱ्या जिजाऊ मतेपासून तर अनेक संकटांना तोंड देत सामान्यांना ज्ञानाचा प्रकाश देण्यासाठी धडपडणाऱ्या कांतीज्योती सावीत्रीबाई फुलेच्या स्वरूपात येतो. यातच विविध क्षेत्रात यशाचा उंच शिखर गातून नावलौकीक करणाऱ्या असंख्य स्त्रियांचा उल्लेख करता येईल.

बदलत्या परिस्थितीत स्त्रीची भूमिका ही नेहमीच बदलत राहिली आहे. ती मुरली, सून, पत्नी, माता या भूमिका व्यतीरीचत अधिकारी, वैज्ञानिक, शिक्षक, कर्मचारी अशा अनेक रुपांनी आहे. तिच्या जीवनात अनेक पैलू लाभले आहेत आणि त्यांचा अधिक घटक तिने आपल्या कर्तृत्वाने दिली आहे. आपल्या बुद्धिला आत्मसन्मानाला तिने नवीन दिशा दिली आहे. आजच्या जगात असे कोणतेही क्षेत्र नाही जिथे स्त्रीने आपला पाया रोवला नसेल. प्रत्येक क्षेत्रात स्त्री ही पुरूषांच्या बरोबरीने किंबहुना पुरूषांच्या पुढेही मार्गस्थ होतांना दिसते.

आज अनेक महिला डॉक्टर, इंजीनीअर, शिक्षिका, अभिनेत्री, मंत्री तसेच देशाच्या सर्वोच्च पदावर देखील आहेत. त्याचवेळी दुसरीकडे गावात स्त्रिया मुलांना जन्म देताना मरतात, हुड्याच्या अभावी जळतात, त्या लैंगिक अन्यायाच्या बळी ठरतात. त्यांचे विविध प्रकारे शोषण केले जाते. पण त्यांना न्याय मिळत नाही. मालमत्तेची मालकी प्रशिक्षण आणि रोजगारात पुरूषांच्या तुलनेत

स्त्रियांचा कमी स्तरीय मिळणे, स्त्रियांची सर्वांगीण प्रगती तसेच त्यांच्या विकासातील असमतेलापणा याबाबत महिलांचे संवलीकरण त्यांचे सक्षमिकरण होणे गरजेचे आहे. देशात महिलांचे स्थान, त्यांची स्थिती यावरून देशाच्या एकंदरीत स्थितीची कल्पना घेऊ शकते. भारतालाही विविध क्षेत्रात मोठी प्रगती साध्यची असेल तर स्त्री सक्षमीकरण आत्यावश्यक आहे.

स्त्री सक्षमिकरण :-

सर्वांगीने विचार करिता मानव समूहात स्त्री जातीचा जवळपास विन्म हिस्सा आहे. स्त्रियांची हतोत्साहीत करणारे वर्तव, त्यांच्या जीविकेवर उपाययोजनाकडे दुर्लक्ष करणाऱ्यांमून ते त्यांचा हक्क आणि अत्याचार करणारांपर्यंत अनेक प्रकारे विपत्त्याची वाणणूक स्त्री जातीला मीळत राहिली आहे. हा भेदभाव दूर करून स्त्रियांच्या प्रगतीस पोषक वातावरणाची भेदभाव दूर करून स्त्रियांच्या प्रगतीस पोषक वातावरणाची निर्मिती आणि त्याचे सुचालन करणे आणि लैंगिक समानतेद्वारे समाजाचे संतुलन साधणे यासाठी धोरणात्मि आणि विवेकी समाजाचे बाळगलेल्या दृष्टिकोन, केलेली कृती यांचा समुच्चय म्हणजे स्त्री सक्षमिकरण असे म्हणता येईल.

आज महिला संवलीकरणामुळे देशाच्या विविध क्षेत्रात बदलाने वारे वाहू लागले आहेत. स्त्रियांचा त्यांची जाण मिळण्यास मदत झाली आहे. जीव-जीवे तीला स्त्री मीळली त्या स्त्रीचे सोबे क्वीत तीने आपल्या कार्यकर्तुत्वाने व्यक्तिमत्त्वाची स्वतंत्र छाप सोडत नाचलीकीकराय पाव ठरली आहे. एकीकडे अशा वारी सख्खात्मक वारी असतांना दुसरीकडे आपल्याला तीला तीच्या प्याह-हक्काबारे संपर्क करावा लागत असल्याचे विदर्नास येते. कारण अनेक क्षेत्रातील पुरुषी वर्चस्व, ग्रामीण - शहरी संघर्शातील तफाकत, मातृत्वाची जबाबदारी या व अशा अनेक बाबी तीच्या प्रगतीत अडथळे ठरू पाहत आहेत. म्हणजेच यासाठी आपल्याला बरेच प्रयत्न करावयाचे आहेत. या प्रयत्नाची व्याप्ती एक व्यक्ति वा संस्थेपुरती मर्यादीत व राहता यासाठी समाज, देश व स्वतः महिलाही एकत्रीत घेऊन प्रयत्न केले पाहिजे. हे प्रयत्न केवळ समाजातील काही महिलापुरतेच आणि शहरी भागात सिमीत व राहता ते समाजाच्या तळागाळापर्यंत पोहचण्याची नितात गरज आहे.

समाजाच्या तळागाळातील परिस्थितीचे अवलोकन केले असता असे आढळून येते की, आजही विशिष्ट अशा समाजात अनिष्ट कृती प्रथा परंपरेचे अस्तित्व आहे. अनेकदा पाखुत्तव जाती धर्माचे प्रयत्न असलेल्या अशा समाजात महिलांच्या प्रगतीची गोष्ट तर दुरव पण तीच्या अस्तित्वाचा संपर्क दिसतो. महिलांचे सक्षमीकरण होत असतानाच शासनाच्या विविध प्रयत्नातून या समाजाकडे शिक्षण पोहचले असले तरी या शिक्षणाच्या प्रवाहात विशिष्ट जबाबदारी म्हणा वा महिला जातीला मिळालेला दुज्जम स्थान म्हणा यामुळे तीला सामील होता आलेले नाही.

आज विज्ञान - तंत्रज्ञानातील प्रगतीने सर्वांचेच डोळे दिप्यमान झाले आहे. या क्षेत्रातही महिलांची वैशदियक प्रगती करून ती सर्व समाजासाठी एक आदर्श ठरू पाहत आहे. हा आदर्श देवत विविध संकटांना तोंड देत प्रगतीच्या वाटा शोधणाऱ्या असंख्य स्त्रियांचा आज उनेजवास्तेकतच सहकार्याचीही तेवडीच गरज आहे. म्हणूनच सक्षमिकरणाच्या प्रक्रियेतून गती मिळायला पाहिजे व या प्रक्रियेत समाजाच्या तळागाळातील सर्व स्त्रियांचा सहभागी करून घेता आले पाहिजे. तेव्हाच खऱ्या अर्थाने समानतेचे उद्दीष्ट गाठण्याचे प्रयत्न सार्थक ठरतील.

देशातर्गत होणारी सर्वांसडे परिमंवाद तसेच विविध परिपदा सामध्येही महिला विषयक विविध समस्या तसेच स्त्री-पुरुष समानता या विषयावर गहन विचार -मंचन होताना दिसते. यातील निष्कर्षही आज कोणत्याही क्षेत्रात स्त्री आणि पुरुषांच्या सहभागबाबत दिखणारी असमानता आता फारशी राहिलेली नाही हे सुचित करते. या अनुषंगाने देशात महिला सक्षमीकरणाची प्रक्रीया अर्थाक गतीचाच होत असतानाच देशातील सामाजिक आर्थिक व राजकीय क्षेत्रातील महिलांची एवढुणच स्थिती व या क्षेत्रातील असमानता यांच्या यास्तवांचा वेध घेणे तेवढेच कामप्राप्त ठरते.

स्वातंत्र्यपूर्व काळातील अनेक समाजसुधारक व महपुरुषांनी केलेल्या समाज सुधारणा व सामाजिक चळवळीमुळे स्त्रियांच्या विविध प्रश्नांचा वाचा फुटली. यामुळे स्त्री जिवणात व्यापक प्रमाणात बदल घडून आला. सतीप्रथा, केशवर्षण, जठरविषाह इ. अशा अनिष्ट प्रथांना त्यामुळे पायबंद घालण्यात यश आले. स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतरही राज्यपदेतील स्त्री विषयक विविध तरमुदी व कायदे तसेच शासन स्तरावरील विविध उपकच व योजना या सर्वांमुळे स्त्रियांच्या समान न्याय

एवढासाठी व तिला संधी उपलब्ध करून देण्याचा प्रयत्न झाला व होत आहे. याची फलश्रुती म्हणजे समाजातील स्त्रियांचे प्रश्न तिच्यावरील अन्याय, लैंगिक शोषण, हिंसकतेले हक्क, कुटुंबासाठी होणारा खर्च, वैयक्तिक हिंसा या शैलीस बहुसंख्य स्त्रिया एकत्रित झाल्या त्यामुळे संस्था आणि मजदुरी निर्माण झाल्या. याही सगळे बदलही पडले. या बदलांमुळे स्त्रियांसाठी असलेले कायदेही मजदूर झाले. त्यामुळेच स्त्री-पुरुष समानतेच्या तत्वाला मजदुरी मिळली व महिलांच्या स्वातंत्र्य व अधिकाराविषयी जाणीवा प्रबल झाल्या. असे असताही निर्बंध काढ किंवा कोणत्यासारख्या अधोत्पन्न उत्पादकांच्या घटना घडतात आणि अशावेळी आपल्यासोबत महिलांचे प्रश्न विकट राहण्यास म्हणून उभ्या राहतात. त्यावर उपचार म्हणून समाजात महिलांना स्वातंत्र्य, सुरक्षा व संरक्षण देण्यासाठी संवत्तीकरणाने अधिवात संवत्तीकरणाने सुरूवात होते. कुटुंबाच्या विचार केला तरी अगदी जन्मापासूनच भेदभावाला मुळात होते. मुलगा आणि मुलगी यांचे कापडे वेगळे असतात. वेगळेच कपडे तर त्यांचे रंगही ठरलेले असतात. मुलाने मुलीसारखे असून नवे अशी पट्टे विचारेच स्त्री घनावर समाजपुरुषाने आखलेली आहे. तीच रेषा पुढे राहिलेले त्यावर अधिक मजदूर होते. मुलीचे हे करावयचे नाही ते करावयचे नाही अशी अनेक बंधने घालत समाजाने स्त्रीला 'नाही रे' वर्गात लोटून दिले. ज्यामुळे बाहेर येण्याची पाठगड आजही अनेक महिलांसाठी कलेषकारक ठरते आहे. लहानपणापासूनच स्त्रियांना ज्या फुटतीने वाढविले जाते त्यामुळेही स्त्रियांमधील निर्णयक्षमता खटत नाही किंवा अनेक स्त्रिया स्वतंत्रपणे विचार करू शकत नाहीत.

संविधानाने स्त्री व पुरुष यांना समान अधिकार दिले असले तरी भारताच्या पुरुषप्रधान संस्कृतीमुळे स्त्री आज समाज व कुटुंबाच्या बंधनात अडकुन पडली दिसते. पीता, पती आणि पुत्र यांच्या आदेशाने व बंधनाने ती आपले आयुष्य काढते आहे. महिला सवलतीकरण प्रक्रियेच्या माध्यमातून आज या स्थितीत सकारात्मक बदल होऊन नागरी क्षेत्रातील महिलांच्या सर्वांगीण स्थितीत सुधारणा होऊन महत्त्वाच्या निर्णयातील सहभागविषयी आज स्त्रियांची परिस्थिती सुधारत असली तरी ग्रामीण अशिक्षित, दारिद्र्य कुटुंबातल्या आणि सामाजिक -दृष्ट्या मातृमतेल्या राज्यामध्ये ही परिस्थिती आणखी सुधारतली हवी.

भारतातील शहरी भागात स्त्री जिवनासंबंधात आज मोठ्या प्रमाणात बदल घडून येत असलेला दिसतो. तिचे स्वतःचे जीववसाय उन्हाळण्यास अनेक संधी उपलब्ध होत असतात दिसते. असे असताही मात्र बहुसंख्य स्त्रिया या घरकामात गुंतलेल्या असतात. कमी उत्पादकतेची व कमी बरीशल्याची कामे स्त्रियांकडे दिली जातात. याने विशेष तत्त्वाने ग्रामीण भागाच्या उल्लेख करावा लागेल. महिलांचे आर्थिक दृष्ट्या सवलतीकरण होण्याचे प्रमाण व वेग फार कमी आहे. महिला ह्या उपजिविकेसाठी शेती, मजुरी, उद्योग दुग्ध व्यवसाय इ. क्षेत्रात काम करीत असतात. त्यातच अनेक स्त्रिया परच्या शेताने काम करीत असल्या तरी त्यांना त्यांचा मोबदला मिळत नाही. इतकेच नव्हे तर दुग्ध व्यवसायासारख्या अनेक व्यवसायात स्त्रींचा महत्त्वाचा सहभाग असला तरी तो 'घरकाम' या खटवतच धरला जातो. परंतु त्या कामाचे कधीच मोठेपण केले जात नाही. त्यामुळे आर्थिक सवलतीकरणाला यालाच मिळत नाही.

शहरी वर्गातील स्त्रियांची स्थिती तर चाहून बिकट आहे. या वर्गातील स्त्रिया खाल: मिळवून संसार चालवतातच मात्र इतर जबाबदाऱ्या सांभाळत नव्हत्याचा मारही खालतात आणि त्यांचे मागीलले तर त्यांच्या दारूला पुरेही देतात. पण वेळोवेळी हाट मानेने त्या जगतात हे विशेष. घरकाम ही अद्याप स्त्रियांचीच प्राथमिक जबाबदारी आहे. पुरुषांचा त्यातला सहभाग विशिष्ट स्तरापुरता मर्यादीत, नाममात्र आणि 'मदत' या पातळीवरच आहे. विविध कारणांमुळे स्त्रिया घरकामाचे जाऊन ही कामावतात त्यामुळे स्त्रियांच्या संवाहने निर्बंध काहीसे शिथिल झाल्यासारखे दिसतात. मात्र कुटुंब प्रमुखाचा मात्र पुरुषालाच आहे. फायद्यासाठी स्त्रियांच्या नावावर मालमत्ता केली जाते तरीही त्यांचे प्रमाण कमीच आहे. अर्थात मालमत्तेवर अंतीम नियंत्रण मात्र पुरुषांचेच आहे. ह्या पुरुषप्रधानतेचा भौतिक आधार आहे.

उद्योग व्यवसायाची संघर्षीत संघर्षीत क्षेत्रातही फक्त उच्च शिक्षण मिळाल्यामुळे वा वेळेत नोकरी मिळाल्यामुळे, स्त्रियांचे उत्तम करीअर होते असे अजिबात नाही. प्रत्येक स्त्रिया आयुष्यात

असा काही नाजूक वेळ येतात जेव्हा कर्तृत्ववान शिष्यांसाठी घर कुटुंबातील वा नोकरीतील खर्चाचा आधार मिळाला नाही तर त्यांचे काहीअरही फसल्याचे दिसते.

विद्यार्थ्यांमधील सर्जनशिलता आणि प्रतिभा हा समाजाचा वा देशाचा अमुल्य ठेवा असतो. या गुणांचा वापर उद्योगासारख्या क्षेत्रात करून घेणे हे विद्यार्थ्यांचे आणि अल्पतः अनिवार्य आहे. काही उद्योग अजूनही पुरुषप्रधान उद्योग आणि काही स्त्रीप्रधान व्यवसाय म्हणूनच ओळखले जातात. उद्योगातील संज्ञान जसजसे विकसित होत जाईल तसे तसे त्यांचे शिक्षण घेण्यात मुला - मुलींचा संधी मिळणे आवश्यक आहे. तेव्हाच या क्षेत्रात समानता येऊन देशाच्या अर्थकारणाला मोठा लाभ होईल.

विविध क्षेत्राप्रमाणेच शिष्यांची राजकीय क्षेत्रातील सहभागविषयीसुद्धा उदासीनता दिवून येते. राजवटनेतील स्त्री विषयक विविध तरतुदी व कायदे तसेच शासकीय योजना व उपक्रमांच्या माध्यमातून शिष्यांमधे राजकीय सहभाग वाढविण्यावर जोर देण्यात आला. हे खरे असले तरी या प्रयत्नांना पाहिले त्या प्रमाणात यश प्राप्त झाल्याचे दिसत नाही. शिष्यांचा राजकारणातील वाढलेल्या सहभागाना मागेचा घेतला तर तो एक नाईलाज म्हणून स्वीकारलेला दिसतो. शिष्यांची राजकीय प्रवृत्तित सहभागी होऊन कोणतेय सध्याची भूमिका न घेता त्या विविध प्रक्रिया समाजाबुद्धेसु लागल्या. व एक प्रशासक म्हणूनही स्वताला त्यांनी सिध्द केले. याचे प्रमाण वेळोवेळी देऊन सुद्धा ही वस्तुस्थिती समाजाने आत्मसात केली नाही. बहुतेक ठिकाणी तर तिच्या पठाना पथ श्रेष्ठी या दूसरा ज्योतीतरी गैरवापर करताना प्रत्येकास येते. ही स्थिती विशिष्टतय शिष्यांच्या राजकीय सहभागविषयी निराशाजनक व नकारात्मक आहे. या स्थितीत सुद्धा व्यापक प्रमाणात परिवर्तन होणे गरजेचे आहे व हे सर्व सक्षमीकरणाच्या मार्गातून शक्य आहे. या सक्षमीकरणानुनच स्त्रीला तिच्या न्याय व हक्काविषयक जागृक करून राजकीय सहभाग त्यातील तिची किमाशीलता वाढण्यास मदतगार होईल आणि यातुनच तिच्या कार्यक्षेत्राचा विस्तारही साधला जाईल.

निष्कर्ष :-

समाजसुधारणा व सामाजिक चळवळीमुळे शिष्यांमधे जागृतात जी परिवर्तनाची प्रक्रिया सुरू झाली त्या प्रक्रियेत स्त्री सक्षमीकरणांमुळे निश्चितच गतीमान झाली आहे. समाजात शिष्यांवर जो अत्याय, अत्याचार केला जातो, तो अत्याय दुर कारणासाठी अनेक कृतीशिल प्रयत्न स्त्री सक्षमीकरणानुन झालेले आहेत व होत असतात दिसतात. या प्रयत्नांमुळेच स्त्री-पुरुष समानता प्रस्थापीत होण्याच्या दृष्टीने स्त्री - पुरुष असा भेद दुर होतानाच शिष्यांच्या प्रगतीस पोषक वातावरणाची निर्मिती होताना दिसते. त्यातच शिष्यांच्या प्रगतीस पोषक वातावरणाची निर्मिती होताना दिसते. त्यातच शिष्यांना त्यांचे नैसर्गिक अधिकार व न्याय, स्वातंत्र्य, समता, बहुता मुलांसाठी उल्लेख्यता होण्यास बरीच मदत झालेली आहे. २१ व्या शतकातील आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक इ. क्षेत्रात व्यापक स्वरूपात बदल होत असताना तसेच विज्ञान व तंत्रज्ञानातील प्रगतीमुळे विद्यार्थ्यांचे अनेक क्षेत्र सर्वासाठी समान स्वरूपात खुली होत असताना यात शिष्यांसाठी संधी प्राप्त होणे गरजेचे आहे. शिष्यांच्या समान भागीदारीतुनच या सर्व क्षेत्रांचा विकास साध्य होऊन वर्धापाने देशाची प्रगती सुद्धा झपाट्याने होईल. त्याकरिता शिष्यांना सधम व सुशिक्षित करणे गरजेचे आहे. म्हणूनच यात सधमिकरणाच वाटा महत्वाचा असणार आहे. एकदूनच स्त्री सक्षमीकरणाच्या माध्यमातून शिष्यांच्या कार्य कर्तृत्वाच्या कक्षा विविध क्षेत्रात रुंदावत आहेत. सक्षमीकरणाची ही प्रक्रिया जेवढी गतीमान होईल तीतक्याच वेगाने या सर्व क्षेत्रातील असमानता दुर होण्यास मदत होईल.

संदर्भ ग्रंथ सूची :-

- स्वामी ज्ये. एन., २०१५. महाराष्ट्रातील समाजसुधारक, संत, साहित्यिक आणि गोर भारतीय विचारवंत, विद्यार्थ्यांमधी प्रवृत्तय.
- लखे ए. ज., सप्टेंबर २००२, ग्रामीण आणि शहरी समाजसंरचना, पिंपळपुरे अॅन्ड कंपनी पब्लिशर्स.
- डॉ. आणंदराव प्रवीण, २००९, शहरीय समाज संरचना आणि समस्या, श्री साईनथ प्रकाशन, नागपूर.
- डॉ. दीपसागर गोपा देवी, २०१३, समग्र मानवी हक्क, डॉ. सागर पब्लिकेशन्स, पुणे.
- <https://mr.m.wikipedia.org>

(SJIF) Impact Factor-7.675

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March - 2020

SPECIAL ISSUE : CCXXVI (226)

Domestic Violence: Impact on Indian Society

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr Nitin A. Mathankar,
Principal
Late Vasantao Kolhatkar Arts
College, Rohana

Guest Editor:
Prof. Deoman Umbarkar
Late Vasantao Kolhatkar Arts
College, Rohana

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

46	महात्मा गांधी और स्त्री शक्ति का नवजागरण	प्रा. डॉ. राहनाज शेख	160
47	कविता : वेदनेची व विद्रोहाची	डॉ. राजेश देशपांडे	162
48	सामाजिक आरोग्य राखण्यासाठी योगाची भूमिका	डॉ. उज्वला ते. कापगते	170
49	वैदुषिक हिंसाचार - इतिहास आणि वर्तमान	प्रा. संतोष विश्वनाथ यादव	177
50	मानवाधिकार आणि महिला अधिकार व वैदुषिक हिंसाचारव्यासदर्भात कायदेशीर तरतुदी	प्रा.डॉ. पद्माकर प्रेमदास दारोडे	180
51	भारतीय महिला आणि वैदुषिक हिंसाचार कायदा	डॉ.विजया एच. राजत	186
52	वैदुषिक हिंसाचार प्रस्त स्त्रीयांना मानसिक तणाव मुक्त करण्यासाठी संगीत चिकित्सा : एक उपाय	वैखरी वझलकर	193
53	वैदुषिक हिंसेचा समाजावर होणारा परिणाम	प्रमोद चं. वानखेडे	197
54	मानव अधिकार आणि वैदुषिक हिंसाचार : एक अध्ययन	सहा.प्रा. सुखस पु. वाघमारे	202
55	भारतीय समाजातील स्त्रीवरील अत्याचाराचा अभ्यास	डॉ. दिपक मनीशम चव्हाण	206
56	वैदुषिक हिंसाचार आणि भारतीय स्त्रीयांची संदस्थिती: एक अध्ययन	सहा. प्रा. विकास एन. अदयाळकर	210
57	स्त्री-भ्रूक्षपणाची समाजरचित विषमतेची चिकित्सा	श्री. रमेश बाळकृष्णराव फुके	214
58	प्राचीन से वर्तमान काल तक महिलाओं का उत्पीडन	प्रा.पीणिया एच. सहायदाते	219
59	पुर्लपी मानसिकतेच्या छळचून सिधिसा	प्रा. डॉ. राजेंद्र जनार्दन कांबळे	223
60	सद्य:परिस्थितीत मानवीय मूल्ये:आणि, स्त्री	डॉ. सीमा देशपांडे	226
61	Rebellious and Strong Women, in Anita Nair's Ladies Coupe	Dr. Bipasha Ghoshal	230
62	Woman Empowerment & Domestic Violence: Past, Present and Future	Mr. Milind S. Shende	233
63	Patriarchal System and Domestic Violence in India	*Dr. Manjusha S. Bhojar * Dr. Vijaya Y. Muley	236
64	Domestic violence against women and its Effect	Dr. Dilip Chauhan	240
65	Decision Making: Management Techniques for Libraries	Dr. Rajendra Manikpure	243
66	Impact of Music on Health of Society	Dr.Dhanashree Pande.	245
67	A Study on Domestic Violence against Women's in India.	Mr. Chandrakant B. Dhumale.	248
68	Dissemination Of Buddhism In Northeast Asia	Dr.Manohar Kumbhare	252
69	Women And Domestic Violence In India	D.S.Shambharkar	255

x

Website - www.aadharsocial.com

Email - aadharsocial@gmail.com

सामाजिक आरोग्य राखण्यासाठी योगाची भूमिका
डॉ. उज्वला ते. कापगते
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख कर्मवीर महाविद्यालय, मूल, जिल्हा. चंद्रपूर

योग हा शब्द 'युज' सा संस्कृत धातूपाठून बनलेला आहे. ज्याचा अर्थ आहे भाग्याचे परमात्म्यात विलीन होणे. योग ही जगतातील पाच हजार वर्षे प्राचिन ज्ञान शैली आहे. बहुतेक लोक्यांच्या असा रामज आहे की, योगाभ्यास म्हणजे शारीरिक व्यायाम आहे. ज्यात शरीर तागले, वाकवले, चिळले जाते आणि अशुभद शक्तीत प्रक्रियांचा अचलच केला जातो. खरे तर मानवी मन आणि आत्मा यांची अलग धमता जावून वेगळ्या-या या विज्ञानाचे म्हणजे योग अभ्यासाची हि केवळ वरवरची ओळख द्याली. योग अभ्यासातून जीवन शैलीत परिपूर्ण सांश्रा प्राप्त होते.

योगाचा इतिहास
योग दहा हजार वर्षांपासून ज्ञान इतिहास आहे. या परंपरेत उल्लेख नारदिय सुक्त आणि सर्वांत प्राचिन असा ऋग्वेदातून आढळतो. या आधारेतून पुढे शिंपू सरस्वती सभ्यतेचे दर्शन घडवते. या सभ्यतेतील पशुपतीनाचांच्या एका वाण्यावर योग मुक्त विद्यमान आहे. जी त्या काळातील योगाच्या व्यापकतेचे द्योतक आहे. महाभारत आणि महाभारतपूर्वीच्या पत्र पूर्वी विस पेशा जास्त उपनिषदातून सर्वांच्या वेतनेसोबत मनाचे मिलन होणे म्हणजे 'योग' असे सांगितले गेले आहे. हिंदू धर्मातील प्राचिन मूलभूत सुखांच्या रूपातून योगाची रचना आहे. ज्यांचा अलंकार उल्लेख पतंजली योग सुखमध्ये आहे. महर्षी पतंजली आपल्या दुस-या योगसुखमध्ये योगाची व्याख्या-

'योग : चित्त-वृत्ती निरोध :'-योग (युज १.२)अशी करतात. पतंजलीचे लेखन देखिल अध्याय योगासाठी आधार बनले आहे. जैन धर्मातील पाच प्रतिज्ञा आणि बौद्ध धर्मातील योगाचार्याची विजे पतंजली योग सुखमध्ये आहेत.

- योगाचे प्रकार
योगातून विविध प्रकारचे अभ्यास आणि पध्दती यांना समाविष्ट केले आहे.
- ज्ञान योग / दर्शन शास्त्र
 - शक्तियोग / शक्तीमान्दया मार्ग
 - कर्मयोग / सुखमय कर्म मार्ग

युज योग याची पुढे जावून आठ अंगमध्ये विभागणी केली आहे. त्यालाच अध्याय योग म्हणतात. योगाच्या विविध पध्दती आणि प्रक्रिया यांना संतुलित आणि एकत्रित करून योगसर्वांना अभ्यास करणे हेच युजयोगाचे शार आहे.

सर्वांसाठी योग
योगाचे असे वैशिष्ट्य आहे की, तुम्ही सुखक असा की वयोवृद्ध, निरोगी असा कि आजारी, योग अभ्यास सर्वांसाठी लाभदायी आहे आणि सर्वांना प्रगती पक्षाकडे घेवून जातो. इतकेच व्यक्तीसाठी योगाचे शैल्येगळे महत्व आणि आवश्यकता आहे. योग प्रत्येकाच्या जीवनाची आदर्श दिशा ठरविण्यासाठी सहाय्य करणे. प्राणायामाणि ध्यान

प्राणायाम म्हणजे आपल्या श्वासोश्वासाचे नियंत्रण आणि विस्तारीकरण श्वाशोश्वासाच्या योग्य तंत्राचा सहाय्य करून एकामधील आणि मेदुला होणारा ऑक्सिजनाचा पुरवठा वाढतो.

त्यामुळे प्राणशक्ती आणि जीवन उर्जा यांच्या नियंत्रणास मदत होते. प्राणायाम आणि योगासने हे एकमेवर्स पूरक आहेत. या दोन योग तत्वांचे मिलन झाल्याने शरीर आणि मनाच्या उत्तम प्रतिये शुध्दीकरण व आत्मनियमन प्राप्त होते.

सामाजिक आरोग्य

समाजाच्या आरोग्य संदर्भासाठी धोबहालच्या परिस्थितीनुसार केलेली आरोग्य विषयक सुचवण्याकरीता म्हणजे सामाजिक आरोग्य क्षेत्र. या संकल्पनेत शरीराचे, मनाचे वर्तन आणि सामाजिक स्वास्थ्याचा समावेश असतो. आरोग्य विज्ञानाच्या सहकार्याने सार्वजनिक आरोग्याच्या रक्षणार्थ सक्षम संस्था अनेक उपक्रम राबवित आहेत. त्यात वैयक्तिक स्वास्थ आणि सार्वजनिक स्वास्थ या दोघांचा सामक्याने विचार केला जातो. त्यासाठी काही हत्ये नियम आणि कायदे ही करण्यात आले आहेत. प्रत्येक व्यक्तीने आरोग्य विषयक नियमांचे पालन करून आरोग्यदायक सवयी लहानपन्नापासून आत्मसात करणे आवश्यक आहे.

सुदृढ नियोगी शरीरासाठी खण्डता, शुध्दता व सक्त आहार ही मुलभूत तत्वे आचरणात आणली पाहिजेत. सार्वजनिक स्वास्थ्याकरीता विघातक गोष्टींचे विमुलन करून आरोग्यप्रत खोई-सुविधा उपलब्ध कराव्यात याकडे लक्ष दिले पाहिजे. रोग प्रतिबंधक उपाय, रोग निवृत्तसेची सोय, औषधोपचार यंत्रि बाबी सार्वजनिक स्वास्थ्याचे मुल्यतत्वे हेत. पाणी टंचाई, दुष्काळ, बेकारी, नैसर्गिक आपत्ती, पर्यावरण अन्नक्रमे इ. समस्या मानव जातीला भेडसावत असतात. त्या प्ररणात समर्थपणे तोंड देवून या कठीण परिस्थितीतून जे मार्ग शोधून काढतात त्याच्यावर समाजाचे स्वास्थ अयलवून असते. नियोगी व निवृत्त शरीरात निवृत्त मन असते. एकविसाव्या शतकाच्या पुर्वार्धात लोकांच्या जीवन शैलीत आमुलाग्र बदल झाला आहे. उपनिवृत्तिकासाठी त्यांना धावपळ करावी लागते. आणि अनेक समस्यांना सामोरे जाणे भाग पडते. त्यामुळे ताण वाढून मानसिक संतुलन बिघडते, रक्त दाब्यासारख्या व्याधी उदभवतात. आरोग्याची काळजी घेणे ही सर्वस्वी व्यक्तीची जबाबदारी आहे. व्यक्तीने वर्तन, आरोग्य विषयक सवयी आणि शांत, मनमिळवणू व विपरीत स्वभाव, संघर्षित बोलणे आणि चांगले वा स्वास्थ्याशी संबंधित बाबी आहेत. समतोल आहार, आवश्यक ती विश्रांती घेवून, समाजातील इतरांशी चांगले वर्तन देवून सामाजिक स्वास्थ प्रत्येकाने कामे करायचे चाचे प्रशिक्षण दिले जाणे महत्वाचे आहे.

सामाजिक अस्वास्थ्यसाठी कारणभूत असणा-या रोगांचे प्रमाण वाढू नये, म्हणून प्रत्येक समाजात आरोग्यासाठी प्रतिबंधक उपाययोजना करण्याची व्यवस्था असावयाच्य हवी. सामाजिक स्वास्थ, आर्थिक विवरस आणि जागतिक शांतता यासाठी ते अत्यावश्यक आहे. लोक स्वसनमुक्त होण्यासाठी कडक अमलचजायणी केले पाहिजे. अन्नगत देशामध्ये अस्वच्छता, रोगसर्ई, प्रदुषण, सार्वजनिक शाबी यामुळे बहुतांश गरीब जनता सतत आजाराचे तस्त असते. या रोगांचा प्रतिबन्ध करण्यासाठी सक्षम व्यवस्था नाही, त्यामुळे सामाजिक स्वास्थ्याचा दर्ज पसरला आहे. या शिवाय गरीबीमुळे कुपोषण ही तंत्रि समस्या असा अस्वास्थ्यत भर घालते, ज्यांचे आरोग्य चांगले तो आरोग्याची असतो आणि जो आरोग्याची असतो त्याला सर्वकाही मिळवता येते. मनुष्याला आरोग्याची राहून जगण्यासाठी सामाजिक स्वास्थ महत्वाचे आहे. अशा परिस्थितीत सामाजिक आरोग्य राखण्यासाठी 'योग' चिकित्सा पध्दती अतिशय महत्वाची आहे.

योग आणि सामाजिक आरोग्य

सशक्त आणि लवचिक शरीर, तजेलदार स्वप्न, शांत आणि प्रसन्न मन आणि उत्तम आरोग्य यातली जी गोष्ट तुम्हाला हवी असते, ती द्यायला योग समर्थ आहे. योगाचे सखोल परिणाम आपल्याला शुध्द स्वस्थान सामाजिक आरोग्यावर होताना दिसतात.

१. सर्व स्तरावर उत्तम आरोग्य

नुसते शारीरिक रूग्ण्य असून चालत नाही तर त्या बरोबर मानसिक भावनिक आणि रागात्मिक स्वास्थ्य राहिले पाहिजे. 'दैनिक जीवनात योग' या जकतीनुसार आपल्या स्वतःसाठी आणि एखाद्यासाठी कार्य करणे म्हणजेच समाजासाठी मुल्यवान आणि रचनात्मक कार्य करणे, प्रकृती आणि पर्यावरणासाठी कार्य करणे आणि विशिष्ट शक्ती निर्माण करण्यासाठी कार्य करणे. योगाचा अभ्यास करणे म्हणजे सार्विक स्वतःसाठी भावना निर्माण करणे आणि मानव जातीच्या कल्याणासाठी सतत प्रयत्नशिल राहणे.

भारतात योगाची भयानकता आणि उबलव्य आधुनिक उपचारांची स्थिती

उपलब्ध आर्थिक संसाधनानुसार भारत एक निर्धन देश आहे. भारतातील लोकांमधील वर्षाचा आर्थिक संसाधने नाहीत आणि ते शारीरिक व मानसिक दृष्ट्या स्वस्थ देखिल नाही. यामुळे अनेक व्यक्ती अवहेत. देशातील जवळपास २६ प्रतिशत (विश्व स्वास्थ्य संघटन सन् १९९९-२००० च्या नुसार) जनता दरिद्र रेषेखाली जीवन जगत आहे. भारतात जगातील ४० प्रतिशत रेषा जास्त गरीब लोक राहतात. जगातील १/६ लोकसंख्या भारतात राहते. ऐच्छ्या मोठ्या लोकसंख्येला निरोगी ठेवणे कोणत्याही सरकारच्या दृष्टिने जिकरीचे काम आहे. भारतातील लोकसंख्येचे बरोबरानुसार वितरण

वर्ष	लोकसंख्या
० - १४ वर्षे	३७.८
१५ - ५९ वर्षे	५५.५
६० वरून	६.७

भारतात जन्म दर अधिक असल्यामुळे मुलांची संख्या जगद सर्वाधिक आहे. त्यामुळे आरोग्य सुविधांची आवश्यकता अधिक आहे. भारतातील विशाल लोकसंख्या एक समस्या आहे. मागच्या शतकात जगाची लोकसंख्या तीन पटीने वाढली तर भारताची लोकसंख्या पाच पटीने वाढली. जगातील ५० प्रतिशत लोकसंख्या शहरांमध्ये राहते. तर भारतातील ३०-३५ प्रतिशत लोकसंख्या शहरांमध्ये राहते. स्वास्थ्य सुविधांची उपलब्धता शहरांमध्येच आहे. गावे असून वर्षा या सुविधांपासून वंचित आहे.

कुपोषण : रोगांचे मुख्य कारण

देशातील अध्यापिका जास्त मुले कुपोषणामुळे पूर्ण शारीरिक व मानसिक अवस्थेपर्यंत पोहचू शकत नाही. ग्रामिण क्षेत्रातील ३७.४ प्रतिशत व्यक्ती पुरवण आणि ३९.४ प्रतिशत व्यक्ती निर्या दिरकालीन उर्जेच्या कमतरतेने (Chronic Energy Deficiency) ग्रस्त आहेत. देशात हस्ताभ्यानाच्या अभावामुळे प्रति वर्ष २४ लाख मुले (पाच वर्षांपेक्षा लहान) अशा विभागीय ग्रस्त आहेत ज्यांचा उपचार होवू शकत नाहीत.

अन्य देशांच्या तुलनेत स्वास्थ्य सेवांवरील खर्च

विकसित देश आणि अन्य देश यांचा आरोग्य खर्च

देश	सकल घरेलू उत्पादन (GDP) या आरोग्य खर्चावरील हिस्सा	सरकारच्या एकुण खर्चांमध्ये आरोग्या वरील खर्चाचा हिस्सा
बांगलादेश	३.८	७.६
भुटान	४.४	९.२
चिन	५.३	११.६

जार्जनी	१०.६	१७.३
भारत	४.९	५.३
मालदिव	७.६	१०.२
नेपाळ	५.४	९.०
पाकिस्तान	४.३	४.०
शीलका	३.६	६.२
इंग्लंड	७.३	१४.९
अमेरिका	१३.०	१६.७

स्रोत : विश्व व्यापार संघटन २०२०

भारतातील डॉक्टरांची संख्या

प्रति एक लाख व्यक्तींमध्ये डॉक्टरांची उपलब्धता

देश	डॉक्टर - प्रति एक लक्ष लोकसंख्या	प्रति एक लक्ष लोकसंख्या
भारत	४८	४५
जार्जनी	३५०	१५७
अमेरिका	२७९	१७२

प्रति व्यक्ती डॉक्टरांच्या उपलब्धतेबाबत भारत अतिशय मागे आहे. प्रति एक लाख व्यक्तींमध्ये जार्जनीमध्ये ३५० डॉक्टर आणि १५७ नर्स, अमेरिकेमध्ये २७९ डॉक्टर आणि १७२ नर्स उपलब्ध आहेत. तर भारताने ४८ डॉक्टर व ४५ नर्स प्रति एक लक्ष लोकसंख्येमध्ये आहेत. याचकरून डॉक्टरांच्या उपलब्धतेबाबत असलेली तफावत दिसून येते.

हे सर्व रिपोर्ट वा शिवाजी सांगण्याचे करण म्हाजी इतक्या मोठ्या लोकसंख्येला उपलब्ध संसाधनामध्ये येवजुवत करणे हे एक दिव्य स्वप्न आहे. वास्तविक आम्हा सर्व भारत वास्तविक योग विषयक अनुसंधान जनतेपर्यंत पोहचवण्याचा पूर्ण प्रयत्न केला पाहिजे. तरीहीमुळे उपचार व करू शकणा-या लोकांना नवजीवन मिळेल, यामुळे स्वस्थ, समृद्ध आणि निराश्रय भारताची कल्पना आपण साकार करू शकू आणि यामुळेच मानवतेची अभिवृद्धी होईल.

२. ताणतणावापासून मुक्ती

तणाव लोकांना बुद्धिच्या सार्वभौम अकार्यगि करतो. उदा. हॉवास्तू, अल्कोहोलचे सेवन, मानक दृष्ट्याची मना सतत वाढत आहे. अधिकृत आर्यत अकार्यक होणे हे मानसिक तणावाची लक्षणे आहेत. हे दूर करण्यासाठी योग प्रभावी ठरू आहे. आपल्या मनात आणि शरीरात साठून असलेल्या ताणतणावाचा निचरा करावयाचा असेल तर त्यासाठी योगाचा काही विविधांचा दैनंदिन सराव पुरेसा असतो. योगातून, प्राणायाम आणि ध्यानधरणा ही सर्व ताणतणाव काहीही करणारे प्रभावी ठरू आहेत. योगाच्या सरावाने शरीरातील विषद्वेष आणि ताणतणाव शरिराबाहेर टाकली जाऊन.

३. अंतर्दृष्टी शक्तिता

आपल्या सक्तीच्या एखाद्या शान्त, प्रखर आणि निरर्ग रम्य ठिकाणी जायला आवडतो. परंतु आपल्याला हवी असणारी शान्ती आपल्यामध्येच असलेली आहे. हे फार मोठ्या लोकाना माहीत असेल फक्त या शान्तीची अनुभूती घेण्यासाठी येजच्या धकाधकीच्या कार्यक्रमातून बौद्ध वेळ करावयास हवा. या लोकांसाठी सुटीत येज योग आणि ध्यान केल्याने आपल्याला येज

फायदे मिळतात. अरुनरुन झालेल्या मनाला कायूत आणख्यशाडी योगासारखा दुसरा उपाय नाही.

४. रोगप्रतिकार शक्तीत वाढ

शरीर मन आणि आत्मा वा तिपांथे मिळून एक रांग अशी आपली संघर्ष असले त्यामुळे शरीर अस्वस्थ पणाचे पळसाय जसे घनावर आघात करतात, तसेच मानसिक अस्वस्थ्याचे परिणाम शरीरगत रोगाच्या रूपाने प्रकट होतात. योगामुळे निरनिराळ्या अवयवांचे मर्दन केले जाते आणि त्यांचे स्नायू बळकट होतात. इयसनाच्या वेगवेगळ्या तंत्रांमुळे आणि ध्यानधारणेमुळे शरीरगत साडलेला ताणतणाच निपून जातो. आणि रोग प्रतिकार शक्ती वाढते.

५. सजगतेत वाढ

मन हे सतत कुठल्या न कुठल्या क्रियेत गुंतलेले असते. ते सतत भुतकाळ आणि भविष्य काळ यात झोके घेत असते पण वर्तमान काळात मात्र ते कधीच राहून नाही. आपल्यातील सजगतेत वाढल्याने मनाचे हे लक्षण आपल्या लक्षात येते आणि त्यावर वेळीच उपाय योजून आपण ताणताणावापासून मुक्त होवू शकतो आणि मनाला शंत करू शकतो. योग आणि प्राणायामाच्या मदतीने आपल्यातील सजगता वाढते. सजगता वाढल्याने इकाडे - तिकडे धावणा-या मनाला आपण सतत वर्तमान क्षणात आणू शकतो. तसे घेतल्याने मन आनंदी आणि एकाग्र बनते.

६. नाते संबंधात सुधारणा

तुमच्या जोडीदार, अवर्त-वडील, मित्र किंवा तुमच्या खाडक्या व्यक्ती या सगळ्यांशी असलेले नाते संघर्ष योगामुळे सुधारतात. तणावमुक्त, आनंदी आणि समाधानी मन नात्यांधारण्या संवेदनशील संबंधात फार उपयोगी पडते. योग आणि ध्यान धारणेमुळे मन सतत आनंदी, प्रसन्न आणि शंत आहे. त्याचा उपयोग आपल्या जवळच्या लोकांशी चांगले संघर्ष प्रस्थापित करण्यासाठी होतो.

७. उर्जा शक्ती वाढते.

दिवसभराच्या कामाच्या आवणळीमुळे तुम्ही पुर्णता शकून जात, तुमच्यात काही अण उरत नाही. पण रोज काही विनिटे निवडित योगाच्या मयय केल्याने तुम्ही दिवसभर ताजे-तवाणे आणि ऊर्जाशी सहता. दिवसभराच्या कामाच्या रणड्यातून तुम्ही मध्ये १० मिनिटांचा वेळ काढून मार्गदर्शन ध्यान जरी केलेच तरी त्याचा तुम्हाला खुब फायदा होईल. तुमच्यात परत ऊर्जा सह संघारेल आणि ह्यतात पतलेले काम तुम्ही तत्पारने पुर्ण कराव.

८. शरीराचा लवचिकपणा आणि शरीरगती ठेवण सुधारते.

तुमच्या दिनदिन वार्यकामात जर तुम्ही योगाचा सनायेरा केलात तर शरीर सशक्त, पपळ आणि लवचिक बनेल. वेज न चुकता योगा केला तर तुमच्या शरीराच्या स्नायूना बळकटी येईल. तुमच्या शरीराची ठेवण सुधारेल. उभे राहतांना, बसतांना, झोपातांना, धालतांना एक प्रकारचा फरक जाणवेल.

९. अंतर्ज्ञानात वाढ

तुमच्या अंतर्ज्ञानात वाढ करण्याची क्षमता योग आणि ध्यान धारणे मध्य आहे. तशी वाडणाल्यामुळे ज्ञेयताही गोष्ट कधी, कुडे आणि कशी करावला ह्यो. याचे अपुन निर्णय तुम्ही घेवू शकता आणि त्याचे फायदे विळवू शकता. योग केल्यामुळे हे बदल आपोआप होत असतात. तुम्हाला फक्त त्याची अनुभुती घ्यायची असते.

निष्कर्ष

- योग प्राणायम आधुनिक विश्वात विशिष्टतपले संजीवनीभ्वा रूपात बरवान मनुज अश्ल आठे.
- योग प्राणायम मुळे समाजाभ्वा विचारांवर सकारात्मक प्रभाव पडलो. त्यामुळे घोर निराशाजनक व्यक्ती उद्देशपूर्ण आणि उत्साही जीवन जगतत. व सामाजिक आरोग्य सुधारते.
- योग समाजाला आत्मकेंद्रित करतो. सव्या परिघाम म्हणजे समाजाची स्मरणशक्ती वाढते. आणि समाजाला उत्पादनधर्क वातावरण निर्माण होतो.
- योग प्राणायम प्रत्येक मनुष्यात ईश्वराने स्वरूप पाहण्यासाठी प्रेरित करते यामुळे आपसातील प्रेम वाढते.
- योग प्राणायम मुळे सामाजिक जीवनात परिवर्तन निर्माण होते. समाज सेवेतील अभिरूचीमध्ये वाढ होते.
- समाजातील दुःखी आणि असहाय व्यक्तींची मदत करण्याच्या भावनेत वाढ होते.
- योग प्राणायम सवाजातील सात्विकतेमध्ये वाढ करते. सर्वेक्षणानुसार योग प्राणायम करणारे व्यक्ती मासहारा कमी करतात. त्यामुळे समाजावर सकारात्मक प्रभाव पडतो.
- योग प्राणायमच्या प्रभावामुळे मद्यपान करण्याचे प्रमाण देखिल कमी होते. मद्यपान त्यागलेल्या व्यक्तींच्या सामाजिक, आर्थिक व सांस्कृतिक जीवनात पुर्णतः बदल होतो.
- अभ्यास्य क्षेत्रासाठी योग अविशेष महत्त्वाचा आहे. अध्यात्मिकतेची उच्च स्थिती मानव सेवा ही ईश्वर सेवा समजाच्या उद्देश देते.आपल्या जीवनात अंतर्मुख होवून परम सत्तेवर विश्वास ठेवून मानवीय मुल्य जोपासून साथे सरळ जीवन जगाण्याला प्रोत्साहन देते.
- योग प्राणायमामुळे फक्त आरोग्य चांगले राहिल असे नसून व्यक्तीची उत्पादकता वाढेल, उत्पन्न वाढेल, पर्यायाने राष्ट्रिय उत्पादन आणि उत्पन्न या मध्ये देखिल वाढ होईल.

समाप्ति

योग परंपरा हजारो वर्ष जुनी आहे तरी देखिल अनेक कारणांमुळे योगाच्या वैज्ञानिक पारंपराकडे दुर्लक्ष झालेले आहे. आधुनिक मानवांनी योगाच्या वैज्ञानिक दृष्टिकोनाचा फायदा घेवून त्याचा उपयोग स्वतःसाठी आणि समाजासाठी करावला पाहिजे. यामुळे असंख्य अशा सामाजिक समस्या दूर होवून एक सुंदर, संस्कारीत समाज उदयाला येईल. सगळ्यात सकारात्मक विचारांची निर्मिती होवून समाजिक उत्पत्ती बरोबर आर्थिक उत्पत्ती देखिल होईल. देशातील आंतरगत समस्या दूर होवून देशाचा विकास होईल.

संदर्भ सुची

1. Nagaraja J.- Mental Health Limist : Priorities and Psychoethics, Indian Journal- 1983, P- 25, 3-6
2. Dr. Rachna Sharma-Hindu Techniques of Mental health, Shubhi, Publication, FK-80, Shastri Nagar, Delhi, 9003, P.9-14, 103-106
3. Strange- Almorat Psychology, P.440
4. P.V. Lawhan-Mental Hygiene Inj Public Health, P.68
5. Karl Menninger- The Human Mind, P. 102
6. Mac Donald, L.-Dictionary of Psychological Term, P.609

7. Eysenck, H.J. Handbood of Abnormal Psychology.
8. Handfield J.A. Mental Health and Psycho-Neurosis.
9. Op. Cit, Soddy, K.7 R.H. Ahrenfeldt, P.158
10. राजकुमारी पाण्डेय— भारतीय योग परम्परा के विविध आयाम, राधा पब्लिकेशन्स
२३७८/४ वी. अंशारी रोड, हरियामंड नई दिल्ली, १९७३, पृ.सं. २४-२५
11. डॉ. रामनाथ शर्मा, डॉ. रमना शर्मा— भारतीय मनोविज्ञान— एटलांटिक पब्लिशर्स एण्ड
डिस्ट्रीब्यूटर्स, वी-२, विशाल एन्क्लेव नई दिल्ली पृ. सं. २५-२६. २६६-२६९.
12. विज्ञान की कस्लेटी पर योग — आचार्य बालकृष्ण
13. हमारे सपने का भारत — भारत स्वाभिमान (ट्रस्ट)
14. जीवन दर्शन — स्वामी रामदेव
15. योग — संदेश — आचार्य बालकृष्ण

भारतातील आर्थिक विचारवंत

Economic Thinkers in India

संपादक
प्राचार्य, डॉ. सी. पुष्पा सुभाष तायडे
प्रा. मोहन डी. सोनुरकर
प्रा. डॉ. महेंद्र जी. सहारे

अनुक्रमणिका

■ प्राचीन भारतीय आर्थिक विचार : प्रा. सतिश आर. जाधव	१
■ कौटिल्याचे आर्थिक विचार : डॉ. मीनाताई देविदासराव बोसळे	५
■ महात्मा फुले यांचे आर्थिक विचार : प्रा.डॉ. सौरभ सुरेश तायडे	१०
■ भारतीय विचारवंत दादाभाई नौरोजी यांचे आर्थिक विचार : प्रा. कु. शुभांगी भगवानजी राऊत	१९
■ दादाभाई नौरोजी यांचे आर्थिक विचार : सिद्धार्थ दवणे	२४
■ दादाभाई नौरोजी : आर्थिक विचारधारेतील एक भारतीय विचारवंत : डॉ. उज्वला ते. कापगते	३१
■ टाटा समूहाचे संस्थापक : भारतीय उद्योग विद्रवाचा भीष्म पितामह जमशेदजी टाटा (१८३९-१९०४) : डॉ. गजानन कोटेंवार	३७
■ महात्मा गांधीजींचे आर्थिक विचार - प्रा. हेमराज चौधरी	४५
■ महात्मा गांधी यांचे आर्थिक विचार - डॉ. वासंती निचकवडे	४८
■ राष्ट्रपिता महात्मा गांधी यांचे विचार - प्रा. डॉ. श्रीकृष्ण बोडे	५४
■ शाहू महाराज यांची आर्थिक विचारधारा - प्रा. डॉ. सुभाष गुर्जर	६३
■ पंडित जवाहरलाल नेहरूंचे आर्थिक विचार (१८८९-१९६४) : डॉ. सी. पुष्पा सुभाष तायडे	६७
■ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे भारताच्या विकासासाठी आर्थिक तत्वज्ञान : प्रा. डॉ. ममता आर. साहू	७६
■ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : एक अर्थतज्ञ : डॉ. लिलाधर धनसिंग खरपुरीये	८२
■ अर्थतज्ञ बॅरीस्टर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : प्रा. डॉ. कृष्णा शंकर शहाणे	८७
■ समाजवाद, साम्यवाद आणि गांधीवादी अर्थविचार (डॉ. जे. सी. कुमारप्पाय्या विचार लेखनीतून) : डॉ. महेंद्र गावंडे, प्राचार्य डॉ. संजय धनवटे	९५

दादाभाई नौरोजी : आर्थिक विचारधारेतील एक भारतीय विचारवंत

डॉ. उज्वला ते. कापगते
सहा. प्राध्यापक, कर्मवीर महाविद्यालय,
मूल जि.चंद्रपूर
मो.नं. ७५८८७७२७७७
इमेल : ujwalakapgate@gmail.com

प्रस्तावना :

भारतीय राष्ट्रियत्वाचे जनक आणि भारतातील स्वयंशासन पद्धतीचे समर्थक म्हणून दादाभाई नौरोजींना ओळखले जाते. भारतीय सामाजिक, राजकीय, आणि आर्थिक सुधारणा घडवून आणण्याच्या दृष्टीने प्रयत्न करणारे ते पहिले भारतीय होते. नौरोजी यांनी अनेक संस्था स्थापन केल्या आणि आपल्या भाषणातून आणि लिखाणातून भारतातील ब्रिटिश राज्यकारभारातील उणिवांची जाणीव ब्रिटिशांना करून दिली.

आधुनिक भारताचे भीष्माचार्य :

दादाभाई नौरोजी यांचा जन्म ४ सप्टेंबर १८२५ रोजी मुंबई येथे एका गरीब पारशी कुटुंबात झाला. घरची आर्थिक परिस्थिती बिकट असल्यामुळे उच्च पदवी पर्यंतचे शिक्षण त्यांनी मोफत शिक्षण संस्थेमध्ये घेतले. १८५४ मध्ये प्रोफेसर पद मिळालेले ते पहिले भारतीय होते. इंग्लंडच्या लोकसभेसाठी निवड होणारे ते पहिले भारतीय होते. वित्त आयोगाचे सदस्य म्हणून काम करणारे ते पहिले भारतीय होते. १८७५ मध्ये ते मुंबई महानगरपालिकेचे सभासद होते. १८८५, १८९३ व १९०३ असे तीन वर्षे ते राष्ट्रीय काँग्रेसचे अध्यक्ष होते. दादाभाई यांनी लघू उद्योगांच्या व शेतीच्या विकासासाठी प्रयत्न करणे आवश्यक आहे याची जाणीव जनतेला करून दिली. भारतीय होतकरूंच्याची आर्थिक स्थिती सुधारावी यासाठी सकारण प्रयत्न करावेत असे त्यांचे मत होते.

सर दिनशा वाच्छा यांनी म्हटल्याप्रमाणे, "दादाभाई नौरोजी हे भारतीय राज्यशास्त्र व अर्थशास्त्र यांचे जनकच मानले जातात." परकीयांच्या वर्चस्वाखालील भारतातील आर्थिक घटकांच्या विषदीकरणाला किती नितांत आवश्यकता आहे, ते दादाभाईंनी आपल्या नंतरच्या अर्थशास्त्रज्ञांना दाखवून दिले. आर्थिक प्रक्रियेचे वास्तव व परिपूर्ण चित्र त्यांनी उभे केले. न्यायमूर्ती रानडे व गोपाळकृष्ण गोखले या आर्थिक विचारवंतांनी दादाभाईंच्या परिपूर्ण चित्रातील काही भाग जरी सुधारला तरी त्या चित्राचा मुळ आकृतीबंध अढळच राहिला. भारताचे आधुनिक भीष्माचार्य हे सार्ध बिरूद त्यांना लावण्यात आले. भारताच्या इतिहासात त्यांचे नाव आणि कार्य चिरंजीव स्वरूपाचे आहे.

दादाभाई नौरोजी यांचे आर्थिक विचार

दादाभाई नौरोजी यांचे व्यक्तिमत्त्व चीफेर होते. त्यांनी अर्थकारण, राजकारण इत्यादी बाबतीत विचार मांडले. भारतीय अर्थशास्त्रीय विचारधारणेमधील दादाभाईंचे मौलिक कार्य म्हणजे त्यांनी केलेले राष्ट्रीय उत्पन्नाचे निर्धारण.

निरनिराळी मंडळे, समित्या व संस्था यामधून त्यांनी दिलेली व्याख्याने 'दादाभाई नौरोजीज स्पिचेस अँड रॉयटिंग्ज' या शीर्षकाने ग्रंथ निविष्ट झाली आहेत: 'द रॉईट ऑफ लेबर' या शीर्षकाने दादाभाईंनी औद्योगिक आयुक्तांची नेमणूक आणि कामगारांना संरक्षणाचा हक्क या दोहों संबंधी एक योजना प्रसिद्ध केली होती जर या योजनेचे अधिनियमात रूपांतर झाले असते, तर सर्व येतन धारकांना न्याय मिळाला असता आणि औद्योगिक शांतता प्रस्तापित होण्यास मदत झाली असती. ब्रिटीशांनी चालवलेल्या हिन्दुस्थानच्या आर्थिक प्रशासनाबाबत दादाभाई कठोर टिकाकारांची भूमिका घेत असत. प्रशासनावर करण्यात याबयाच्या खर्चाचे सुयोग्य वितरण होत नसल्याची त्याची तक्रार होती. प्लेग, दुष्काळ या सारख्या संकटाचे निवारण करण्याच्या अथवा त्याबाबत प्रतिबंधक उपाययोजनांच्या कामी सरकार फार कमी पैसे खर्च करते असे दादाभाईंचे मत होते. दादाभाईंचा आर्थिक स्वयंपूर्णतेवर तसेच कुटीर उद्योगांच्या महत्त्वपूर्ण स्थानावर विश्वास होता. अनैसर्गिक आर्थिक गोंधळात रुतलेल्या भारताला स्वदेशी उद्योगधंद्याबाबतून पर्याय नाही, असे त्यांचे ठाम मत होते. असे असूनही देशातील महत्वाच्या आणि मलभूत उद्योगांच्या उभारणीसाठी प्रगत यंत्र सामुग्रीचा वापर करण्यास त्यांचा विरोध नव्हता. दादाभाईंनी जमशेटजी टाटांना लोखंड आणि पोलाद कारखाना उभारण्याच्या वेळी भारतीय जनतेकडून भांडवल गोळा करण्याचे आवर्जून आवाहन केले होते.

दादाभाईंनी १८७८ मध्ये 'पॉव्हर्टी ऑफ इंडिया' नावाची एक पत्रिका प्रसिद्ध केली. तिचेच पुढे पुनर्मुद्रित व विस्तारित अशा ग्रंथात रूपांतर करण्यात येवून तो ग्रंथ इंग्लंडमध्ये 'पॉव्हर्टी अँड अन ब्रिटीश रूल इन इंडिया' या शीर्षकाने प्रथम १९०१ व नंतर १९११ मध्ये प्रकाशित करण्यात आला. हा ग्रंथ अतिशय गाजला. 'पॉव्हर्टी इन इंडिया', 'द कंडिशन ऑफ इंडिया' या सारखे निवडक निबंध 'हाऊस ऑफ कॉमन्स' मधील भाषणे, 'रॉयल कमिशन ऑन अँडमिनिस्ट्रेशन अँड एक्सपेंडीचर इन इंडिया' या उद्योगाशी केलेला पत्र व्यवहार इतर निवडक भाषणे इत्यादींचा ग्रंथात अंतर्भाव होता. या ग्रंथातून दादाभाईंनी

- १) भारताचे राष्ट्रीय उत्पन्न
- २) भारताचे दारिद्र्य
- ३) कर निती
- ४) भारताचे आर्थिक शोषण (Drain Theory) हा सिद्धांत

इत्यादी मौलिक समस्यांचा उद्‌घाटन केला.

भारतातील आर्थिक शोषण सिद्धांत :

दादाभाईची *ट्रेन थेअरी* (संपत्तीचा निचरा) प्रसिद्ध आहे. हा सिद्धांत आर्थिक निःसारण सिद्धांत या नावाने ओळखला जातो. दादाभाई नीरोजी यांनी मांडलेल्या सिद्धांतातील हा सर्वात महत्त्वाचा सिद्धांत आहे. हा सिद्धांत मांडून त्यांनी इंग्रजांची राज्य कारभार पद्धती भारताला कशी हानीकारक आहे ते स्पष्ट केले. इंग्रजांनी ज्या बसाहतवादी धोरणाने भारतावर सत्ता प्रस्थापित केली. ती राबवत भारतातील साधन सामुग्री काढून आपल्या देशात नेणे सुरू केले. त्यासाठी जो मार्ग अवलंबिला त्याला 'आर्थिक निःसारण' असे नाव दिले. इंग्रजांच्या राज्य कारभाराचा खर्च भारताच्या साधन सामुग्रीला लागलेली मोठी गळती होय. इंग्रजांनी आकारलेले कर तेथिल परराष्ट्रीय व्यापार आणि भारतातील मुलकी सेवांचे स्वरूप यांचे शास्त्रीय विश्लेषण करून नीरोजी यांनी आर्थिक शोषणाचे स्वरूप स्पष्ट केले.

आर्थिक निःसारणाची व्याख्या :

भारताला कोणताही लाभ न देता भारताच्या आवती-निर्याती मधील आर्थिक वाढाचा केवळ ब्रिटीशांच्या फायद्यासाठी वापरण्याच्या धोरणास आर्थिक निःसारण/गळती असे म्हणतात. सर्वसाधारणपणे एखाद्या देशात परकीय सरकार राज्य करीत असेल तर तेथिल संपत्ती राज्य कारणे सरकार आपल्या देशात घेवून जाते. त्यामुळे तेथिल संपत्ती कमी-कमी होत जाते आणि देशातील दारिद्र्य वाढते.

आर्थिक शोषणाचे स्वरूप :

दादाभाईच्या मते कोणत्याही देशात सरकारद्वारे जे उत्पन्न उभारले जाते, ते पूर्णपणे लोकांनाच परत केले जात असल्याने देशातच राहते. त्यामुळे देशातील उत्पादन ज्यावर अवलंबून असते ते भांडवल कमी होत नाही. भारतात मात्र इंग्रजांचे राज्य असल्यामुळे असे घडत नव्हते. भारतात दरवर्षी उभारल्या जाणाऱ्या ५ कोटी पौड उत्पन्नापैकी साधारण २ कोटी पौड उत्पन्न इंग्लंडमध्ये जात असल्याने भारताची उत्पादन क्षमता कमी होत चालली होती. ही संपत्ती इंग्लंडमध्ये जाण्याची क्रिया वर्षानुवर्ष चालू असल्याने भारताचे भांडवल दिवसेंदिवस कमी होत होते आणि भारतात मात्र दारिद्र्य वाढत होते.

आर्थिक निःसारणाची कारणे

भारतातून विविध प्रकारे संपत्ती कशी वाहत जाते याचे विश्लेषण नीरोजी यांनी केले आहे. त्याची कारणे पुढीलप्रमाणे.

१) भारतातून होणारी निर्यात :

नीरोजीच्या मते १८४९-५० ते १८९४-९५ या काळात भारतातून ५२.६७ कोटी पौड किंमतीची निर्यात होत होती. ही निर्यात होणाऱ्या रकमेच्या बदल्यात आपणास काहीच मिळत नव्हते.

२) परदेशात जाणारा नफा :

भारतातून प्राथमिक वस्तूंची इंग्लंडमध्ये निर्यात केली जात असे व निर्यातीमध्ये चहा, मसाल्याचे पदार्थ, फोको इत्यादी वस्तूंचा समावेश असे, या निर्यातीमधून इंग्लंडलाच नफा मिळत असे. जर १० टक्के दराने हिशोब केला तर ही रक्कम २८.५० कोटी पौंड होती.

३) गृह खर्च :

भारत आणि इंग्लंड या दोन देशातील राजकीय, प्रशासकिय आणि व्यापारी संबंध ठेवण्यासाठीचा खर्च भारत सरकारला करावा लागत असे. दोन देशातील परस्पर संबंध ठेवण्यासाठी भारत सरकारला दरवर्षी कराव्या लागणाऱ्या खर्चास गृह खर्च असे म्हणतात. सामान्यपणे भारत सरकारला दरवर्षी भारताच्या आयात-निर्यातीमधील आधिकाऱ्याच्या मालाचा उपयोग गृहखर्चासाठी करावा लागत असे, त्या काळात भारताची निर्यात आयातीपेक्षा सतत जास्त होती. तरी देखील भारताला या आधिकाऱ्याचा उपयोग आर्थिक विकासासाठी करता आला नाही.

४) ब्रिटीश अधिकाऱ्यांचे पगार आणि निवृत्ती वेतन :

सुखी संपन्न व सोन्याचा धूर निघणाऱ्या भारताला ब्रिटीशांनी हेतू पुरस्पर दरिद्री बनविले. ईस्ट इंडिया कंपनी व ब्रिटीश सरकार भारतातील राज्य चालविण्यासाठी प्रशासन खात्यात आणि लष्करी खात्यात ब्रिटीश नागरिकांची मोठ्या प्रमाणात नियुक्ती करत असे, अशा ब्रिटीश अधिकाऱ्यांना आणि कर्मचाऱ्यांना अधिक सोयी सवलती देण्याचे ब्रिटीश सरकारचे धोरण होते. या सोयी सवलतींचा भार भारतातील जनतेवर पडत असे त्यामध्ये

अ) ब्रिटीश कर्मचाऱ्यांच्या मुलांच्या संगोपनासाठी व शिक्षणासाठी खर्च भारत सरकारला करावा लागत असे.

ब) भारतातील ब्रिटीश कर्मचाऱ्यांचा पगार, निवृत्ती वेतन, इतर भत्ते भारत सरकारला पौंड स्टर्लिंग या चलनात द्यावे लागत असे.

क) ब्रिटीश कर्मचाऱ्यांची बचत पौंड स्टर्लिंग स्वरूपात ब्रिटन मध्ये वाढविण्याची सोय उपलब्ध करून देण्यात आली होती.

५) युद्ध खर्चात झालेली वाढ :

ब्रिटीशांनी केलेल्या युद्धांमध्ये म्हैसूर युद्ध, मराठा युद्ध, अफगाणिस्तान बरोबरचे युद्ध इ. चा समावेश होतो. या युद्धांवरील खर्च भारतावरच लादण्यात आला.

६) सेवा खर्च :

सेवांमध्ये रेल्वे, जहाज भाडे, बंदरे इत्यादींचा समावेश होतो. यामधून मिळणारे भारताचे उत्पन्न इंग्लंडलाच मिळत असे.

या शिवाय कर्जावरील व्याज व्यापारी धोरणातून मिळविलेला प्रचंड नफा ब्रिटीश भांडवली गुंतवणूक ही इतर कारणही महत्त्वाची ठरली बरील सर्व कारणांमधून आर्थिक शोषण केले जात असे.

आर्थिक शोषणाचे दुष्परिणाम :

अ) अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम :

- १) आर्थिक शोषणाने भारताच्या दारिद्र्यात वाढ झाली. जनता बेकार/बेरोजगार झाली.
- २) भारतातील हस्तोद्योग नष्ट झाले. त्यामुळेच शेतीवर अवलंबून असणाऱ्यांची संख्या वाढली.
- ३) भारत कच्चा माल निर्यात करणारा व पक्का माल आयात करणारा देश बनला.
- ४) आर्थिक शोषणामुळे भारतात भांडवल संचय होत नव्हता. त्यामुळे औद्योगिक विकास थांबला. विकास दर मंदावला.
- ५) आर्थिक शोषणाने जनतेवरील कराचे ओझे मोठ्या प्रमाणात वाढले.
- ६) कुटीर उद्योगांचाही न्हास झाला आणि भूमिहीन कृषी मजुरांच्या संख्येत वाढ झाली.

ब) सामाजिक व सांस्कृतिक प्रभाव :

आर्थिक शोषणामुळे रेशिम उद्योग, व्यापार, कृषी यामध्ये गुंतवणूक झाली नाही. परिणामी जनतेचे प्रतिव्यक्ती उत्पन्न घटले. निरंतर दुष्काळामुळे लोकांचे जीवन अधिकच भयावह झाले, अशा प्रकारे युरोप आणि अन्य राष्ट्रांच्या तुलनेत भारतातील लोकांचा जीवन स्तर आणि राहणीमानाचा दर्जा दोन्हीही खालावला. परिणामी भारतातील राष्ट्रवाद सामाजिक आधार बनून संपोर आला.

क) राजनितिक प्रभाव :

राष्ट्रवादी विचारकांनी आर्थिक शोषण सिद्धांत प्रतिपादन करतांना साम्राज्यवाद आणि राष्ट्रवाद यांच्यातील अंतर्विरोध ओळखला आणि आर्थिक राष्ट्रवादाचा जन्म झाला. हाच राष्ट्रवाद १९०६ मध्ये 'स्वदेशी आंदोलनाच्या' स्वरूपात पुढे येऊन विदेशी वस्तूंचा बहिष्कार आणि स्वदेशी वस्तूंचा प्रसार असा नारा लावल्या गेला.

निष्कर्ष :

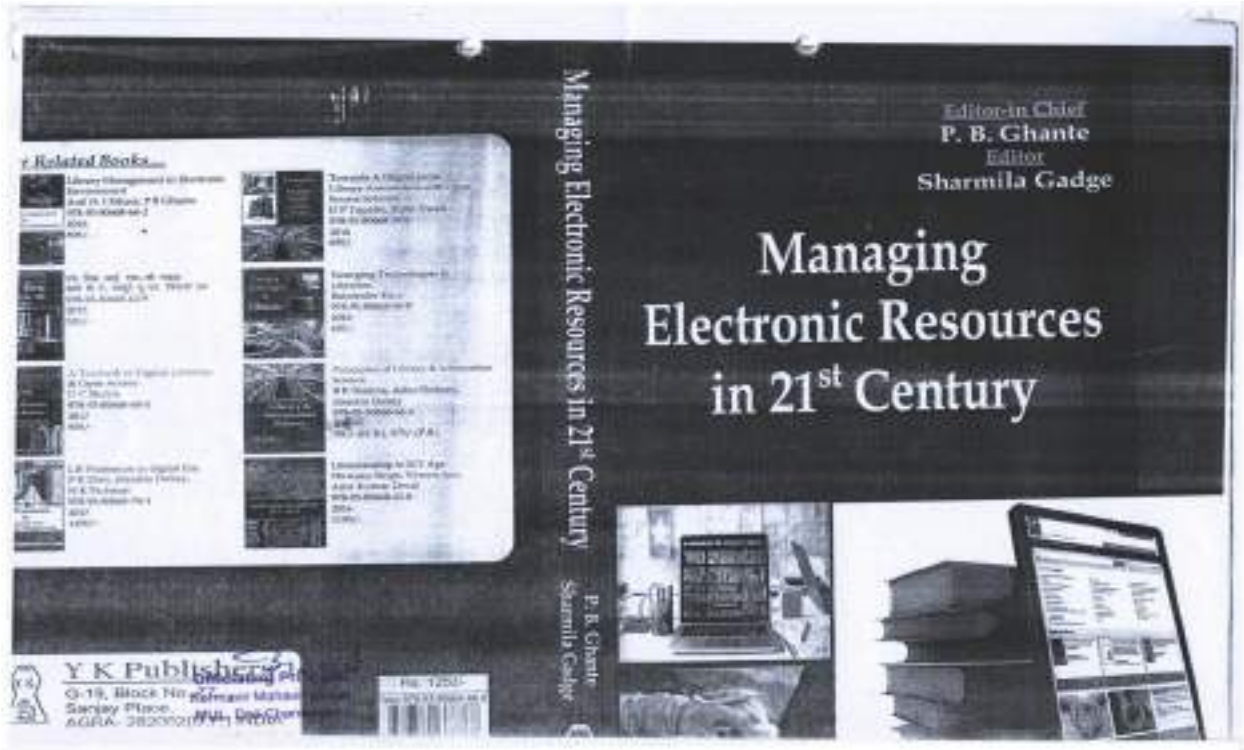
- १) ब्रिटीश सरकार भारताची जी अधिकृतपणे लूट करत होते, तीच भारताच्या दारिद्र्याचे एकमेव कारण आहे. असे परखड मत दादाभाई नौरोजी यांनी व्यक्त केले.
- २) साम्राज्यवादी सरकारच्या आर्थिक नितीमधील सर्वात चुकीची बाब ही आहे की, भारतातील पैसा ब्रिटनमध्ये जातो आणि तोच पैसा कर्जाच्या रूपाने भारतात येतो. त्यासाठी भारतीय जनतेला अधिक प्रमाणात व्याज द्यावे लागते. त्यामुळे देश पुन्हा दरिद्री होतो असे मत दादाभाईंनी व्यक्त केले.
- ३) दादाभाईंच्या मतानुसार ब्रिटीश सरकार केवळ आर्थिक शोषण करत नाही, तर नैतिक शोषण देखील करते. कारण हे सरकार भारतीयांना त्यांच्या अधिकारापासून वंचित ठेवते.

४) दादाभाईच्या मते ब्रिटनमधील औद्योगिक क्रांतीमुळे भारतात अल्प विकास, दारिद्र्य, दुष्काळ, व्यापार आणि उद्योगांचा विनाश यांचा जन्म झाला.

•••

संदर्भ सूची :

१. फोंडेकर, ए.वाय., भारतीय राष्ट्रभाषनेचा उदय व विकास, आधुनिक भारताचा इतिहास, निराली पब्लिशर्स, चौथी आवृत्ती, २००७, पृ. १५५
२. आठल्ये, डॉ. विभा, भारतीय राष्ट्रवादाचा उदय, भारताचा इतिहास (इ.स.१७०७ ते १८२५), अंशुल पब्लिकेशन, प्रथमावृत्ती, २०००, पृ. ४१३
३. वेल्हेकर, डॉ. एन.के., भारताचे प्रख्यात राष्ट्रीय पुढारी, आधुनिक भारताचा इतिहास, एस.चंद आणि कंपनी लिमिटेड, नवी दिल्ली, प्रथमावृत्ती, २००३, पृ. ३८९.
४. मराठी विश्वकोष.
५. 'दादाभाई नौरोजी और इनके धन निकासी के सिद्धांत' मे ५ अक्टूबर २०१७ को पुरालेखित. अभिगमन तिथि ४ अक्टूबर २०१७.

B. Hate
Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur.

e
su
the
set
Li
ic
l
hu
al
for
over
lect
lar
spe
con
don
the

Rs.
ISBN

© Publisher
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publisher.

First Edition, 2018
ISBN- 978-93-80000-55-7

Published by
Y.K. Publishers
G-19, Block-77, Suraj Place, AGRA-202002 (U.P.) INDIA
Ph- +91-562-463321
Email: info@ykpublishers.co.in
www.ykpublishers.co.in

Composing at:
Subhat Graphics, Agra

Printed at:
Rashtra Rakshak Printers, Delhi - 110002

PREFACE

We are very grateful to place in the hands of the Library and Information Science professionals, Library and information science professionals have given appreciable response and received 26 articles on thrust areas related to central theme; the review committee members have selected only 20 articles for the same. Most of the articles are published in the Library Management and Information Technology. We are thankful to all the contributors for their contribution in the book. The edited book entitled book "Managing Electronic Resources in 21st Century" seeks to cover the key issues and essential aspects involving emerging trends in electronic resources management. This book is likely to be a valuable source in expanding the body and awareness of Library and Information Science literature by covering a wide range of topics affecting the profession and the field at large. The book is also likely to provide readers with an essential resource providing the latest research in Library and information science, development and innovative technologies.

Our sincere thanks to review committee members for reviewing papers and valuable suggestions. While doing all this, my family members with Mrs. Priya and daughter Vanshi have given their patience and moral support. I obliged to them. Special thanks are due to Y.K. Publishers, Agra for the publication of this book in shortest time.

I extend my sincere thanks to beloved Chairman Hon. Rajendra V. C. Chaudhari, Principal Dr. A. S. Shrivastava and Dr. S. Shri Narasimha B. C. Mahab, also all teaching & non-teaching staff of U.J.M.S.M., Arts & Commerce Sankar and Arts, Science Junior College Khatu.

Editor-in-Chief

B. S. Singh
Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur.

CONTENTS

Title	Page No.
1. Web 2.0 Tools in Northern and Southern University Libraries of India: A Comparative Study By-Tabir Ahmed Bari, Saqber Majid, Javadi Akmal Bhat	1
2. Plagiarism: New Challenge for Academic Society By-Ananddeep Kaur	36
3. A Model Construction for Dynamic Library Services through Social Networking: Problems and Prospects By-Shilashil Roy, Sangha Sarhar	43
4. Challenges to Manage E-resources in Academic Libraries. By-Ms Sangrita Kundu	53
5. National Digital Library: A Great Step Towards e-Learning By-Shivani	67
6. Role of Library in Quality Education By-Suzali Rahilan	73
7. Use Of E-Resources In The Discipline Of Science By The Faculty Members And Students Of Sri V. S. Nair College Library Kavar: A Survey By- Dr. Mukhyatal B. G., Taps R.K.	79
8. Best Practices In Library And Information Services: A Study By- Taps R.K. , Dr. Mukhyatal B. G. Sandip B. Khadere	84
9. Managing Users Expectations in Google Age : From Academic Librarians' Perspective. By-Dr. S. P. Nimbharkar	88
10. Contents By - Dr. Vikasari B. Hatte	94
11. Use and Application of Information Technology Infrastructure: A Study with Special Reference to Libraries of Health Science Institutes in Maharashtra State	99

Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur.

B. Hatte
Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur.

सिवाय केलेला अशा प्रकारचा पुन-संरचना या अर्थाने प्रस्ताव दाखवणे जरी
ग्राह्य आहे.

संदर्भ

1. Child, Miriam and Weston VL, Consortia and electronic formats in
overseas, in E-series collection management: Transition, trends and
rehabilitation ed- By David C.Poster, New York: The Haworth
Information Press, 2004.
2. Camis, Dorothy, E-books: a how to do it manual for building
acquiring and supporting electronic journal collections, London: Fred
Publishing, 2005.
3. Kumar Rajesh, 'Library Consortia in India - a successful way, in
Digital library in knowledge Processing by M.G.Sankaranar New
Delhi: IISG Press, 2006.
4. www.ias.ac.in/infocentre/04.htm

Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur.

11

**Use and Applications of
Information Technology
Infrastructure: A Study with
Special Reference to Libraries of
Health Science Institutes in
Maharashtra State**

Dr. Tajul Ahmad Shaikh & Dr. Sushil S. Patil

ABSTRACT

*The Information Technology has revolutionized the way and we are
living in the age of information explosion and today information
technology infrastructure i.e. hardware, software, resources and
networking that enable to access digital information from the globe
fast as well as quick response to the query is the expectation of
librarians of health sciences institutes. The development of IT is
responsible for the change in the environment of libraries. Therefore,
changes cannot be neglected for new usage of techniques that have to be
adopted by the libraries. The present study is entitled the "Use and
Applications of Information Technology Infrastructure: A Study with
Special Reference to Libraries of Health Sciences Institutes in
Maharashtra State." The objective of the study is to examine the status
of the libraries of health sciences institutes under the affiliation of
Maharashtra University of Health Sciences and the District in the
University of the State of Maharashtra. The researcher has obtained
the data regarding the availability of infrastructure of IT and use of
information technology resources and services in libraries and users
under the study.*

Keywords - Health Science Institutes, Information Technology, Health Science

B. E. A. W. T.
Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur.

ISBN No. 978-93-85162-80-0

UGC Sponsored

**ONE DAY INTERDISCIPLINARY
INTERNATIONAL CONFERENCE**

on

**“Beyond Boundaries : Gandhian Vision in
the Age of Globalization”**

on

24th March, 2018

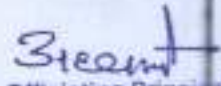
Organized by
Mahatma Gandhi Antarashtriya Hindi Vishwavidyalaya,
Wardha, Maharashtra (India)

&

Gandhi Study Centre
New Arts, Commerce & Science College,
Wardha, Maharashtra (India) - 442001

Officializing Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur

23	Asst.Prof. Pravin A.Upare	Gandhiji's View Regarding Skill Development In India	90	44
		Gandhi On Rural Development	93	45
24	Dr. Rajeev Prakash Chauhan	Gandhi On Economic Planning And Management	96	46
25	Dr. Ronil Kulbhushan Ahale	Gandhi And Women Empowerment	106	47
26	Dr. Vinayak Jayle			
26	Prof. Rupali P. Nagrale	Gandhism & There Concept Of Human Security.	109	48
27	Dr. Sandeep S. Mandawgade	"Gandhi On Economic Planning And Management"	112	49
28	Dr. Sangita A. Deshmukh	Three Pillars-Non-Violence, Satyagraha, Khadi	115	50
29	Prof. Santosh Gohokar	Gandhi's Contributions For National Freedom Struggle	119	52
30	Dr. Seema V. Deshmukh	Beyond Boundaries : Gandhian Vision In The Age Of Globalization	122	
31	Shital Deshmukh ¹ And Manisha Kale ²	Socio-Economic Status And Nutrition Education Assessment Of Adolescent Girls In Gandhi's Rural India	124	53
32	Dr. Suresh B. Bijawe	Gandhian Educational Philosophy: Gandhian Innovations And Practices In Education	131	54
33	Dr. T. S. Rathod	The Thought Of Mahatma Gandhi On Rural Development	136	55
34	Dr. Tikshya M. Shyamkul,	Gandhiji And His Constructive Work	138	56
35	Miss. Vaishali S. Sambre	Gandhian Discourse On Women Rights	141	
36	Dr. Vibhavari B. Hate	Thoughts Of Gandhiji	144	57
37	Prof. Vijay M. Ghuble	Gandhiji's Vision On Sanitation	146	
38	Vilas K. Kale	Political Philosophy Of Mahatma Gandhi	151	58
39	Mr. Vinod Manoharrao Kukade	Truth, Non-Violence, Satyagraha, Khadi And Mahatma Gandhi	155	
40	Yalan Li	Mahatma Gandhi's Doctrine On Religion And Its Impact — From A Chinese's Point Of View	158	
41	Asst. Prof. Aditya Farsole	Psychological Analysis Of 'Mahatma Gandhi On His Path To Self-Actualization In South Africa' taken From Richard Attenborough's Biographical Film- 'Gandhi'(1982)	168	
42	Ajay Krishna & Prof. Li Lian	India-China Cultural Exchange And Some Instances Of Gandhi's Interaction With The Chinese Leaders.	172	
43	Anirban Ghosh	Mahatma Gandhi And China: A Brief Review	175	

 Officiating Principal
 Karmaveer Mahavidyalaya
 MUL, Dist-Chandrapur.

Mukalel Dr. Joseph, 2010, 'Gandhian Education', Discovery Publishing House, New Delhi

<https://www.thoughtco.com/what-are-womens-rights>

<http://www.nwhp.org/resources/womens-rights-movement/history-of-the-womens-rights-movement/>

<http://learn.culturalindia.net/essay-women-empowerment-meaning-important.html>

Thoughts Of Gandhiji

Dr. vibhavari B. Hate

Librarian

Karmavir Mahavidyalaya, Mul Yibha.hate@rediffmail.com

Introduction:

Gandhi's philosophy and his Ideologies of satya (truth) and ahimsa (non-violence) were influenced by the Bhagavad Gita and Hindu beliefs, the Jain religion and pacifist Christian teachings of Leo Tolstoy. The concept of 'ahimsa' (non-violence) has a long history in Indian religious thought and had many revivals in Hindu, Buddhist and Jain contexts. Gandhi explains his philosophy and way of life in his autobiography 'The Story of my Experiments with Truth'.

In applying these principles, Gandhi did not balk from taking them to their most logical extremes. In 1940 when invasion of the British Isles by the armed forces of Nazi Germany looked imminent, Gandhi offered the following advice to the British people.

"I would like you to lay down the arms you have as being useless for saving you or humanity. You will invite Herr Hitler and Signor Mussolini to take what they want of the countries you call your possessions. If these gentlemen choose to occupy your homes, you will vacate them. If they do not give you free passage out, you will allow yourselves, man, woman and child to be slaughtered but you will refuse to owe allegiance to them" (Non - Violence in Peace and War)

Although he experimented with eating meat upon first leaving India, he later became a strict vegetarian. He wrote books on the subject while in London, having met vegetarian campaigner, Henry Salt at gatherings of the Vegetarian Society. The idea of vegetarianism is deeply ingrained in Hindu and Jain traditions in India and in his native land of Gujarat, most Hindus were vegetarian. He experimented with various diets and concluded that a vegetarian diet should be enough to satisfy the minimum requirements of the body. He abstained from eating for long periods, using fasting as a political weapon. Gandhi's economic ideals, much like everything else in his life were governed by ethical and moral considerations. His stress on rural economy and emphasis on a simple life, coupled with his concern for universal well-being formed the foundation of his unique views on economics. Gandhi's economic models were based largely on his understanding of the Indian situation. However, it should be stressed that Gandhi himself believed that the model could be employed on an international scale as well. It should be remembered that Gandhi's economic models are particularly humanitarian in nature and for him no

Gandhi Study Centre
New Art's, Commerce & Science College, Wardha

Page 144

Signature
Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur.

econ
of m
Gan
Gan
obse
Afric
poor
of t
fund
held
and
Gan
the s
only
One
in to
Indi
achi
the
supp
cloth
hans
Gan
Gan
brea
the
Indi
nati-

Ref

Gan
Nev

economic model is worth implementation unless it aims towards the general well-being of mankind.

Gandhi's Economic Views:

Gandhi had an innate sympathy for the poor and deprived. This coupled with a direct observation of the predicament of the poor and the oppressed both in India and in South Africa led him to design an economic model that would alleviate the condition of the poor and the deprived. Gandhi believed that the high capitalist endeavors were at the root of all suffering. He believed that business without ethical considerations was fundamentally evil. This led to discrimination, oppression and exploitation. Gandhi also held that there is enough in this world to feed and clothe all. However, there is poverty and deprivation because one group of people thrives on the labour put in by others. Gandhi strongly believed in the ethics of hard work and that one is entitled to take from the system only as much as he is capable of producing. This according to Gandhi, was the only way to fight poverty and to disarm the world of all its economic woes.

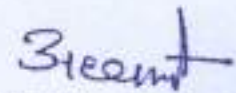
One of the greatest challenges for Gandhi was to rope in every strata of the Indian society in to his ideals of economic self sufficiency. Gandhi understood that the very backbone of India was its villages. Unless the village economy could be reformed, nothing could be achieved on the economic front. The 'charakha' or the spinning wheel and the khadi or the homespun coarse cloth became the very symbol of nationalism and a sign for the support for national economy. Gandhi made it compulsory for all satyagrahis to use khadi clothes. It was an important economic statement made by Gandhiji. All forms of rural handicrafts achieved great encouragement from Gandhi.

Gandhi as the Father of Nation:

Gandhi reigns in the hearts of millions of Indians as The Father of the Nation, for the path breaking role that he played not in the Indian struggle for independence but for moulding the national character and the lives of the Indian alike. At a time when the fabric of the Indian society was tearing apart, he accomplished the Herculean task of unifying the nation. Gandhi with similar perseverance championed the cause of the secularism.

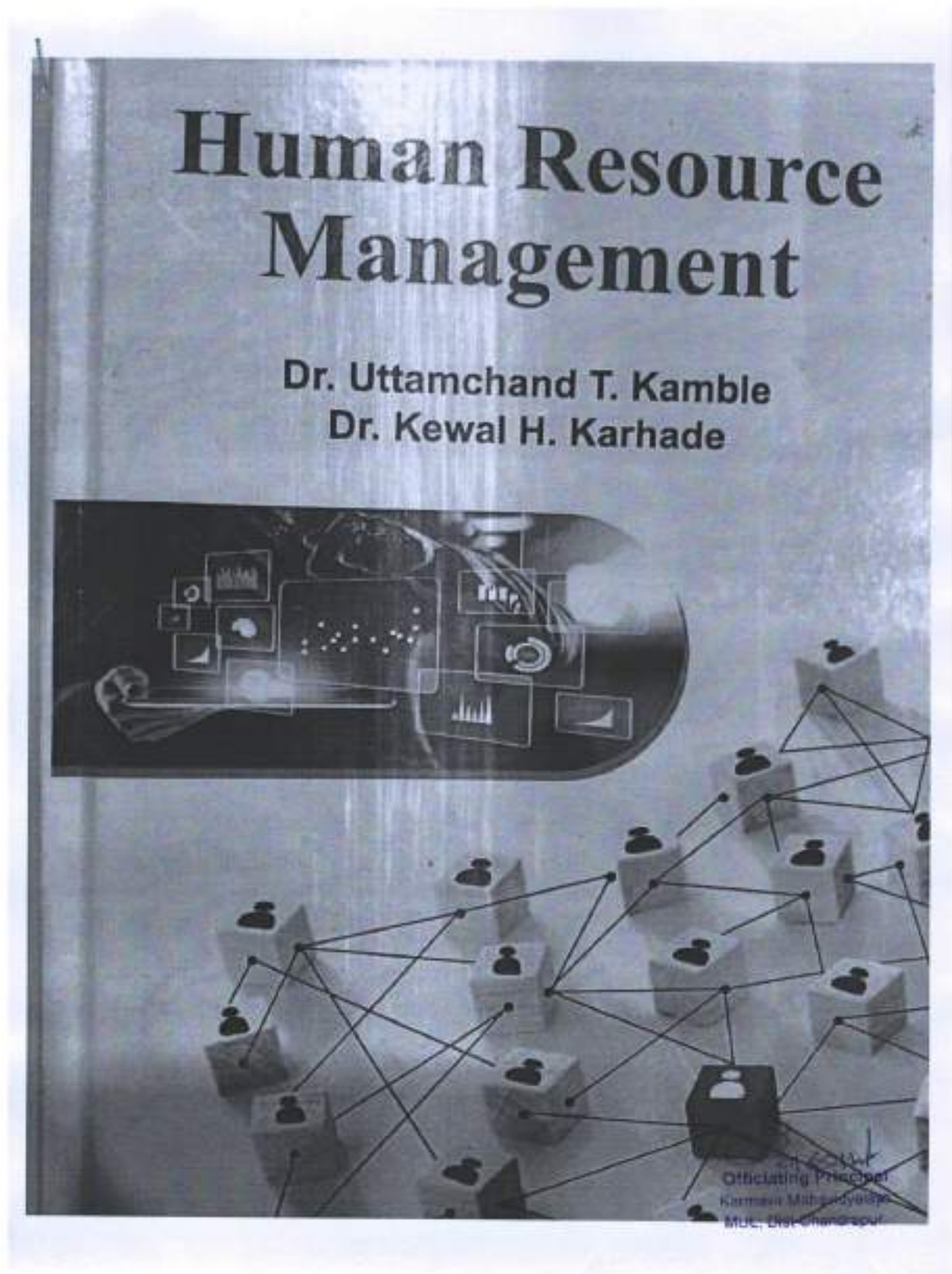
Reference:

- www.gandhitopia.org
- www.mkgandhi.org

Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur.

Dr. Kewal H. Karhade

Human Resource Management

Dr. Uttamchand T. Kamble
M.Com, Ph.D & SET (Commerce)
Associate Professor, PGTD of Commerce
Gondwana University, Gadchiroli

Dr. Kewal H. Karhade
M.Com, M. Phil. & Ph.D
Associate Professor, Dept. of Commerce
Karmavir Mahavidyalaya, Mul-Chandrapur

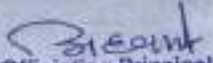

SWASTIK PUBLICATIONS
New Delhi - 110 002 (INDIA)

Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur

Contents

<i>Preface</i>	1
1. Human Resource Management	1
2. Human Factor in Organization	2
3. Recruitment and Selection	5
4. Interview	7
5. Training and Development	9
6. Promotion, Demotion and Transfer	10
7. Workers Absenteeism, Labour Turnover and Lay-off	14
8. Performance Appraisal and Job Evaluation	14
9. Motivational, Moral and Productivity	15
10. Human Resource Development	2
<i>Bibliography</i>	2

Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur

Preface

Human Resource Management was originally known as personnel or people management. In the past, its role was quite limited. Within any company or organization, HRM is a formal way of managing people. It is a fundamental part of any organization and its management. The main responsibilities of the personnel department include hiring, evaluating, training, and compensation of employees. The human resources department deals with any issues facing the staff in their working capacity within an organization. HR is concerned with specific work practices and how they affect the organization's performance.

Human resources is a key function within any company, but not all companies are able to afford or justify full-time HR staff. Over the last decade, HR outsourcing has become a good business decision for many small companies whose current staff doesn't have the bandwidth or expertise to take on the risks of employee relations issues, benefits and payroll, or HR compliance responsibilities. This has led many HR practitioners to try out their entrepreneurial skills in the areas of HR outsourcing and "fractional HR."

HRM focuses on bringing in (recruiting) new employees with new talents for the company and managing employees. Another function is to guide and help said employees by providing direction when necessary. In a large organization, with a lot of people, it is important to have a department that specifically focuses on staff

Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur.

Human Resource Management is now a vital part of any organization. Every organization is required to have this department. It is responsible for increasing the morale of workers by working on their welfare. HRM focuses on bringing in (recruiting) new employees with new talents for the company and managing existing employees and their employers and constantly striving to make them better. HRM focuses on bringing in (recruiting) new employees with new talents for the company and managing existing employees. Another function is to guide and help said employees by providing direction when necessary. In a large organization, with a lot of people, it is important to have a department that specifically focuses on staff issues. These issues are things like hiring, performance management, organizational development, training, occupational health and safety, motivation incentives, communication, workplace culture, and environment.

Dr. Uttamchand T. Kamble
M.Com., Ph.D. & SET (Commerce)
Associate Professor
PGTD of Commerce
Gondwana University, Gadchiroli, Chandrapur

Dr. Kewal H. Karhade
M.Com., M.Phil. & Ph.D.
Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya, Mul

K. H. Karhade
Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist. Chandrapur

SWASTIK

SWASTIK PUBLICATIONS

213, Vardan House, 7/28, Ansari Road,
Daryaganj, New Delhi-110002
Phone: 9988482939, 9899462604
e-mail: swastik_books@yahoo.com

₹ 995/-

Human Resource Management

© Author

First Published 2020

ISBN : 978-93-91382-14-8

[No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior written permission of the publisher].

Published in India by

SWASTIK PUBLICATIONS

213, Vardan House, 7/28, Ansari Road,

Darya Ganj, New Delhi-110002

Ph.: 9968482939, 9899462604

email: swastik_books@yahoo.com

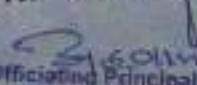
Regd. Office:

31, Gali No. 1, A-Block,

Pocket 5 (Near CRPF Water Tank)

Sonia Vihar, Delhi-110090

Printed at: Global Printing Services, Delhi.

Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist- Chandrapur.

Research Article

Impact of Increase in Wage Rate in Employment Guarantee Scheme on Sustainable Development of Gadchiroli District

Dr. Kewal H. Karhade

Associate Professor
Karmaveer Mahavidyalaya, Mul
Dist. Chandrapur (Maharashtra)

Dr. Uttamchand T. Kambale

Associate Professor
POTD of Commerce
Gondwana University, Gadchiroli

Abstract

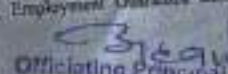
Since independence, India has entered a mixed economy, recognizing the co-existence of private and public enterprises. The Planning Commission Established for the rapid economic development of the country, in the country with this, five year plans were started. As a result of this five year plans agriculture, energy, irrigation, transportation, communication, information technology, etc. are available in the country and it was tremendous progress was made in this field. But the rural areas were deprived of this progress. The main occupation in rural areas is agriculture which is seasonal and depend upon nature. Therefore, in addition to agriculture, farmers and agricultural laborers have to remain unemployed during the season and have to migrate to urban areas for unemployment. As a result of this the population of the urban areas has increased and the stress on their basic and infrastructure problems has created. Therefore, people in rural areas need to create employment in the same villages. For this, the Central and State Governments emphasized on the implementation of programs and schemes like Community Development Program, Jawahar Rozgar Yojana, Indira Awas Yojana for the eradication of poverty in rural areas. But these plans have not been successful and effective in achieving their objectives. Of this the only successful and effective scheme is Employment Guarantee Scheme.

Employment has been started in Gadchiroli district since the inception of Employment Guarantee Scheme. There has also been an increase in the number of laborers due to the steady rise in wage rates. The participation of women has increased significantly due to equal pay rates for men and women. Also, the question of seasonal employment has been solved as a family gets 100 days employment guarantee in a financial year. With the creation of permanent and durable property in the village itself, the basic and infrastructural facilities have been disposed problem of economic, social, educational, cultural etc. in rural areas. The radical change that has taken place in the field. The main reason for Employment Guarantee Scheme is the increase in the wage rates.

Key Words: Rural, Development, Growth, Wage Rate, MGNREGS Labour, Schemes and Programs, Basic and Infrastructure, etc.

Introduction :-

The foundation of the Employment Guarantee Scheme in Maharashtra has been laid since pre-independence times. Mr. V.S. Page convened a conference in Gadchiroli in 1936 to give people the right to employment. On February 20, 1949, Madhav published an article in the newspaper "Right to Work" stating that the rural population needed employment. On May 1, 1960 the population of Maharashtra was 39554000. Out of which 193000 were urban and 28391000 were rural. The country was hit by a drought in 1965. To overcome this, the then President of the Maharashtra Legislative Council, Shri. V.S. Page launched "Rozgar Nani Yojana" on an experimental basis to give rural people the right to work in Yashwantrao Chavan in Vasapur taluka of Sangli district. After the success of this scheme, the Government of Maharashtra announced a 15-point program. Under this program, "Employment Guarantee Scheme" was established in 1978. Subsequently, the Employment Guarantee Scheme Act was enacted in 1978 and the implementation of the Act started from January 26, 1979. After that, employment guarantee scheme was started in the whole country and hence, Maharashtra was considered as the first state in the region to start employment guarantee scheme. The Employment Guarantee Scheme gave every adult in rural India the individual right to work in accordance with the guidelines enshrined in the Indian Constitution. There are 36 districts in Maharashtra and except Mumbai city and suburbs, Employment Guarantee Scheme is being implemented in about 340 talukas in the remaining 34 districts.

Uttamchand T. Kambale
Officiating Principal
Karmaveer Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur

7573